บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ คือ อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต อัฏฐกนิบาต นวกนิบาต จัดเป็นเล่มที่ ๔ ของอังคุตตรนิกาย มีพระสูตรทั้งหมด ๒,๑๙๐ สูตร มี ๓ นิบาต คือ สัตตกนิบาต อัฏฐกนิบาต และนวกนิบาต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สัตตกนิบาต

๑. จำนวนวรรคและพระสูตรในสัตตกนิบาต

สัตตกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๗ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๑๓๒ สูตร แบ่งเป็น ๑ ปัณณาสก์ ๑๐ วรรค กับ ๑ หัวข้อ เปยยาล มีรายละเอียดดังนี้

ปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ธนวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมปิยสูตร ๒. ทุติยปิยสูตร

๓. สังขิตตพลสูตร ๔. วิตถตพลสูตร

๕. สังขิตตธนสูตร ๖. วิตถตธนสูตร

๗. อุคคสูตร ๘. สัญโญชนสูตร

๙. ปหานสูตร ๑๐. มัจฉริยสูตร

๒. อนุสยวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมอนุสยสูตร ๒. ทุติยอนุสยสูตร

๓. กุลสูตร ๔. ปุคคลสูตร

๕. อุทกูปมาสูตร ๖. อนิจจานุปัสสีสูตร

๗. ทุกขานุปัสสีสูตร ๘. อนัตตานุปัสสีสูตร

๙. นิพพานสูตร ๑๐. นิททสวัตถุสูตร

๓. วัชชิสัตตกวรรค มี ๑๑ สูตร คือ

๑. สารันททสูตร ๒. วัสสการสูตร

๓. ปฐมสัตตกสูตร ๔. ทุติยสัตตกสูตร

๕. ตติยสัตตกสูตร ๖. โพชฌังคสูตร

๗. สัญญาสูตร ๘. ปฐมปริหานิสูตร

๙. ทุติยปริหานิสูตร ๑๐. วิปัตติสูตร

๑๑. ปราภวสูตร

๔. เทวตาวรรค มี ๑๒ สูตร คือ

๑. อัปปมาทคารวสูตร ๒. หิรีคารวสูตร

๓. ปฐมโสวจัสสตาสูตร ๔. ทุติยโสวจัสสตาสูตร

๕. ปฐมมิตตสูตร ๖. ทุติยมิตตสูตร

๗. ปฐมปฏิสัมภิทาสูตร ๘. ทุติยปฏิสัมภิทาสูตร

๙. ปฐมวสสูตร ๑๐. ทุติยวสสูตร

๑๑. ปฐมนิททสสูตร ๑๒. ทุติยนิททสสูตร

๕. มหายัญญวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สัตตวิญญาณัฏฐิติสูตร ๒. สมาธิปริกขารสูตร

๓. ปฐมอัคคิสูตร ๔. ทุติยอัคคิสูตร

๕. ปฐมสัญญาสูตร ๖. ทุติยสัญญาสูตร

๗. เมฆุนสูตร ๘. สังโยคสูตร

๙. ทานมหัปผลสูตร ๑๐. นันทมาตาสูตร

วรรคที่ไม่จัดเป็นปัณณาสก์

๑. อัพยากตวรรค มี ๑๑ สูตร คือ

๑. อัพยากตสูตร ๒. ปุริสคติสูตร

๓. ติสสพรหมสูตร ๔. สีหเสนาปติสูตร

๕. อรักเขยยสูตร ๖. กิมิลสูตร

๗. สัตตธัมมสูตร ๘. จปลายมานสูตร

๙. เมตตสูตร ๑๐. ภริยาสูตร

๑๑. โกธนสูตร

๒. มหาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. หิรีโอตตัปปสูตร ๒. สัตตสุริยสูตร

๓. นคโรปมสูตร ๔. ธัมมัญญูสูตร

๕. ปาริฉัตตกสูตร ๖. สักกัจจสูตร

๗. ภาวนาสูตร ๘. อัคคิกขันโธปมสูตร

๙. สุเนตตสูตร ๑๐. อรกสูตร

๓. วินยวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมวินยธรสูตร ๒. ทุติยวินยธรสูตร

๓. ตติยวินยธรสูตร ๔. จตุตถวินยธรสูตร

๕. ปฐมวินยธรโสภณสูตร ๖. ทุติยวินยธรโสภณสูตร

๗. ตติยวินยธรโสภณสูตร ๘. จตุตถวินยธรโสภณสูตร

๙. สัตถุสาสนสูตร ๑๐. อธิกรณสมถสูตร

๔. สมณวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ภิกขุสูตร ๒. สมณสูตร

๓. พราหมณสูตร ๔. โสตติกสูตร

๕. นหาตกสูตร ๖. เวทคูสูตร
๗. อริโยสูตร ๘. อรหาสูตร
๙. อสัทธัมมสูตร ๑๐. สัทธัมมสูตร

๕. อาหุเนยยวรรค มี ๕๒๘ สูตร

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล มี ๕๑๐ สูตร

๒. ชื่อและที่มาของพระสูตรในสัตตกนิบาต

๒.๑ ชื่อของพระสูตร

ในสัตตกนิบาตมีพระสูตร ๑,๑๓๒ สูตร แต่มีชื่อสูตรปรากฏเพียง ๙๔ สูตร ไม่ปรากฏชื่อ ๑,๐๓๘ สูตร กล่าวคือ ๙ วรรคแรก ปรากฏชื่อสูตรทั้งหมด ส่วนในวรรคสุดท้าย คือ อาหุเนยยวรรค ๕๒๘ สูตร และราคเปยยาล ๕๑๐ สูตร ไม่ปรากฏชื่อเลย

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

ในสัตตกนิบาต พระสูตรที่มีนิทานวจนะ กล่าวคือที่มาซึ่งปรารภทั้งบุคคล และสถานที่ หรือปรารภเฉพาะบุคคลอย่างเดียวบ้าง ปรารภเฉพาะสถานที่ อย่างเดียวบ้าง ปรากฏเพียง ๒๗ สูตร ดังนี้

ปัณณาสก์ ปรากฏ ๑๗ สูตร คือ

ในธนวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมปิยสูตร (๒) สังขิตตพลสูตร (๓) อุคคสูตร

ในวัชชิสัตตกวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) สารันททสูตร (๒) วัสสการสูตร (๓) ปฐมสัตตกสูตร (๔) ปฐมปริหานิสูตร

ในเทวตาวรรค ๖ สูตร ได้แก่ (๑) อัปปมาทคารวสูตร (๒) หิรีคารวสูตร (๓) ปฐมโสวจัสสตาสูตร (๔) ทุติยโสวจัสสตาสูตร (๕) ปฐมนิททสสูตร (๖) ทุติยนิททสสูตร

ในมหายัญญวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) ทุติยอัคคิสูตร (๒) เมฬุนสูตร (๓) ทานมหัปผลสูตร (๔) นันทมาตาสูตร

ในวรรคที่ไม่จัดเป็นปัณณาสก์ ปรากฏ ๑๐ สูตร คือ

ในอัพยากตวรรค ๖ สูตร ได้แก่ (๑) อัพยากตสูตร (๒) ติสสพรหมสูตร (๓) สีหเสนาปติสูตร (๔) กิมิลสูตร (๕) จปลายมานสูตร (๖) ภริยาสูตร

ในมหาวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) สัตตสูริยสูตร (๒) สักกัจจสูตร (๓) อัคคิขันโธปมสูตร

ในวินยวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) สัตถุสาสนสูตร

๓. ความหมายและใจความสำคัญของแต่ละวรรคในสัตตกนิบาต

๓.๑ ปัณณาสก์

๓.๑.๑ ธนวรรค

ธนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทรัพย์ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของ พระสูตรที่ ๕-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมปิยสูตร และทุติยปิยสูตร ต่างว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๗ ประการ ฝ่ายอกุศลเป็นเหตุให้ไม่เป็นที่รัก และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ฝ่ายกุศลมีนัยตรงกันข้าม พระสูตรทั้ง ๒ นี้มีข้อต่างกัน คือ ในปฐมปิยสูตร ธรรมฝ่ายอกุศล ๗ ประการ ได้แก่ (๑) เป็นผู้มุ่งลาภ (๒) เป็นผู้ มุ่งสักการะ (๓) เป็นผู้มุ่งชื่อเสียง (๔) เป็นผู้ไม่มีหิริ (๕) เป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ (๖) เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว (๗) เป็นมิจฉาทิฏฐิ ส่วนธรรมฝ่ายกุศล ๗ ประการมีนัยตรงกันข้าม

ในทุติยปิยสูตร ธรรมฝ่ายอกุศลประการที่ ๑-๕ เหมือนในปฐมปิยสูตร ต่างกัน ที่ประการที่ ๖-๗ คือ (๖) เป็นผู้มีความริษยา (๗) เป็นผู้มีความตระหนี่ ส่วนธรรมฝ่ายกุศล ๗ ประการมีนัยตรงกันข้าม

๓-๔. สังขิตตพลสูตร และวิตถตพลสูตร ต่างว่าด้วยพละ ๗ ประการ คือ (๑) สัทธาพละ (๒) วิริยพละ (๓) หิริพละ (๔) โอตตัปปพละ (๕) สติพละ (๖) สมาธิพละ (๗) ปัญญาพละ ต่างกันที่สังขิตตพลสูตร ทรงแสดงไว้โดยย่อ มิได้ทรงขยายความ แต่ในวิตถตพลสูตร ทรงขยายความของธรรมแต่ละประการดังนี้ (๑) สัทธาพละ หมายถึงความเชื่อในพระพุทธคุณ (๒) วิริยพละ หมายถึงความเพียรในการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรม (๓) หิริพละ หมายถึงความละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และอกุศลธรรมทั้งหลาย (๔) โอตตัปปพละ หมายถึงความสะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และอกุศลธรรมทั้งหลาย (๕) สติพละ หมายถึงสติรักษาตน เช่น ระลึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดซึ่งผ่านมานานได้ (๖) สมาธิพละ หมายถึงการบรรลุรูปฌาน ๔ (๗) ปัญญาพละ หมายถึงการหยั่งรู้ ความเกิดและความดับ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ

๕-๖. สังขิตตธนสูตร และวิตถตธนสูตร ต่างว่าด้วยอริยทรัพย์ ๗ ประการ คือ (๑) สัทธาธนะ ทรัพย์คือศรัทธา (๒) สีลธนะ ทรัพย์คือศีล (๓) หิริธนะ ทรัพย์คือ หิริ (๔) โอตตัปปธนะ ทรัพย์คือโอตตัปปะ (๕) สุตธนะ ทรัพย์คือสุตะ (๖) จาคธนะ ทรัพย์คือจาคะ (๗) ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา ต่างกันที่สังขิตตธนสูตร ทรงแสดง ไว้โดยย่อ มิได้ทรงขยายความ แต่ในวิตถตธนสูตร ทรงขยายความของธรรมแต่ละประการดังนี้ (๑) สัทธาธนะ มีความหมายเหมือนประการที่ ๑ ในพระสูตรที่ ๔ (๒) สีลธนะ หมายถึงมีศีล ๕ (๓-๔) หิริธนะ และโอตตัปปธนะ มีความหมายเหมือนประการที่ ๓-๔ ในพระสูตรที่ ๔ (๕) สุตธนะ หมายถึงความเป็นพหูสูต (๖) จาคธนะ หมายถึงการกำจัดความตระหนี่ ยินดีแจกทาน (๗) ปัญญาธนะ มีความหมายเหมือนประการที่ ๗ ในพระสูตรที่ ๔

๗. อุคคสูตร ว่าด้วยมหาอำมาตย์ชื่ออุคคะ คือ ทรงแสดงอริยทรัพย์ ๗ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๕ เพื่อเปรียบเทียบให้มหาอำมาตย์ชื่ออุคคะเห็นว่า

อริยทรัพย์นั้นปลอดจากภัยทั้ง ๕ คือ อัคคีภัย อุทกภัย ราชภัย โจรภัย และภัยเกิดจากทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก ซึ่งตรงกันข้ามกับทรัพย์ของอุคคเศรษฐีที่มีอยู่มากมาย

๘-๑๐. สัญโญชนสูตร ปหานสูตร และมัจฉริยสูตร ต่างก็มีองค์ธรรมอย่างเดียวกัน คือ สังโยชน์ ๗ ประการ แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้ สัญโญชนสูตร และปหานสูตรมีองค์ธรรมเหมือนกัน คือ (๑) อนุนยสังโยชน์ (๒) ปฏิฆสังโยชน์ (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ (๕) มานสังโยชน์ (๖) ภวราคสังโยชน์ (๗) อวิชชาสังโยชน์ ต่างกันที่ในสัญโญชนสูตร ทรงแสดงไว้เพียงองค์ธรรม ในปหาน-สูตร ทรงแสดงว่า สังโยชน์เป็นเป้าหมายที่จะต้องละด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ ในมัจฉริยสูตร องค์ธรรมประการที่ ๑-๕ เหมือนในสัญโญชนสูตรและปหานสูตร ส่วนประการที่ ๖ ได้แก่ อิสสาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความริษยา) และประการที่ ๗ ได้แก่ มัจฉริยสังโยชน์ (สังโยชน์คือความตระหนี่)

๓.๑.๒ อนุสยวรรค

อนุสยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอนุสัย ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมอนุสยสูตร และทุติยอนุสยสูตร ต่างว่าด้วยอนุสัย กล่าวคือกิเลส ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี ๗ ประการ คือ (๑) กามราคานุสัย (๒) ปฏิฆานุสัย (๓) ทิฏฐานุสัย (๔) วิจิกิจฉานุสัย (๕) มานานุสัย (๖) ภวราคานุสัย (๗) อวิชชานุสัย ต่างกันที่ในปฐมอนุสยสูตร ทรงแสดงไว้เพียงองค์ธรรม แต่ในทุติยอนุสยสูตร ทรงแสดงการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละอนุสัย ๗ ประการนั้นด้วย

๓. กุลสูตร ว่าด้วยตระกูล หมายถึงตระกูลที่ภิกษุไม่ควรเข้าไปหาและตระกูล ที่ภิกษุควรเข้าไปหา ตระกูลที่ภิกษุไม่ควรเข้าไปหา เพราะประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ (๑) ไม่เต็มใจต้อนรับ (๒) ไม่เต็มใจไหว้ (๓) ไม่เต็มใจให้อาสนะ (๔) ปกปิดของที่มีอยู่ (๕) มีของมาก แต่ถวายน้อย (๖) มีของประณีต แต่ถวาย ของเศร้าหมอง (๗) ถวายโดยไม่เคารพ ไม่ถวายโดยเคารพ

ส่วนตระกูลที่ภิกษุควรเข้าไปหามีนัยตรงกันข้าม

๔. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ซึ่งหมายรวมถึงผู้ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกด้วย มี ๗ จำพวก เช่น อุภโตภาควิมุต ปัญญาวิมุต

๕. อุทกูปมาสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เปรียบด้วยคนตกน้ำ คือ ทรงแสดงบุคคล ผู้มีธรรมต่าง ๆ เปรียบเทียบกับอาการต่าง ๆ ของคนที่ตกน้ำ มี ๗ จำพวก คือ (๑) ผู้จมลงคราวเดียว ก็เป็นอันจมลงไปเลย (๒) ผู้ผุดขึ้นแล้วกลับจมลงไป (๓) ผู้ผุดขึ้นแล้วทรงตัวอยู่ได้ (๔) ผู้ผุดขึ้นแล้วเหลียวไปมา (๕) ผู้ผุดขึ้นแล้ว เตรียมจะข้ามไป (๖) ผู้ผุดขึ้นแล้วได้ที่พึ่ง (๗) ผู้ผุดขึ้นแล้วข้ามถึงฝั่งเป็นผู้ลอยบาป อยู่บนบก

๖-๙. อนิจจานุปัสสีสูตร ทุกขานุปัสสีสูตร อนัตตานุปัสสีสูตร และ นิพพานสูตร ต่างแสดงอุบายวิธีบรรลุธรรมของบุคคล ๗ จำพวกผู้เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของ

โลก คือ (๑) ท่านผู้บรรลุทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ(อุภโต- ภาควิมุต) (๒) ท่านผู้บรรลุปัญญาวิมุตติ(ปัญญาวิมุต) (๓) อันตราปรินิพพายี (๔) อุปหัจจปรินิพพายี (๕) อสังขารปรินิพพายี (๖) สสังขารปรินิพพายี (๗) อุทธัง-โสตอกนิฏฐคามี แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้ ในอนิจจานุปัสสีสูตร ใช้อุบายวิธีพิจารณาความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ในทุกขานุปัสสีสูตร ใช้อุบายวิธีพิจารณาความเป็นทุกข์ในสังขารทั้งปวง ในอนัตตานุปัสสีสูตร ใช้อุบายวิธีพิจารณาความเป็นอนัตตาในสังขารทั้งปวง และในนิพพานสูตร ใช้อุบายวิธีพิจารณาความเป็นสุขในนิพพาน แต่ละอุบายวิธีเป็นที่มาของชื่อสูตร

๑๐. นิททสวัตถุสูตร ว่าด้วยนิททสวัตถุ คำว่า □นิททสวัตถุ□ นี้ แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้ชื่อว่า นิททสะ คำว่า □นิททสะ□ แปลว่า มีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี คำนี้เป็นคำที่เดียรถีย์ใช้เรียกนิครนถ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์กำหนด ๑๒ ปี ถ้าตายลง เมื่อถึง ๑๐ ปี เรียกผู้นั้นว่า □นิททสะ□ คือ เมื่อมาเกิดอีกจะมีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี และอาจไม่ถึง ๙ ปี ๘ ปี ลดหย่อนลงมาจนถึง ๑ ปี แม้ ๒๐ ปี ๓๐ ปีขึ้นไปก็ทำนอง เดียวกัน เป็นลัทธิที่เน้นเรื่องกำหนดเวลาและรูปแบบการประพฤติพรหมจรรย์ แต่พระผู้มีพระภาคทรงใชคำนี้หมายถึงพระขีณาสพ ในความหมายว่าไม่มีการเกิดอีก ไม่ว่าจะเกิดมาเพียงวันเดียว หรือครู่เดียว โดยมีเงื่อนไขว่าผู้นั้นต้องเพียบพร้อมด้วยนิททสวัตถุ ๗ ประการ ส่วนเวลาประพฤติพรหมจรรย์ มากน้อยไม่สำคัญ นิททสวัตถุ ๗ ประการนั้น คือ (๑) มีฉันทะแรงกล้าในการสมาทานสิกขา (๒) ... ในการใคร่ครวญ ธรรม (๓) ... ในการกำจัดความอยาก (๔) ... ในการหลีกเร้น (๕) ... ในการปรารภความเพียร (๖) ... ในความมีสติปัญญา (๗) ... ในการแทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ

๓.๑.๓ วัชชิสัตตกวรรค

วัชชิสัตตกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรม ๗ ประการของชาววัชชี ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๗. สารันททสูตร วัสสการสูตร ปฐมสัตตกสูตร ทุติยสัตตกสูตร ตติยสัตตกสูตร โพชฌังคสูตร และสัญญาสูตร ต่างมีหมวดธรรมชื่อว่า อปริหานิย-ธรรม ๗ ประการเป็นสาระสำคัญ คำว่า อปริหานิยธรรม แปลว่า ธรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม มี ๒ อย่าง คือ (๑) ราชอปริหานิยธรรม (๒) ภิกขุอปริหานิย-ธรรม พระสูตร ๒ สูตรแรกกล่าวถึงราชอปริยหานิยธรรม ๕ สูตรหลังกล่าวถึง ภิกขุอปริหานิยธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สารันททสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สารันททเจดีย์ คือ ขณะประทับอยู่ ณ สารันททเจดีย์ เขตกรุงเวสาลี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอปริหานิยธรรม ๗ ประการแก่เจ้าลิจฉวีทั้งหลายว่า พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่

๑. ยังหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง

๒. ยังพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ

๓. ยังไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม

๔. ยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของวัชชี และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

๕. ยังไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรีหรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย

๖. ยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ของชาววัชชีทั้งในเมืองและ นอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาที่ชอบธรรมซึ่งเคยกระทำต่อเจดีย์ เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป

๗. ยังจัดการรักษา คุ้มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรม ด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ของเรา และท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก

วัสสการสูตร ว่าด้วยวัสสการพราหมณ์ หมายถึงวัสสการพราหมณ์ผู้เป็น มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ คือ พราหมณ์นั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระเจ้าอชาตศรัตรูมีประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี พระผู้มีพระภาคจึงทรงสนทนากับท่านพระอานนท์ที่ยืนถวายงานพัดอยู่เรื่องอปริหานิยธรรม ๗ ประการของเจ้าวัชชี เพื่อให้วัสสการพราหมณ์ได้รับทราบ วัสสการพราหมณ์ได้กราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชีมีอปริหานิยธรรมเพียงข้อเดียว ก็พึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย ไม่จำต้องมีทั้ง ๗ ข้อ พระเจ้าอชาตศรัตรูไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจาก จะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือทำให้แตกสามัคคีกัน

ปฐมสัตตกสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม ๗ ประการ แต่เป็นภิกขุอปริหานิย-ธรรม(ธรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมของภิกษุ) ประการที่ ๑-๓ เหมือนใน สารันททสูตร ส่วนประการที่ ๔-๗ ต่างกัน คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุ

๔. ยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรฟัง

๕. ยังไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหาอันก่อให้เกิดภพใหม่ ที่เกิดขึ้น

๖. ยังเป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่า

๗. ยังตั้งสติมั่นไว้ภายในว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลงาม ที่ยังไม่มา ขอให้มา และท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก

ทุติยสัตตกสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม ๗ ประการของภิกษุ สูตรที่ ๒ คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุ

๑. ยังเป็นผู้ไม่ชอบการงาน ไม่ยินดีในการงาน ไม่หมั่นประกอบความเป็น ผู้ชอบการงาน

๒. ยังเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย ฯลฯ

๓. ยังเป็นผู้ไม่ชอบการหลับ ฯลฯ

๔. ยังเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ฯลฯ

๕. ยังเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกไปสู่อำนาจของความปรารถนาชั่ว

๖. ยังไม่มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว

๗. ยังไม่หยุดเสียกลางคัน เพียงเพราะบรรลุคุณวิเศษขั้นต่ำ

ตติยสัตตกสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม ๗ ประการของภิกษุ สูตรที่ ๓ คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุ (๑) ยังมีศรัทธา (๒) ยังมีหิริ (๓) ยังมีโอตตัปปะ (๔) ยังเป็นพหูสูต (๕) ยังปรารภความเพียร (๖) ยังมีสติตั้งมั่น (๗) ยังมีปัญญา

โพชฌังคสูตร ว่าด้วยโพชฌงค์ที่เป็นอปริหานิยธรรม คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุ (๑) ยังเจริญสติ- สัมโพชฌงค์ (๒) ยังเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) ยังเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ยังเจริญปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ยังเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) ยังเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) ยังเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์

สัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญาที่เป็นอปริหานิยธรรม คือ ทรงแสดงว่า ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุ (๑) ยังเจริญอนิจจสัญญา (๒) ยังเจริญอนัตตสัญญา (๓) ยังเจริญอสุภสัญญา (๔) ยังเจริญอาทีนวสัญญา (๕) ยังเจริญปหานสัญญา (๖) ยังเจริญวิราคสัญญา (๗) ยังเจริญนิโรธสัญญา

๘-๙. ปฐมปริหานิสูตร และทุติยปริหานิสูตร ต่างว่าด้วยธรรมเป็นเหตุแห่งความเสื่อม ซึ่งหมายรวมถึงธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมด้วย มีฝ่ายละ ๗ ประการ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ

ในปฐมปริหานิสูตร ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมและที่ไม่เป็นเหตุ แห่งความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ได้แก่ (๑) ชอบการงาน (๒) ชอบการพูดคุย (๓) ชอบการนอนหลับ (๔) ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๗) ชอบรับ ภาระขวนขวายในกิจของสงฆ์ (เป็นเหตุให้ไม่ได้บำเพ็ญเพียร)

ส่วนธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมมีนัยตรงกันข้าม

ในทุติยปริหานิสูตร ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมและธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมแก่อุบาสก ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ได้แก่ (๑) ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒) ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ไม่ศึกษาในอธิศีล (๔) ไม่มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ (๕) ฟังธรรมอย่างคอยคิดโต้แย้ง เพ่งโทษ (๖) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะนอกศาสนาก่อน

ส่วนธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมมีนัยตรงกันข้าม

๑๐-๑๑. วิปัตติสูตร ว่าด้วยวิบัติและสมบัติของอุบาสก และปราภวสูตร ว่าด้วยความเสื่อมและความเจริญของอุบาสก มีฝ่ายละ ๗ ประการเหมือนในทุติย-ปริหานิสูตร

๓.๑.๔ เทวตาวรรค

เทวตาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเทวดา คือ มีเทวดามากล่าวธรรมในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ดังที่ปรากฏในพระสูตรที่ ๑ ชื่อวรรคนี้จึงตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๔. อัปปมาทคารวสูตร หิรีคารวสูตร ปฐมโสวจัสสตาสูตร และทุติย-โสวจัสสตาสูตร ต่างมีข้อความเกี่ยวกับเทวดา แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้

อัปปมาทคารวสูตร ว่าด้วยความเคารพในความไม่ประมาท ซึ่งเป็นหัวข้อธรรมประการที่ ๖ ในธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ๗ ประการ คือ (๑) มีความเคารพในพระศาสดา (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ... ในสิกขา (๕) ... ในสมาธิ (๖) ... ในความไม่ประมาท (๗) ... ในปฏิสันถาร ธรรม ๗ ประการนี้ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่าเทวดากราบทูลแก่พระองค์ และตรัสพระคาถารับรองเรื่องที่เทวดากราบทูลนั้น

หิรีคารวสูตร ว่าด้วยความเคารพในหิริ และปฐมโสวจัสสตาสูตร ว่าด้วย ความเป็นผู้ว่าง่าย คือ ทรงเล่าว่า เทวดาองค์หนึ่งมาเฝ้าพระองค์ในราตรีแล้ว ทูลแสดงธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมแก่ภิกษุ ๗ ประการ และตรัสพระคาถารับรองเรื่องที่เทวดากราบทูลนั้น แต่มีองค์ธรรมที่เหมือนกันและต่างกันบางประการ ดังนี้

ที่เหมือนกัน คือ ประการที่ ๑-๕ เหมือนในอัปปมาทคารวสูตร ส่วนที่ ต่างกัน คือ ประการที่ ๖-๗ คือ ในหิรีคารวสูตร ได้แก่ ไม่มีความเคารพในหิริ และไม่มีความเคารพในโอตตัปปะ ในปฐมโสวจัสสตาสูตร ได้แก่ เป็นผู้ว่าง่าย และมี กัลยาณมิตร

ทุติยโสวจัสสตาสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้ว่าง่าย สูตรที่ ๒ คือ ทรงเล่าว่า เทวดาองค์หนึ่งมาเฝ้าพระองค์ในราตรีแล้วทูลแสดงธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมแก่ภิกษุ ๗ ประการ เหมือนในปฐมโสวจัสสตาสูตร เมื่อพระองค์ทรงเล่าจบแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลขอรับอาสาขยายความแห่งพระดำรัสนั้นให้พิสดารว่า

๑. ตนเองเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา สรรเสริญความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา ชักชวนภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่มีความเคารพใน พระศาสดาให้มีความเคารพในพระศาสดา ทั้งประกาศคุณที่มีจริงของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีความเคารพในพระศาสดาตามกาลอันควร

๒. ตนเองเป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม ฯลฯ

๓. ตนเองเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์ ฯลฯ

๔. ตนเองเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา ฯลฯ

๕. ตนเองเป็นผู้มีความเคารพในสมาธิ ฯลฯ

๖. ตนเองเป็นผู้ว่าง่าย ฯลฯ

๗. ตนเองเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ฯลฯ

เมื่อท่านพระสารีบุตรแสดงจบ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญท่าน แล้วตรัสย้ำธรรม ๗ ประการนั้นอีกครั้งหนึ่ง

๕-๖. ปฐมมิตตสูตร และทุติยมิตตสูตร ต่างว่าด้วยองค์แห่งมิตร หมายถึงคุณสมบัติของมิตรที่ควรคบ มี ๗ ประการ แต่มีองค์ธรรมต่างกัน คือ

ในปฐมมิตตสูตร องค์แห่งมิตร ได้แก่ (๑) ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก (๒) ทำสิ่งที่ทำได้ยาก (๓) อดทนถ้อยคำที่อดทนได้ยาก (๔) เปิดเผยความลับแก่เพื่อน (๕) ปิดความลับของเพื่อน (๖) ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ (๗) เมื่อเพื่อนสิ้นโภคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น

ในทุติยมิตตสูตร องค์แห่งมิตร ได้แก่ (๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (๒) เป็นที่เคารพ (๓) เป็นยกย่อง (๔) เป็นนักพูด (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) เป็นผู้ พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (๗) ไม่ชักนำในอฐานะ(เรื่องที่ไม่ควรทำ)

๗-๘. ปฐมปฏิสัมภิทาสูตร และทุติยปฏิสัมภิทาสูตร ต่างว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุปฏิสัมภิทา ๗ ประการ โดย ๖ ประการแรกเหมือนกันดังนี้ (๑) รู้ว่า จิตหดหู่ (๒) รู้ว่าจิตท้อแท้ (๓) รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน (๔) รู้ว่าเวทนาเกิดขึ้นก็ปรากฏ ตั้งอยู่ก็ปรากฏ ดับไปก็ปรากฏ (๕) รู้ว่าสัญญาเกิดขึ้นก็ปรากฏ ตั้งอยู่ก็ปรากฏ ดับไปก็ปรากฏ (๖) รู้ว่าวิตกเกิดขึ้นก็ปรากฏ ตั้งอยู่ก็ปรากฏ ดับไปก็ปรากฏ ส่วนประการที่ ๗ มีส่วนประกอบขององค์ธรรมต่างกัน คือ ในปฐมปฏิสัมภิทาสูตร มีนิมิตเป็นส่วนประกอบดังนี้ กำหนดมนสิการได้ ทรงจำได้ดีถึงนิมิตในธรรมที่เป็นสัปปายะและอสัปปายะ ในทุติยปฏิสัมภิทาสูตร มีจิตเป็นส่วนประกอบดังนี้ กำหนดมนสิการได้ ทรงจำได้ดีถึงจิตในธรรมที่เป็นสัปปายะและอสัปปายะ

๙-๑๐. ปฐมวสสูตร และทุติยวสสูตร ต่างว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้จิตตกอยู่ในอำนาจ ๗ ประการ คือ (๑) ความฉลาดในสมาธิ (๒) ความฉลาดในการเข้า สมาธิ (๓) ความฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ (๔) ความฉลาดในการออกจากสมาธิ (๕) ความฉลาดในความพร้อมแห่งสมาธิ (๖) ความฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ (๗) ความฉลาดในอภินิหารแห่งสมาธิ ต่างกันที่สูตรแรกทรงแสดงว่า เป็นคุณสมบัติของภิกษุทั่วไป สูตรหลังทรงแสดงว่า เป็นคุณสมบัติของท่านพระสารีบุตร

๑๑-๑๒. ปฐมนิททสสูตร และทุติยนิททสสูตร ต่างว่าด้วยนิททสวัตถุ ๗ ประการ แต่ในพระสูตรแรก นิททสวัตถุมีองค์ธรรมเหมือนในนิททสวัตถุสูตรที่ ๑๐ ในอนุสยวรรคแห่งปฐมปัณณาสก์ สัตตกนิบาตนี้ ส่วนในพระสูตรหลัง นิททสวัตถุ ๗ ประการ มีองค์ธรรม คือ (๑) ความมีศรัทธา (๒) ความมีหิริ (๓) ความมี โอตตัปปะ (๔) ความเป็นพหูสูต (๕) การปรารภความเพียร (๖) ความมีสติ (๗) ความมีปัญญา

ทั้ง ๒ สูตรนี้กล่าวถึงลัทธิของเดียรถีย์ที่มีความเชื่อว่าผู้ที่จะชื่อว่า □นิททส-ภิกษุ□ ได้ จะต้องประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิครบ ๑๒ ปี เป็นความเชื่อที่เน้นเรื่องกำหนดเวลาและรูปแบบการประพฤติพรหมจรรย์ แต่พระผู้มีพระภาคทรงเน้นคุณสมบัติคือนิททสวัตถุธรรม ๗ ประการ ดูสูตรที่ ๑๐ แห่งอนุสยวรรคประกอบ

๓.๑.๕ มหายัญญวรรค

มหายัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการบูชายัญใหญ่ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สัตตวิญญาณัฏฐิติสูตร ว่าด้วยวิญญาณฐิติ หมายถึงที่ตั้งแห่งปฏิสนธิวิญญาณ มี ๗ ประการ คือ (๑) สัตว์ผู้มีกายและสัญญาต่างกัน (๒) สัตว์ผู้มี กายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน (๓) สัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญา ต่างกัน (๔) สัตว์ผู้มีกายและสัญญาอย่างเดียวกัน (๕) สัตว์ผู้บรรลุอากาสานัญจายตน-ฌาน (๖) สัตว์ผู้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน (๗) สัตว์ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน

๒. สมาธิปริกขารสูตร ว่าด้วยบริขารแห่งสมาธิ หมายถึงองค์ประกอบแห่ง มัคคสมาธิ มี ๗ ประการ ได้แก่ องค์ธรรมของอริยมรรคมีองค์ ๘ ตั้งแต่ประการที่ ๑ (สัมมาทิฏฐิ) -ประการที่ ๗ (สัมมาสติ) นับเป็นองค์ธรรมที่ทำหน้าที่ร่วมกันของอริยสัมมาสมาธิ

๓-๔. ปฐมอัคคิสูตร และทุติยอัคคิสูตร ต่างว่าด้วยไฟ ๗ ประการ คือ (๑) ราคัคคิ (๒) โทสัคคิ (๓) โมหัคคิ (๔) อาหุเนยยัคคิ (๕) คหปตัคคิ (๖) ทักขิเณยยัคคิ (๗) กัฏฐัคคิ ต่างกันที่ในปฐมอัคคิสูตร ทรงแสดงไว้โดยย่อ แต่ในทุติยอัคิสูตร ทรงแสดงไว้โดยพิสดาร

๕-๖. ปฐมสัญญาสูตร และทุติยสัญญาสูตร ต่างว่าด้วยสัญญา ๗ ประการ ที่บุคคลเจริญให้บริบูรณ์แล้ว จะได้รับผล คือ บรรลุอมตนิพพาน สัญญา ๗ ประการนั้น ได้แก่ (๑) อสุภสัญญา (๒) มรณสัญญา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๕) อนิจจสัญญา (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา (ดูสัญญา ๑๐ ประการใน องฺ.ทสก. (แปล) ๒๔/๕๖/๑๒๓)

๗. เมถุนสูตร ว่าด้วยเมถุนสังโยค หมายถึงสมณะหรือพราหมณ์ปฏิญญาว่าตนเป็นพรหมจารี ไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคาม แต่ยังมีลักษณะพฤติกรรม ๗ ประการดังนี้ คือ

๑. ยินดีการลูบไล้ ขัดถู การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้นของมาตุคาม

๒. ไม่ยินดีการลูบไล้ ขัดถู การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้น แต่ยังสัพยอกเล่นหัว หัวเราะกับมาตุคาม

๓. ไม่ยินดีการลูบไล้ ... การหัวเราะ แต่ยังเพ่งดูมาตุคาม

๔. ไม่ยินดีการลูบไล้ ... และการเพ่งดูมาตุคาม แต่ยังฟังเสียงหัวเราะ เสียงพูด เสียงขับร้อง เสียงร้องไห้ของมาตุคาม

๕. ไม่ยินดีการลูบไล้ ... และเสียงร้องไห้ของมาตุคาม แต่ยังคอยนึกถึงการที่เคยหัวเราะ พูดจาเล่นหัวกับมาตุคาม

๖. ไม่ยินดีการลูบไล้ ... และการที่เคยหัวเราะ พูดจาเล่นหัวกับมาตุคาม แต่ยังดูคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้พรั่งพร้อมบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ อยู่

๗. ไม่ยินดีการลูบไล้ ... และการดูคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้พรั่งพร้อมบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ แต่ยังประพฤติพรหมจรรย์ปรารถนาเป็นเทพเจ้าอยู่

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ท่านเหล่านี้ยังประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

๘. สังโยคสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายเรื่องความเกี่ยวข้องและความไม่เกี่ยวข้อง คำว่า □ความเกี่ยวข้อง□ หมายถึงอาการที่สตรีหรือบุรุษติดใจและยินดีในเพศภาวะ ของตนและเพศภาวะที่ตรงกันข้ามกับตน คือ (๑) ความเป็นสิ่งที่มีในตน (๒) กิริยา (๓) ท่าทาง (๔) ความไว้ตัว (๕) ความพอใจ (๖) เสียง (๗) เครื่องประดับ

ส่วนคำว่า □ความไม่เกี่ยวข้อง□ มีนัยตรงกันข้าม

๙. ทานมหัปผลสูตร ว่าด้วยทานที่มีผลมากและทานที่ไม่มีผลมาก คือ ท่านพระสารีบุตรพร้อมด้วยอุบาสกชาวกรุงจำปาได้พากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามปัญหา ว่า □มีได้ไหมที่ทานชนิดเดียวกัน คนหนึ่งถวายแล้วได้รับผลน้อย แต่อีกคนหนึ่งถวายกลับได้รับผลมาก□ ตรัสตอบว่า □มีได้□ ทูลถามต่อว่า □ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร□ ตรัสตอบว่า □ที่เป็นอย่างนั้น เพราะมีเหตุต่างกัน กล่าวคือ ความตั้งใจต่างกัน แยกได้ ๗ ประการ ดังนี้

๑. ตั้งใจว่า □เราละโลกนี้ไปแล้ว จักเสวยผลทานนี้□

๒. ตั้งใจว่า □การให้ทานเป็นการดี□

๓. ตั้งใจว่า □บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยายเคยให้ทาน เคยทำทานมาก่อน เราไม่ควรให้วงศ์ตระกูลเก่าแก่เสื่อมเสียไป□

๔. ตั้งใจว่า □เราหุงหากินเองได้ ท่านเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้กลับจะไม่ให้ทานแก่ท่านผู้หุงหากินเองไม่ได้นั้น ไม่ควร□

๕. ตั้งใจว่า □เราให้ทานเหมือนเหล่าฤาษีในปางก่อนได้กระทำมาแล้ว□

๖. ตั้งใจว่า □เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส□

๗. ตั้งใจว่า □จะให้ทานเพื่อเป็นเครื่องปรุงจิต□

๑๐. นันทมาตาสูตร ว่าด้วยอริยธรรมของนันทมาตาอุบาสิกา ๗ ประการ คือ (๑) สามารถสวดปารายนสูตรให้ท้าวเวสวัณมหาราชผู้มีฤทธิ์มากอนุโมทนา ชื่นชมได้ (๒) ไม่เสียใจ ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์ที่บุตรถูกฆ่า (๓) ไม่เสียใจ ไม่หวั่นไหว ต่อเหตุการณ์ที่สามีเสียชีวิต (๔) ไม่เคยคิดจะประพฤตินอกใจสามี (๕) ไม่เคยประพฤติ

ล่วงละเมิดสิกขาบทเลยนับแต่ได้ประกาศตนเป็นอุบาสิกามา (๖) บำเพ็ญเพียรบรรลุคุณธรรมขั้นฌาน (๗) สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้

๓.๒ วรรคที่ไม่จัดเป็นปัณณาสก์

๓.๒.๑ อัพยากตวรรค

อัพยากตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อัพยากตสูตร ว่าด้วยเรื่องที่เป็นเหตุให้อริยสาวกไม่พยากรณ์ คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของอริยสาวกผู้ได้สดับ ไม่เกิดความลังเลสงสัย และไม่พยากรณ์เรื่องที่ไม่ควรพยากรณ์ คุณสมบัติของอริยสาวกผู้ได้สดับนั้น มี ๗ ประการ คือ

๑. รู้ชัดทิฏฐิ(มิจฉาทิฏฐิ) เหตุเกิดทิฏฐิ ความดับทิฏฐิ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทิฏฐิ

๒. รู้ชัดตัณหา เหตุเกิดตัณหา ความดับตัณหา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา

๓. รู้ชัดสัญญา เหตุเกิดสัญญา ความดับสัญญา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสัญญา

๔. รู้ชัดความเข้าใจ(สำคัญผิด) เหตุเกิดความเข้าใจ ความดับความเข้าใจ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับความเข้าใจ

๕. รู้ชัดความปรุงแต่ง เหตุเกิดความปรุงแต่ง ความดับความปรุงแต่ง และ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับความปรุงแต่ง

๖. รู้ชัดอุปาทาน เหตุเกิดอุปาทาน ความดับอุปาทาน และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน

๗. รู้ชัดวิปปฏิสาร เหตุเกิดวิปปฏิสาร ความดับวิปปฏิสาร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับวิปปฏิสาร

เมื่อรู้ชัดอย่างนี้แล้ว พระอริยสาวกย่อมไม่พยากรณ์ว่า (๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก (๒) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก (๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีก (๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

๒. ปุริสคติสูตร ว่าด้วยคติของบุรุษ หมายถึงญาณคติ หรือภูมิเป็นที่ไปของบุคคลคือพระอนาคามี ๕ จำพวก ได้แก่ (๑) อันตราปรินิพพายี (๒) อุปหัจจปรินิพพายี (๓) อสังขารปรินิพพายี (๔) สสังขารปรินิพพายี (๕) อุทธังโสตอกนิฏฐคามี และทรงแสดงอนุปาทาปรินิพพาน กล่าวคือ สภาวะที่ละอนุสัยได้หมดสิ้น บรรลุเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ สิ้นอาสวะ ละเบญจขันธ์ได้

๓. ติสสพรหมสูตร ว่าด้วยติสสพรหม หมายถึงพรหมที่เคยบวชเป็นภิกษุชื่อติสสะ สัทธิวิหาริกของท่านพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อมรณภาพแล้วไปเกิดเป็นพรหมชื่อติสสะ ต่อมาท่านพระมหาโมคคัลลานะไปเยี่ยมและถามปัญหาว่า เทวดา

จำพวกไหนที่มีญาณรู้บุคคลผู้ยังมีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ว่า □ยังมีเหลืออยู่□ และบุคคลผู้ไม่มีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ว่า □ไม่มีเหลืออยู่□ ติสสพรหมตอบว่า □พวกเทวดา ชั้นพรหมกายิกา□ ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามต่อว่า □พวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา ทั้งหมดเลยหรือที่รู้อย่างนั้น□ ตอบว่า □ไม่ใช่ทั้งหมดที่รู้ แต่มีเพียงเทวดาชั้นพรหมกายิกาผู้ไม่ยินดีอายุ วรรณะ สุข ยศ และอธิบดีที่เป็นของพรหม และรู้ชัดอุบายเครื่องสลัดออกที่ยิ่งขึ้นไปตามความเป็นจริงเท่านั้นที่รู้□ และรู้ภาวะของท่านเหล่านี้ คือ (๑) ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต (๒) ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต (๓) ท่านผู้เป็นกายสักขี (๔) ท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ (๕) ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต (๖) ท่านผู้เป็นธัมมานุสารี แต่ติสสพรหมก็ตอบได้เพียง ๖ จำพวกเท่านั้น ส่วนภาวะของบุคคลที่ ๗ คือ ท่านผู้บรรลุเจโตวิมุตติอันหานิมิตมิได้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเอง

๔. สีหเสนาปติสูตร ว่าด้วยสีหเสนาบดี คือสีหเสนาบดีเข้าไปกราบทูลถามถึงผลแห่งทานที่สามารถเห็นได้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงผลแห่งทานที่สามารถเห็นได้ ๗ ประการ คือ (๑) ได้รับการอนุเคราะห์จากพระอรหันต์ก่อน (๒) พระ อรหันต์เข้าไปหาก่อน (๓) พระอรหันต์รับทานก่อน (๔) พระอรหันต์แสดงธรรมก่อน (๕) กิตติศัพท์อันงามขจรไป (๖) เป็นผู้แกล้วกล้าเข้าไปสู่บริษัท (๗) ไปเกิดในสุคติ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว สีหเสนาบดีกราบทูลว่า ๖ ประการแรกตนทราบแต่ประการที่ ๗ ยังไม่ทราบ แต่ก็เชื่อพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงตรัสยืนยันธรรมประการที่ ๗ อีกครั้ง

๕. อรักเขยยสูตร ว่าด้วยฐานะที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา ๔ ประการ และฐานะที่พระตถาคตไม่ถูกติเตียน ๓ ประการ คำว่า □รักษา□ ในที่นี้หมายถึงปกปิดไม่ให้ผู้อื่นรู้ ฐานะที่ตถาคตไม่ต้องรักษา ๔ ประการนั้น คือ (๑) ตถาคตมีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ ไม่มีกายทุจริตที่จะต้องปกปิดมิให้คนอื่นรู้ (๒) ตถาคตมีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ ไม่มีวจีทุจริตที่จะต้องปกปิดมิให้คนอื่นรู้ (๓) ตถาคตมีความประพฤติทางใจบริสุทธิ์ ไม่มีมโนทุจริตที่จะต้องปกปิดมิให้คนอื่นรู้ (๔) ตถาคตมีอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่มีมิจฉาอาชีวะที่จะต้องปกปิดมิให้คนอื่นรู้

ฐานะที่ตถาคตไม่ถูกติเตียน ๓ ประการนั้น คือ (๑) มีธรรมที่กล่าวไว้ดี (๒) บัญญัติข้อปฏิบัติที่ให้ถึงนิพพานไว้ดี (๓) สาวกบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๖. กิมิลสูตร ว่าด้วยพระกิมิละ คือ ท่านพระกิมิละเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานและดำรงอยู่ได้นาน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน มี ๗ ประการ คือ (๑) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในธรรมวินัยนี้ อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ยำเกรงในพระศาสดา (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ... ในสิกขา (๕) ... ในสมาธิ (๖) ... ในความไม่ประมาท (๗) ... ในปฏิสันถาร

ส่วนเหตุให้พระสัทธรรม ดำรงอยู่ได้นานมีนัยตรงกันข้าม

๗. สัตตธัมมสูตร ว่าด้วยธรรม ๗ ประการที่เป็นเหตุให้บรรลุวิมุตติ คือ (๑) ศรัทธา (๒) ศีล (๓) ความเป็นพหูสูต (๔) ความหลีกเร้น (๕) การปรารภความเพียร (๖) สติ (๗) ปัญญา

๘. จปลายมานสูตร ว่าด้วยอุบายแก้ความง่วง ๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระมหาโมคคัลลานะ อุบาย ๗ ประการนั้น คือ (๑) อย่ามนสิการถึงสัญญาที่ทำให้ง่วงอีก (๒) พึงพิจารณาธรรมที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมา (๓) พึงสาธยายธรรมตามที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมา (๔) พึงยอนช่องหูทั้ง ๒ ข้าง พร้อมใช้มือนวดตัว (๕) พึงลุกขึ้นยืนใช้น้ำลูบตา เหลียวดูทิศทั้งสี่ แหงนดูดาว (๖) พึงมนสิการถึงอาโลกสัญญา (๗) พึงอธิษฐานเดินจงกรม

ทรงแสดงแนะนำต่อไปว่า เมื่อใช้วิธีทั้ง ๗ นั้นไม่สำเร็จ ก็พึงใช้วิธีขั้นสุดท้าย คือ พึงสำเร็จสีหไสยา โดยตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ พร้อมกับทำอุฏฐานสัญญา(หมายใจว่าจะลุกขึ้น) ในขณะเดียวกัน ทรงแสดงธรรมเพื่อระงับความฟุ้งซ่าน คือ (๑) อย่าชูงวง(มานะ) เข้าไปสู่ตระกูล (๒) อย่ากล่าวถ้อยคำอันเป็นเหตุให้ทุ่มเถียงกัน (๓) อย่าคลุกคลีกับคนทั้งปวง

นอกจากนี้ยังทรงแสดงข้อปฏิบัติโดยย่อที่ทำให้ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความสิ้นตัณหา มีความสำเร็จสูงสุด เป็นต้นไว้อีกด้วย

๙. เมตตสูตร ว่าด้วยการเจริญเมตตาจิต คือ ทรงแสดงอานิสงส์แห่งบุญ คือ การเจริญเมตตาจิต ได้แก่ การไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ การไปเกิดเป็นท้าวสักกะจอมเทพถึง ๓๖ ครั้ง และกลับมาเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีมหาสมุทร ทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ได้รับชัยชนะในสงคราม มีรัตนะ ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ขุนพลแก้ว

๑๐. ภริยาสูตร ว่าด้วยภรรยา คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงภรรยา ๗ จำพวกแก่นางสุชาดาหญิงสะใภ้ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ภรรยา ๗ จำพวกนั้น ได้แก่ (๑) ภรรยาดุจเพชฌฆาต (๒) ภรรยาดุจนางโจร (๓) ภรรยาดุจนายหญิง (๔) ภรรยาดุจแม่ (๕) ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว (๖) ภรรยาดุจเพื่อน (๗) ภรรยาดุจทาสี

๑๑. โกธนสูตร ว่าด้วยผลที่บุคคลผู้มักโกรธจะได้รับ ๗ ประการ คือ (๑) มีผิวพรรณทราม (๒) นอนเป็นทุกข์ (๓) ไม่ได้รับความเจริญ (๔) ไม่มีโภคทรัพย์ (๕) ไม่มียศ (๖) ไม่มีมิตร (๗) ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

๓.๒.๒ มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเรื่องใหญ่ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. หิรีโอตตัปปสูตร ว่าด้วยหิริและโอตตัปปะ คือ พระผู้มีพระภาคทรง แสดงว่า ความไม่มีหิริและโอตตัปปะเป็นตัวเหตุกำจัด หรือขัดขวางผลที่จะเกิดขึ้น ซึ่งจะเกิดเกี่ยวเนื่องกันไปตามลำดับดังนี้ คือ

๑. ความไม่มีหิริและโอตตัปปะ เป็นตัวเหตุ

๒. ความไม่มีหิริและโอตตัปปะ กำจัดอินทรียสังวร

๓. ความไม่มีอินทรียสังวร กำจัดศีล

๔. ความไม่มีศีล กำจัดสัมมาสมาธิ

๕. ความไม่มีสัมมาสมาธิ กำจัดยถาภูตญาณทัสสนะ

๖. ความไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ กำจัดนิพพิทาและวิราคะ

๗. ความไม่มีนิพพิทาและวิราคะ กำจัดวิมุตติญาณทัสสนะ

นอกจากนี้ยังทรงแสดงว่า ความมีหิริและโอตตัปปะเป็นตัวเหตุให้เกิดผลอันมีนัยตรงกันข้าม

๒. สัตตสุริยสูตร ว่าด้วยดวงอาทิตย์ ๗ ดวง คือ ทรงแสดงเปรียบเทียบระหว่างสภาวะที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ควรเบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้น ตามลำดับกับการปรากฏของดวงอาทิตย์ จากดวงที่ ๒-๗ ย่อมทำให้แหล่งน้ำแต่ละขนาดระเหยเหือดแห้งไป

๓. นครโรปมสูตร ว่าด้วยธรรมเปรียบด้วยเครื่องป้องกันนคร คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของพระอริยสาวก ๗ ประการ ที่ทำให้ละอกุศล เจริญกุศลได้ เปรียบเทียบกับเครื่องป้องกันนคร ๗ อย่าง ที่ทำให้นครที่ตั้งอยู่ชายแดนปราศจากภัยอันตรายได้

คุณสมบัติของพระอริยสาวก ๗ ประการนั้น คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตัปปะ (๔) ความเป็นพหูสูต (๕) การปรารภความเพียร (๖) สติ (๗) ปัญญา

เครื่องป้องกันนคร ๗ อย่างนั้น คือ (๑) เสาระเนียด (๒) คูลึกและกว้าง (๓) ทางเดินโดยรอบสูงและกว้าง (๔) อาวุธ (๕) กองกำลังรักษาพระนคร (๖) ทหารยามที่ฉลาด (๗) กำแพงสูงและกว้าง

นอกจากนี้ยังทรงแสดงฌาน ๔ ประการ ที่เป็นคุณสมบัติภายในของอริยสาวก ซึ่งทำให้บรรลุคุณพิเศษชั้นสูงได้ เปรียบเทียบกับคุณสมบัติภายในของนครชายแดน ๔ ประการ ที่ทำให้ชาวเมืองอยู่ผาสุก คือ (๑) มีหญ้า ไม้ และน้ำมาก (๒) มีข้าวมาก (๓) มีอปรัณณชาติ คือ งา ถั่วเขียว ถั่วทองมาก (๔) มีเภสัชมาก

๔. ธัมมัญญูสูตร ว่าด้วยธัมมัญญูบุคคล หมายถึงผู้รู้ธรรม ซึ่งเป็นคุณสมบัติประการที่ ๑ ในคุณสมบัติ ๗ ประการของภิกษุ คุณสมบัติ ๗ ประการนั้น คือ (๑) เป็นธัมมัญญู หมายถึงรู้ธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ (๒) เป็นอัตถัญญู หมายถึงรู้ความหมายแห่งภาษิต (๓) เป็นอัตตัญญู หมายถึงรู้จักตนว่ามีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณเท่าใด (๔) เป็นมัตตัญญู หมายถึงรู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ (๕) เป็นกาลัญญู หมายถึงรู้จักเวลาเรียนพุทธพจน์ เวลาสอบถาม เวลาทำความเพียร (๖) เป็นปริสัญญู หมายถึงรู้จักวิธีการเข้าหาประชุมชน (๗) เป็นปุคคลปโรปรัญญู หมายถึงรู้จักเลือกคบคน

๕. ปาริฉัตตกสูตร ว่าด้วยช่วงเวลาบรรลุคุณพิเศษของพระอริยสาวก เปรียบเทียบกับช่วงเวลาปรากฏอานุภาพของต้นปาริฉัตร คือ ทรงเปรียบเทียบเป็นคู่ ๆ มี ๗ คู่ ดังนี้

๑. ช่วงเวลาที่อริยสาวกออกบวชเป็นบรรพชิต เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตรมีใบเหลือง

๒. ช่วงเวลาที่อริยสาวกโกนผมและหนวด นุ่งห่มกาสาวพัสตร์ เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตรผลัดใบ

๓. ช่วงเวลาที่อริยสาวกบรรลุปฐมฌาน เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตรผลิดอก ออกใบแล้ว

๔. ช่วงเวลาที่อริยสาวกบรรลุทุติยฌาน เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตรเป็น ช่อดอกช่อใบ

๕. ช่วงเวลาที่อริยสาวกบรรลุตติยฌาน เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตรมีดอกตูม

๖. ช่วงเวลาที่อริยสาวกบรรลุจตุตถฌาน เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตร มีดอกบานแย้ม

๗. ช่วงเวลาที่อริยสาวกบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ เหมือนช่วงเวลาที่ต้นปาริฉัตรมีดอกบานสะพรั่ง

๖. สักกัจจสูตร ว่าด้วยความเคารพ ซึ่งเป็นส่วนประกอบหนึ่งในธรรม ๗ ประการ ที่ทำให้ละอกุศล เจริญกุศลได้ คือ (๑) ภิกษุสักการะเคารพพระศาสดาอยู่ จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ (๒) ...ธรรม จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ (๓) ... พระสงฆ์ จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ (๔) ...สิกขา จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ (๕) ...สมาธิ จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ (๖) ... ความไม่ประมาท จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ (๗) ... ปฏิสันถาร จึงละอกุศล เจริญกุศลได้

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ธรรม ๗ ประการนี้มีความสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน

๗. ภาวนาสูตร ว่าด้วยผลแห่งภาวนา หมายถึงสภาวะที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน คือ ทรงแสดงว่า เป็นผลเกิดจากการเจริญภาวนาตามหมวดธรรม ๗ หมวด คือ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ เปรียบเหมือนอาการที่แม่ไก่ฟักไข่โดยให้ความอบอุ่นดีพอ ลูกไก่จึงจะใช้เล็บเท้าหรือจะงอยปากเจาะกระเปาะไข่ออกมาได้

๘. อัคคิกขันโธปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยการกอดกองไฟ ซึ่งเป็นข้อเปรียบเทียบประการที่ ๑ ในจำนวน ๗ ข้อ คือ ทรงเปรียบเทียบการกระทำของผู้ทุศีลกับการถูกลงโทษทางกายเป็นคู่ ๆ มี ๗ คู่ ดังนี้

๑. การที่ผู้ทุศีลเข้าไปนั่งกอดสตรี กับการเข้าไปนั่งกอดกองไฟ

๒. การที่ผู้ทุศีลยินดีการกราบไหว้ กับการใช้เชือกหนังถูที่แข้ง

๓. การที่ผู้ทุศีลยินดีการกราบไหว้ กับการใช้หอกชะโลมน้ำมันร้อนทิ่มแทง ที่อก

๔. การที่ผู้ทุศีลใช้จีวรที่เขาถวายด้วยศรัทธา กับการใช้แผ่นเหล็กร้อนมีไฟลุกโชนนาบกาย

๕. การที่ผู้ทุศีลฉันบิณฑบาตที่เขาถวายด้วยศรัทธา กับการใช้ตะขอเหล็กร้อนมีไฟลุกโชนง้างปากแล้วใส่ก้อนเหล็กร้อนเข้าไปให้ไหม้คอและลำไส้

๖. การที่ผู้ทุศีลใช้สอยเตียงตั่งที่เขาถวายด้วยศรัทธา กับการถูกคนแข็งแรงจับศีรษะและคอให้นั่งทับเตียงเหล็กร้อนมีไฟลุกโชน

๗. การที่ผู้ทุศีลใช้สอยวิหารที่เขาถวายด้วยศรัทธา กับการถูกคนแข็งแรงจับเท้ายกขึ้นให้ศีรษะห้อยลงแล้วโยนลงในหม้อเหล็กร้อนมีไฟลุกโชน

เพื่อชี้ให้เห็นว่า ข้ออุปมาทั้ง ๗ ข้อนั้นยังดีกว่าความทุศีล เพราะแม้จะได้รับทุกข์เจ็บปวด ก็ได้รับเพียงในชาตินี้เท่านั้น แต่ความทุศีลนั้นทำให้ต้องไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้สำเหนียกว่า จงใช้สอยปัจจัย ๔ แล้วปฏิบัติตนให้เกิดผลอานิสงส์แก่ผู้ถวาย ทำประโยชน์ตนเองและผู้อื่นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท

๙. สุเนตตสูตร ว่าด้วยครูชื่อสุเนตตะ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอดีตนิทาน ๗ เรื่อง โดยมีเรื่องครูสุเนตตะเป็นหลัก ส่วนอีก ๖ เรื่องนั้นมีเนื้อหาทำนองเดียวกัน มีใจความว่า ครูสุเนตตะเป็นเจ้าลัทธิมีสาวกหลายร้อย เมื่อท่านแสดงธรรม ถ้าสาวกเหล่าใดเลื่อมใส ตั้งใจฟัง สาวกเหล่านั้นก็ไปเกิดในสวรรค์ ถ้าสาวกเหล่าใดไม่เชื่อฟัง สาวกเหล่านั้นก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ครูอีก ๖ ท่าน ได้แก่ (๑) ครูมูคปักขะ (๒) ครูอรเนมิ (๓) ครูกุททาละ (๔) ครูหัตถิปาละ (๕) ครูโชติปาละ (๖) ครูอรกะ

ทรงสรุปว่า หากผู้ใดลุอำนาจแก่โทสะ ด่าบริภาษครูทั้ง ๗ นี้ ผู้นั้นพึงประสพบาปมิใช่บุญเป็นอันมาก แต่หากผู้ใดลุอำนาจแก่โทสะ ด่าบริภาษท่านผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (หมายถึงพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน ดู องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๕๔/๑๓๓ ประกอบ) ผู้นั้นจะพึงประสพบาปยิ่งกว่านั้น ดังนั้น ภิกษุจึงไม่ควรลุอำนาจแก่โทสะในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

๑๐. อรกสูตร ว่าด้วยครูชื่ออรกะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ทรงเล่าเรื่องอดีตของเจ้าลัทธิชื่ออรกะผู้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่าให้ประพฤติพรหมจรรย์ บำเพ็ญความดี มิให้ประมาทมัวเมาในชีวิต เพราะชีวิตของมนุษย์นั้นเล็กน้อย มีทุกข์มาก สรรพสัตว์ที่เกิดมาล้วนแล้วต้องตาย ไม่มีเลยที่จะไม่ตาย พร้อมทั้งเปรียบเทียบชีวิตกับข้ออุปมาไว้ ๗ ประการ คือ (๑) หยาดน้ำค้างที่พอ ดวงอาทิตย์ขึ้นก็เหือดแห้งไป (๒) ฟองน้ำที่พอถูกฝนเม็ดใหญ่ก็แตกสลายไป (๓) รอยขีดน้ำที่ต้องหายไปอย่างรวดเร็ว (๔) น้ำที่ไหลจากภูเขามีกระแสเชี่ยวไหลบ่าเรื่อยไป (๕)

ก้อนเขฬะที่อยู่ปลายลิ้นที่พร้อมจะถูกถ่มทิ้ง (๖) ชิ้นเนื้อในกระทะ เหล็กร้อน (๗) แม่โคที่จะถูกฆ่าถูกนำไปสู่ที่ฆ่า ยกเท้าก้าวไปคราวใด ก็ยิ่งใกล้ความตายเข้าไปคราวนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สมัยนั้นมนุษย์มีอายุ ๖๐,๐๐๐ ปี มีอาพาธ เพียง ๖ อย่าง คือ หนาว ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ การจะแสดงธรรมให้มนุษย์เห็นทุกข์นั้นจึงเป็นเรื่องยาก แต่ปัจจุบันมนุษย์มีอายุ ๑๐๐ ปี จะน้อย จะมากกว่านี้ก็ไม่มากนัก เหมาะอย่างยิ่งที่จะกล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์ เล็กน้อย มีทุกข์มาก ควรประพฤติพรหมจรรย์ บำเพ็ญกุศล ทรงสรุปย้ำให้ภิกษุ หาเสนาสนะที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร เจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน อย่าประมาท อย่าต้องเป็นผู้มีความร้อนใจในภายหลัง

๓.๒.๓ วินยวรรค

วินยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวินัย ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของ พระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๔. ปฐมวินยธรสูตร ทุติยวินยธรสูตร ตติยวินยธรสูตร และจตุตถวินย-ธรสูตร ต่างว่าด้วยคุณสมบัติของพระวินัยธร ๗ ประการ คุณสมบัติประการที่ ๑-๔ และที่ ๗ เหมือนกันทั้ง ๔ สูตร คือ (๑) รู้จักอาบัติ (๒) รู้จักอนาบัติ (๓) รู้จักลหุกาบัติ (๔) รู้จักครุกาบัติ (๗) บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แต่ประการที่ ๕-๖ มีทั้งที่เหมือนกันและที่ต่างกัน ดังนี้

ประการที่ ๕

ประการที่ ๖

ปฐมวินยสูตร มีศีล บรรลุฌาน ๔
ทุติยวินยสูตร ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ บรรลุฌาน ๔
ตติยวินยสูตร ตั้งมั่นในวินัย บรรลุฌาน ๔
จตุตถวินยสูตร บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ บรรลุจุตูปปาตญาณ

๕-๘. ปฐมวินยธรโสภณสูตร ทุติยวินยธรโสภณสูตร ตติยวินยธรโสภณ-สูตร และจตุตถวินยธรโสภณสูตร ต่างว่าด้วยเหตุให้พระวินัยธรสง่างาม ๗ ประการ มีรายละเอียดขององค์ธรรมที่เหมือนกันและที่ต่างกันเหมือนใน ๔ สูตรแรก

๙. สัตถุสาสนสูตร ว่าด้วยสัตถุศาสน์ หมายถึงคำสอนของพระศาสดา คือ ท่านพระอุบาลีประสงค์จะหลีกไปอยู่บำเพ็ญเพียรผู้เดียว จึงเข้าไปกราบทูลขอรับฟังโอวาทโดยย่อจากพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงแสดงธรรมโดยให้ท่านกำหนดว่า ถ้าธรรมเหล่าใดไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ธรรมเหล่านั้นไม่ใช่ธรรมวินัย ไม่ใช่สัตถุศาสน์ แต่ถ้าธรรมเหล่าใดเป็นไปในทางตรงกันข้าม ธรรมเหล่านั้นเป็นธรรมวินัย เป็นสัตถุศาสน์

๑๐. อธิกรณสมถสูตร ว่าด้วยอธิกรณสมถธรรม หมายถึงธรรมเครื่องระงับอธิกรณ์ ๗ ประการ คือ

๑. สัมมุขาวินัย หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์ในที่พร้อมหน้าทั้ง ๔ พร้อม คือ พร้อมหน้าสงฆ์ ได้แก่ ภิกษุเข้าร่วมประชุมครบองค์ประชุม พร้อมหน้า บุคคล ได้แก่ คู่กรณีหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมหน้ากัน พร้อมหน้าวัตถุ ได้แก่ ยกเรื่องที่เกิดขึ้นมาวินิจฉัย พร้อมหน้าธรรม ได้แก่ วินิจฉัยถูกต้องตามธรรมวินัย

๒. สติวินัย หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยประกาศสมมติว่าพระอรหันต์เป็นพระอริยะผู้มีสติสมบูรณ์ เป็นวิธีระงับโดยเอาสติเป็นหลักในกรณีที่มี ผู้โจทพระอรหันต์ เป็นการบอกให้รู้ว่าใครจะโจทพระอรหันต์ไม่ได้

๓. อมูฬหวินัย หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์แก่ภิกษุผู้หายเป็นบ้าแล้ว สงฆ์จะสวดประกาศสมมติเพื่อไม่ให้ใครโจทอาบัติเธอด้วยเรื่องเก่า ที่เคยทำในขณะเป็นบ้า

๔. ปฏิญญาตกรณะ หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของภิกษุผู้ต้องอาบัติ

๕. เยภุยยสิกา หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินตามเสียงข้างมาก สงฆ์จะใช้วิธีการนี้ในกรณีที่บุคคลหลายฝ่ายมีความเห็นไม่ตรงกัน เป็นการใช้วิธีการประชาธิปไตยในคณะสงฆ์

๖. ตัสสปาปิยสิกา หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินลงโทษผู้กระทำผิด เมื่อสงฆ์พิจารณาตามหลักฐานพยานแล้วเห็นว่ามีความผิดจริง แม้เธอ จะไม่รับสารภาพก็ตาม

๗. ติณวัตถารกะ หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยให้ทั้ง ๒ ฝ่าย ประนีประนอมกัน เปรียบเหมือนเอาหญ้ากลบไว้ ไม่ต้องชำระสะสางความ วิธีนี้ใช้ระงับอธิกรณ์ที่ยุ่งยาก เช่น กรณีพิพาทกันของภิกษุชาวกรุงโกสัมพี (ดู กงฺขา. ฏีกา ๔๗๐) ดู วิ.อ. ๓/๑๙๕/๒๙๒-๒๙๓,๒๐๒/๒๙๓,๒๐๗/๒๙๔, วิ.จู. ๖/๑๘๕-๒๑๒/๒๑๘-๒๔๓, วิ.ป. ๘/๒๗๕/๒๑๐ ประกอบ

๓.๒.๔ สมณวรรค

สมณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมณะ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๘ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๘. ภิกขุสูตร สมณสูตร พราหมณสูตร โสตติกสูตร นหาตกสูตร เวทคูสูตร อริโยสูตร และอรหาสูตร ต่างกล่าวถึงการละกิเลส ๗ ประการเหมือนกัน แต่ใช้วิธีการต่างกัน แต่ละวิธีการเป็นที่มาของชื่อสูตร คือ

ภิกขุสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายกิเลส ๗ ประการได้

สมณสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าสมณะ เพราะระงับกิเลส ๗ ประการได้

พราหมณสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าพราหมณ์ เพราะลอยกิเลส ๗ ประการได้

โสตติกสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าโสตติกะ เพราะกิเลส ๗ ประการร้อยรัดไม่ได้

นหาตกสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่านหาตกะ เพราะล้างกิเลส ๗ ประการได้

เวทคูสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าเวทคู เพราะรู้กิเลส ๗ ประการ

อริโยสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าอริยะ เพราะกำจัดกิเลส ๗ ประการได้

อรหาสูตร ว่าด้วยบุคคลชื่อว่าอรหันต์ เพราะเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส ๗ ประการ

กิเลส ๗ ประการนั้น คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ

๙. อสัทธัมมสูตร ว่าด้วยอสัทธรรม ๗ ประการ คือ (๑) ความไม่มีศรัทธา (๒) ความไม่มีหิริ (๓) ความไม่มีโอตตัปปะ (๔) ความมีสุตะน้อย (๕) ความเกียจคร้าน (๖) ความหลงลืมสติ (๗) ความมีปัญญาทราม

๑๐. สัทธัมมสูตร ว่าด้วยสัทธรรม ๗ ประการ มีนัยตรงกันข้ามกับอสัทธัมมสูตร

๓.๒.๕ อาหุเนยยวรรค

อาหุเนยยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอาหุไนยบุคคล คำว่า อาหุไนยบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๕๒๘ สูตร แต่ละสูตรว่าด้วยอาหุไนย-บุคคล ๗ จำพวก คือ (๑) พระอรหันต์ (๒) พระอรหันต์ที่สิ้นกิเลสและนิพพานพร้อมกัน (๓) พระอนาคามีอันตราปรินิพพายี (๔) พระอนาคามีอุปหัจจปรินิพพายี (๕) พระอนาคามีอสังขารปรินิพพายี (๖) พระอนาคามีสสังขารปรินิพพายี (๗) พระอนาคามีอุทธังโสตอกนิฏฐคามี

ความเป็นอาหุไนยบุคคล ๗ จำพวกนี้ เป็นผลเกิดจากการพิจารณาเห็นสภาวธรรมในธรรม ๖๖ ประการ ซึ่งจัดเป็นหมวดต่างๆ ได้ดังนี้ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ และขันธ์ ๕ (ขันธ์ ๕ ในที่นี้ท่านขยายเป็น ๖ ประการโดยนับองค์ธรรมรวมกันก่อนที่จะนับแยกทีละขันธ์) บรรดาธรรม ๖๖ ประการนั้น ธรรมแต่ละประการยังแยกออกไปถึง ๘ สูตร ด้วยวิธีการพิจารณาเห็นสภาวธรรม ๘ ประการในธรรมแต่ละประการนั้น หมายความว่า การพิจารณาเห็นสภาวธรรมแต่ละประการในธรรมแต่ละประการนั้น จัดว่าเป็นสูตรหนึ่ง เมื่อพิจารณาไปจนครบ ๘ ประการ ก็จะได้พระสูตร ๘ สูตรในธรรมแต่ละประการ และเมื่อนำสภาวธรรม ๘ ประการไปคูณกับธรรม ๖๖ ประการ ก็จะได้พระสูตร ๕๒๘ สูตร สภาวธรรม ๘ ประการนั้น คือ (๑) ความไม่เที่ยง (๒) ความเป็นทุกข์ (๓) ความเป็นอนัตตา (๔) ความสิ้นไป (๕) ความเสื่อมไป (๖) ความคลายกำหนัด (๗) ความดับ (๘) ความ สละคืน

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล แปลว่า หมวดธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อมีราคะเป็นต้น ซึ่งมี พระสูตรทั้งหมด ๕๑๐ สูตร หมายความว่า นอกจากราคะแล้ว ยังมีอกุศลธรรมอีก ๑๖ ประการ รวมเป็น ๑๗ ประการ คือ

๑. ราคะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ

๔. โกธะ ๕. อุปนาหะ

๖. มักขะ

๗. ปฬาสะ ๘. อิสสา ๙. มัจฉริยะ

๑๐. มายา ๑๑. สาเถยยะ ๑๒. ถัมภะ

๑๓. สารัมภะ๑๔. มานะ ๑๕. อติมานะ

๑๖. มทะ ๑๗. ปมาทะ

แต่ละประการมีเป้าหมาย ๑๐ เป้าหมาย (๑๐ เพื่อ เช่น เพื่อรู้ยิ่ง) เป้าหมายละ ๑ สูตร รวมเป็น ๑๗๐ สูตร (๑๐ เป้าหมาย x อกุศลธรรม ๑๗ ประการ) นี้เป็นการคำนวณพระสูตรจากการเจริญธรรม ๔ ประการ หมวดที่ ๑ แต่ใน ราคเปยยาลแห่งสัตตกนิบาตนี้มีหมวดธรรมที่ควรเจริญ ๓ หมวด จึงรวมเป็น ๕๑๐ สูตร (๑๗๐ สูตร x ๓ หมวดธรรม) เช่น พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรม ที่ ๑ คือ โพชฌงค์ ๗ มีความเต็มดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิ-สัมโพชฌงค์ (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อกำหนดรู้ราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความสิ้นราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อละราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความเสื่อมไปแห่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความคลายไปแห่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความดับไปแห่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความสละ ราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๑๐ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อความสละคืนราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ...

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๒ คือ สัญญา ๗ มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากโพชฌงค์ ๗ มาเป็น สัญญา ๗ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) อสุภสัญญา (๔) อาทีนวสัญญา (๕) ปหานสัญญา (๖) วิราคสัญญา (๗) นิโรธสัญญา

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๓ คือ สัญญา ๗ อีกหมวดหนึ่ง มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากสัญญา ๗ ประการ หมวดก่อนมาเป็นสัญญา ๗ อีกหมวดหนึ่ง แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๗ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อสุภสัญญา (๒) มรณสัญญา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๕) อนิจจสัญญา (๖) อนิจเจ ทุกข สัญญา (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา

พระสูตรอีก ๔๘๐ สูตรต่อไป ต่างว่าด้วยการเจริญธรรมทั้ง ๓ หมวดนี้ เพื่อจัดการกับอกุศลธรรมที่เหลือ ๑๖ ประการ ประการละ ๓๐ สูตร (อกุศลธรรม ๑๖ ประการ x ๓๐ สูตร = ๔๘๐ สูตร) เช่นเดียวกับ ๓๐ สูตรแรก

อัฏฐกนิบาต

๑. จำนวนวรรคและพระสูตรในอัฏฐกนิบาต

อัฏฐกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๘ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๖๒๖ สูตร แบ่งเป็น ๒ ปัณณาสก์ ๑๐ วรรค กับ ๑ หัวข้อ เปยยาล มีรายละเอียดดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. เมตตาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	เมตตาสูตร	๒.	ปัญญาสูตร
๓.	ปฐมอัปปิยสูตร	๔.	ทุติยอัปปิยสูตร
๕.	ปฐมโลกธัมมสูตร	๖.	ทุติยโลกธัมมสูตร
๗.	เทวทัตตวิปัตติสูตร	๘.	อุตตรวิปัตติสูตร
๙.	นันทสูตร	๑๐.	การัณฑวสูตร

๒. มหาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	เวรัญชสูตร	๒.	สีหสูตร
๓.	อัสสาชานียสูตร	๔.	อัสสขฬุงกสูตร
๕.	มลสูตร	๖.	ทูเตยยสูตร
๗.	ปฐมพันธนสูตร	๘.	ทุติยพันธนสูตร

๙. ปหาราทสูตร ๑๐. อุโปสถสูตร

๓. คหปติวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมอุคคสูตร ๒. ทุติยอุคคสูตร

๓. ปฐมหัตถกสูตร ๔. ทุติยหัตถกสูตร

๕. มหานามสูตร ๖. ชีวกสูตร

๗. ปฐมพลสูตร ๘. ทุติยพลสูตร

๙. อักขณสูตร ๑๐. อนุรุทธมหาวิตักกสูตร

๔. ทานวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมทานสูตร ๒. ทุติยทานสูตร

๓. ทานวัตถุสูตร ๔. เขตตสูตร

๕. ทานูปปัตติสูตร ๖. ปุญญกิริยาวัตถุสูตร

๗. สัปปุริสทานสูตร ๘. สัปปุริสสูตร

๙. อภิสันทสูตร ๑๐. ทุจจริตวิปากสูตร

๕. อุโปสถวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สังขิตตุโปสถสูตร ๒. วิตถตุโปสถสูตร

๓. วิสาขาสูตร ๔. วาเสฏฐสูตร

๕. โพชฌาสูตร ๖. อนุรุทธสูตร

๗. ทุติยวิสาขาสูตร ๘. นกุลมาตาสูตร

๙. ปฐมอิธโลกิกสูตร ๑๐. ทุติยอิธโลกิกสูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. โคตมีวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. โคตมีสูตร ๒. โอวาทสูตร

๓. สังขิตตสูตร ๔. ทีฆชาณุสูตร

๕. อุชชยสูตร ๖. ภยสูตร

๗. ปฐมอาหุเนยยสูตร ๘. ทุติยอาหุเนยยสูตร

๙. ปฐมปุคคลสูตร ๑๐. ทุติยปุคคลสูตร

๒. ภูมิจาลวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อิจฉาสูตร ๒. อลังสูตร

๓. สังขิตตสูตร ๔. คยาสีสสูตร

๕. อภิภายตนสูตร ๖. วิโมกขสูตร

๗. อนริยโวหารสูตร ๘. อริยโวหารสูตร

๙. ปริสาสูตร ๑๐. ภูมิจาลสูตร

๓. ยมกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมสัทธาสูตร ๒. ทุติยสัทธาสูตร

๓. ปฐมมรณัสสติสูตร ๔. ทุติยมรณัสสติสูตร

๕. ปฐมสัมปทาสูตร ๖. ทุติยสัมปทาสูตร

๗. อิจฉาสูตร ๘. อลังสูตร

๙. ปริหานสูตร ๑๐. กุสีตารัมภวัตถุสูตร

๔. สติวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สติสัมปชัญญสูตร ๒. ปุณณิยสูตร

๓. มูลกสูตร ๔. โจรสูตร

๕. สมณสูตร ๖. ยสสูตร

๗. ปัตตนิกุชชนสูตร ๘. อัปปสาทปเวทนียสูตร

๙. ปฏิสารณียสูตร ๑๐. สัมมาวัตตนสูตร

๕. สามัญญวรรค มี ๒๖ สูตร

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล มี ๕๑๐ สูตร

๒. ชื่อและที่มาของพระสูตรในอัฏฐกนิบาต

๒.๑ ชื่อของพระสูตร

ในอัฏฐกนิบาตมีพระสูตร ๖๒๖ สูตร แต่มีชื่อสูตรปรากฏเพียง ๙๐ สูตร ไม่ปรากฏชื่อ ๕๓๖ สูตร กล่าวคือ ทั้ง ๕ วรรคในปฐมปัณณาสก์ และ ๔ วรรคใน ทุติยปัณณาสก์ ปรากฏชื่อสูตรทั้งหมด ส่วนในวรรคที่ ๕ แห่งทุติยปัณณาสก์ คือ สามัญญวรรค ๒๖ สูตร และราคเปยยาล ๕๑๐ สูตร ไม่ปรากฏชื่อเลย

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

ในอัฏฐกนิบาต พระสูตรที่มีนิทานวจนะ กล่าวคือที่มาซึ่งปรารภทั้งบุคคลและสถานที่ หรือปรารภเฉพาะบุคคลอย่างเดียวบ้าง ปรารภเฉพาะสถานที่อย่างเดียวบ้าง ปรากฏเพียง ๓๘ สูตร ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ ปรากฏ ๒๔ สูตร คือ

ในเมตตาวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) เมตตาสูตร (๒) เทวทัตตวิปัตติสูตร (๓) อุตตรวิปัตติสูตร (๔) การัณฑวสูตร

ในมหาวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) เวรัญชสูตร (๒) สีหสูตร (๓) ปหาราทสูตร (๔) อุโปสถสูตร

ในคหปติวรรค ๘ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมอุคคสูตร (๒) ทุติยอุคคสูตร (๓) ปฐมหัตถกสูตร (๔) ทุติยหัตถกสูตร (๕) มหานามสูตร (๖) ชีวกสูตร (๗) ทุติยพลสูตร (๘) อนุรุทธมหาวิตักกสูตร

ในอุโปสถวรรค ๘ สูตร ได้แก่ (๑) สังขิตตุโปสถสูตร (๒) วิสาขาสูตร (๓) วาเสฏฐสูตร (๔) โพชฌาสูตร (๕) อนุรุทธสูตร (๖) ทุติยวิสาขาสูตร (๗) นกุลมาตาสูตร (๘) ปฐมอิธโลกิกสูตร

ทุติยปัณณาสก์ ปรากฏ ๑๔ สูตร คือ

ในโคตมีวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) โคตมีสูตร (๒) โอวาทสูตร (๓) สังขิตต-สูตร (๔) ทีฆชาณุสูตร (๕) อุชชยสูตร

ในภูมิจาลวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) สังขิตตสูตร (๒) คยาสีสสูตร (๓) ภูมิ-จาลสูตร

ในยมกวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมมรณัสสติสูตร (๒) ทุติยมรณัสสติ-สูตร (๓) อิจฉาสูตร (๔) อลังสูตร

ในสติวรรค ๒ สูตร ได้แก่ (๑) ปุณณิยสูตร (๒) ยสสูตร

๓. ความหมายและใจความสำคัญของแต่ละวรรคในอัฏฐกนิบาต

๓.๑ ปฐมปัณณาสก์

๓.๑.๑ เมตตาวรรค

เมตตาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเมตตา ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. เมตตาสูตร ว่าด้วยอานิสงส์แห่งเมตตาเจโตวิมุตติ คือ ทรงแสดงว่า เมื่อบุคคลเจริญเมตตาเจโตวิมุตติให้มากแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ ๘ ประการ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ (๖) เทวดารักษา (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราก็ล้ำกรายไม่ได้ (๘) หากยังไม่บรรลุอรหัตตผลก็จะไปเกิดในพรหมโลก

๒. ปัญญาสูตร ว่าด้วยเหตุปัจจัยให้ได้ปัญญา คำว่า □ปัญญา□ ในที่นี้หมายถึง วิปัสสนาปัญญา เหตุปัจจัยนั้นมี ๘ ประการ คือ (๑) อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่น่าเคารพรัก (๒) เข้าไปไต่ถามเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธพจน์ (๓) ฟังธรรมแล้วทำความสงบกายและใจ (๔) มีศีล (๕) เป็นพหูสูต (๖) ปรารภความเพียร (๗) ไม่พูดเรื่องติรัจฉานกถา (๘) เห็นความเกิดและความดับแห่งเบญจขันธ์

๓-๔. ปฐมอัปปิยสูตร และทุติยอัปปิยสูตร ต่างว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ ไม่เป็นที่รักและธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารี ฝ่ายละ ๘ ประการ ต่างกันเพียงองค์ธรรมเท่านั้น คือ ในปฐมอัปปิยสูตร ธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่เป็นที่รัก ได้แก่ (๑) สรรเสริญผู้ไม่เป็นที่รัก (๒) ติเตียนผู้เป็นที่รัก (๓) มุ่งลาภ (๔) มุ่งสักการะ (๕) ไม่มีหิริ (๖) ไม่มีโอตตัปปะ (๗) ปรารถนาชั่ว (๘) เป็นมิจฉาทิฏฐิ

ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รักมีนัยตรงกันข้าม

ในทุติยอัปปิยสูตร ธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่เป็นที่รัก ได้แก่ (๑) มุ่งลาภ (๒) มุ่งสักการะ (๓) มุ่งชื่อเสียง (๔) ไม่รู้จักกาล (๕) ไม่รู้จักประมาณ (๖) ไม่สะอาด (๗) พูดมาก (๘) ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารี

ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รักมีนัยตรงกันข้าม

๕-๖. ปฐมโลกธัมมสูตร และทุติยโลกธัมมสูตร ต่างว่าด้วยโลกธรรม ต่างกันแต่ในปฐมโลกธัมมสูตร ทรงแสดงไว้โดยย่อ ในทุติยโลกธัมมสูตร ทรงแสดงไว้โดยพิสดาร คำว่า □โลกธรรม□ หมายถึงสิ่งที่มีอยู่แน่นอนสำหรับสัตว์โลก (องฺ. อฏฺ□ก.

ฏีกา ๓/๕/๒๕๓) มี ๘ ประการ คือ (๑) ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์

ทรงแสดงว่า โลกธรรม ๘ ประการนี้เกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนและพระอริยะ แต่มีผลต่างกัน คือ ปุถุชนไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่า □โลกธรรมนี้ไม่เที่ยง เป็นสภาวะที่คงอยู่อย่างนั้นตลอดไปไม่ได้ ต้องมีความแปรผันไปเป็นธรรมดา□ จึงถูกโลกธรรมนั้นครอบงำย่ำยีจิต ทำให้เกิดความขัดเคืองเมื่อได้รับส่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์ และเกิดความยินดีเมื่อได้รับส่วนที่เป็นอิฏฐารมณ์ ในที่สุดจึงไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนพระอริยะหาเป็นเช่นนั้นไม่ ในที่สุดจึงพ้นจากทุกข์

๗-๘. เทวทัตตวิปัตติสูตร และอุตตรวิปัตติสูตร ต่างว่าด้วยวิบัติ คำว่า □วิบัติ□ ในที่นี้หมายถึงการถูกอสัทธรรมครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย นรก อยู่ในฐานะที่แก้ไขไม่ได้ ทั้ง ๒ สูตรนี้มีความสัมพันธ์กันโดยมีเนื้อหาสาระเหมือนกัน ต่างกันเพียงรายละเอียดเท่านั้น คือ ในสูตรแรก ว่าด้วยวิบัติของพระเทวทัต พระผู้มีพระภาคเป็นผู้แสดง โดยทรงแสดงวิบัติของพระเทวทัต ๘ ประการเป็นตัวอย่าง เพื่อให้ภิกษุพิจารณาเห็นวิบัติและสมบัติของตนและผู้อื่นอยู่เสมอ เมื่อพิจารณาเห็นวิบัติและสมบัติอย่างนี้ ก็จะสามารถครอบงำวิบัติของตนได้ ทั้งอาสวะกิเลสที่ก่อความคับแค้นทางกายและใจก็จะไม่เกิดขึ้น คำว่า □สมบัติ□ มีนัยตรงกันข้ามกับ คำว่า วิบัติ

วิบัติของพระเทวทัต ๘ ประการนั้น คือ (๑) การถูกลาภครอบงำย่ำยีจิต (๒) การถูกความเสื่อมลาภครอบงำย่ำยีจิต (๓) การถูกยศครอบงำย่ำยีจิต (๔) การถูกความเสื่อมยศครอบงำย่ำยีจิต (๕) การถูกสักการะครอบงำย่ำยีจิต (๖) การถูกความเสื่อมสักการะครอบงำย่ำยีจิต (๗) การถูกความปรารถนาชั่วครอบงำย่ำยีจิต (๘) การถูกความมีมิตรชั่วครอบงำย่ำยีจิต

ในสูตรหลัง ว่าด้วยวิบัติที่ท่านพระอุตตระแสดงโดยยกพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคที่ตรัสไว้ตอนต้นของพระสูตรแรกมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ท้าวเวสวัณ ได้ยินเข้าจึงไปกราบทูลท้าวสักกะ ท้าวสักกะจึงเสด็จมาตรัสถามท่านพระอุตตระว่า ข้อความนี้เป็นปฏิภาณส่วนตัว หรือว่าเป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค ท่านจึงตอบแบบย้อนถามด้วยอุปมาโวหารว่า หากคนขนข้าวเปลือกจากกองข้าวใหญ่ไม่ไกลจากหมู่บ้านกำลังเดินมา เมื่อถูกถามว่า □ขนมาจากไหน□ พวกเขาจะตอบว่า อย่างไร ท้าวสักกะตอบว่า □พวกเขาก็ต้องตอบว่าขนมาจากกองข้าวใหญ่โน้น□ ท่านจึงสรุปว่า □ทำนองเดียวกัน อาตมภาพและสาวกเหล่าอื่นก็เหมือนกัน□ ท้าวสักกะทรงชื่นชมว่าท่านพูดได้ดี แล้วทรงเล่าเรื่องวิบัติของพระเทวทัตที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถวายซึ่งมีเนื้อหาสาระเหมือนในพระสูตรแรก

๙. นันทสูตร ว่าด้วยพระนันทะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องพระนันทะ กล่าวโดยย่อมี ๒ ประเด็น คือ ประเด็นที่ ๑ คำเรียกพระนันทะมี ๔ คำ ได้แก่ (๑) กุลบุตร หมายถึงบุตรผู้มีชาติตระกูล กล่าวคือ บุตรผู้เกิดในตระกูลสูง (๒) ผู้มี กำลัง

หมายถึงมีร่างกายแข็งแรง (๓) ผู้น่ารัก หมายถึงมีรูปร่าง บุคลิกลักษณะดี (๔) ผู้มีราคะจัด หมายถึงมากไปด้วยราคะ (ดู องฺ.อฏฺ□ก.อ. ๓/๙/๒๑๖, องฺ.อฏฺ□ก. ฏีกา ๓/๙/๒๕๓-๒๕๔) ประเด็นที่ ๒ วิธีประพฤติพรหมจรรย์สำหรับท่านพระนันทะ มี ๔ วิธี ได้แก่ (๑) คุ้มครองทวารในอินทรีย์ (๒) รู้จักประมาณในการบริโภค (๓) ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) มีสติสัมปชัญญะ

๑๐. การัณฑวสูตร ว่าด้วยสมณะหยากเยื่อ รวมถึงสมณะผู้ประทุษร้ายสมณะและสมณะแกลบด้วย ซึ่งหมายถึงสมณะผู้มีศีลวิบัติ ในที่นี้หมายถึงภิกษุรูปหนึ่งผู้ต้องอาบัติและถูกภิกษุทั้งหลายโจทด้วยอาบัติ แต่เธอไม่รับ กลับพูดกลบเกลื่อน แสดงอาการโกรธ พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้ขับเธอออกไป ด้วยอุปมาโวหารว่า

๑. เป็นสมณะผู้ประทุษร้ายสมณะเหมือนหญ้าที่ทำลายต้นข้าว

๒. เป็นสมณะแกลบเหมือนเหมือนข้าวลีบปะปนกับข้าวดีทำให้ข้าวดีเสียราคา

๓. เป็นสมณะหยากเยื่อเหมือนไม้ที่เป็นโพลงผุยุ่ย ที่ผู้ต้องการกระบอกตักน้ำต้องคว้านออกไป

๓.๑.๒ มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเรื่องใหญ่ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. เวรัญชสูตร ว่าด้วยเวรัญชพราหมณ์ คือ เวรัญชพราหมณ์เข้าไปสนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคที่ควงต้นสะเดา เขตเมืองเวรัญชา ได้กราบทูลว่า ข้อที่ตนทราบว่าพระสมณโคดมไม่ไหว้ ไม่ลุกรับพราหมณ์ผู้แก่เฒ่า ไม่เชื้อเชิญให้นั่ง นั้นเป็นความจริง พระองค์ตรัสว่า ยังไม่ทรงเห็นว่ามีใครในโลกไหน ๆ ที่พระองค์ควร จะไหว้ ลุกรับ หรือเชื้อเชิญให้นั่ง เพราะถ้าพระองค์ไหว้ผู้ใด ศีรษะของผู้นั้นก็จะขาดตกไป เวรัญชพราหมณ์ได้กล่าวหาพระผู้มีพระภาคด้วยข้อกล่าวหา ๘ ข้อ ซึ่งมีความหมายทางคดีโลก พระองค์ทรงยอมรับข้อกล่าวหานั้น แต่มีความหมายทางคดีธรรม ข้อกล่าวหานั้นและเหตุผลที่ทรงยอมรับนั้นดังต่อไปนี้

๑. □เป็นคนไม่มีรส□ (พราหมณ์หมายเอาความไม่มีสัมมาคารวะ เช่น การกราบไหว้ ต้อนรับ) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการละกามคุณ ๕

๒. □เป็นคนไม่มีสมบัติ□ (พราหมณ์หมายเอาการไม่มีคุณสมบัติ เช่น การกราบไหว้ท่านผู้สูงวัย) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการละกามคุณ ๕

๓. สอนให้ไม่ทำ□ (พราหมณ์หมายเอาการไม่ทำกรรมที่ดี เช่น การกราบไหว้ ท่านผู้สูงวัย) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการไม่ทำกายทุจริต วจี-ทุจริต และมโนทุจริต

๔. สอนให้ทำลาย□ (พราหมณ์หมายเอาการทำลายระเบียบแบบแผนประเพณีที่ชาวโลกปฏิบัติกัน) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการทำลายราคะ โทสะ และโมหะ

๕. □เป็นคนช่างรังเกียจ□ (พราหมณ์หมายเอาความรังเกียจการกราบไหว้ผู้ใหญ่) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการรังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ตลอดถึงการรังเกียจบาปอกุศลธรรม

๖. □เป็นคนช่างกำจัด□ (พราหมณ์หมายเอาการกำจัดสามีจิกรรม) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ

๗. □เป็นคนช่างเผาผลาญ□ (พราหมณ์หมายเอาการเผาผลาญคตินิยมการเคารพผู้มีวัยวุฒิ เพราะไม่ทำสามีจิกรรม) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการเผาผลาญกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

๘. □เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด□ (พราหมณ์หมายเอาการไม่ถือปฏิสนธิในเทวโลกเพราะไม่ทำสามีจิกรรม) ทรงรับว่า □ใช่□ แต่ทรงหมายเอาการละการอยู่ในครรภ์และการเกิดใหม่ได้หมดสิ้น

ทรงย้อนถามพราหมณ์ว่า ลูกไก่ที่ใช้จะงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมาได้ก่อนลูกไก่ตัวอื่น ควรเรียกว่า □ตัวพี่□ หรือ □ตัวน้อง□ พราหมณ์ตอบว่า ควรเรียกว่า □ตัวพี่□ เพราะมันแก่กว่าตัวอื่น จึงตรัสว่า พระองค์ก็เช่นเดียวกัน ในขณะที่หมู่สัตว์ถูกกระเปาะไข่คืออวิชชาห่อหุ้มอยู่ พระองค์ได้ทำลายกระเปาะไข่คืออวิชชาสำเร็จอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมได้ก่อน จึงเป็นพี่ใหญ่ผู้ประเสริฐสุดของโลก แล้วทรงแสดงขั้นตอนวิธีทำลายอวิชชา

๒. สีหสูตร ว่าด้วยสีหเสนาบดี คือ สีหเสนาบดีผู้เป็นสาวกของพวกนิครนถ์ ได้ยินเจ้าลิจฉวีสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามเรื่องที่ตนทราบมาว่า □พระสมณโคดมเป็นผู้สอนไม่ให้ทำ แสดงธรรมเพื่อการไม่ให้ทำ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น□ นั้นเป็นความจริงหรือไม่ เพราะตนไม่ประสงค์จะกล่าวตู่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงยอมรับข้อกล่าวหานั้นและทรงเพิ่มข้อกล่าวหาอื่นอีก ๗ ข้อ รวมเป็น ๘ ข้อ พร้อมทั้งทรงอธิบายเหตุผลที่ทรงยอมรับคำกล่าวหาเหล่านั้นในลักษณะเดียวกับที่ทรงยอมรับข้อกล่าวหาของเวรัญชพราหมณ์

เมื่อได้ฟังเหตุผลเหล่านั้นแล้ว สีหเสนาบดีเกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงอนุปุพพิกถา คือ ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา จบลงด้วยสามุกกังสิกเทศนา ทำให้สีหเสนาบดีได้ธรรมจักษุ เห็นแจ้งว่า □สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา□

๓. อัสสาชานียสูตร ว่าด้วยม้าอาชาไนย คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของม้าอาชาไนยที่ควรเป็นม้าต้นของพระราชาเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของภิกษุในธรรมวินัยซึ่งควรเป็นนาบุญของโลก โดยเปรียบเทียบข้อต่อข้อ ดังนี้

คุณสมบัติของม้าอาชาไนย คุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นนาบุญของโลก

๑. มีกำเนิดดีทั้งฝ่ายแม่ม้าและพ่อม้า เกิดในทิศที่ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีเกิด ๒. กินหญ้าสด หรือแห้งที่เขาให้อย่างถวาย ไม่ว่าจะเศร้าหมอง หรือประณีต ก็ไม่รังเกียจ ๓. รังเกียจที่จะหมอบทับอุจจาระ หรือวจีทุจริต และมโน- ๔. สงบเสี่ยม อยู่ร่วมกันเป็นสุข ไม่รบกวนม้าอื่น ๆ ๕. เปิดเผยความโอ้อวด ความพยศคดโกงแก่นายสารถีตามความเป็นจริง ๖. นายสารถีพยายามปราบความโอ้อวดความพยศคดโกงของม้าอาชาไนยนั้นได้ พยายามช่วยกันกำจัด ๗. ลากภาระไปได้ ด้วยคิดว่า ม้าอื่น ๆ จะลากหรือไม่ก็ตาม เราจักลากภาระนี้ไปให้ได้ และเดินไปตามทางตรงเท่านั้น ๘. มีกำลังจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

๑. มีศีลสำรวมในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร ๒. ฉันโภชนะที่เขาเรียบร้อย ไม่เรี่ยราด ๓. รังเกียจกายทุจริต ปัสสาวะ ทุจริต ๔. สงบเสี่ยม อยู่ร่วมกันเป็นสุข ไม่รบกวนภิกษุอื่น ๆ ๕. เปิดเผยความโอ้อวด ความพยศคดโกงแก่พระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีตามความเป็นจริง ๖. พระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารี ผู้เป็นวิญญูชน ความโอ้อวด ความพยศคดโกงของเธอได้ ๗. ใฝ่ศึกษา และดำเนินไปตามทาง ตรงเท่านั้น คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ๘. ปรารภความเพียรด้วยคิดว่า จะเหลือ

อยู่แต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที
เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไปก็ตาม
ถ้าไม่บรรลุมรรคผล เราจักไม่หยุด
ความเพียร

๔. อัสสขฬุงกสูตร ว่าด้วยม้ากระจอกกับคนกระจอก คือ ทรงแสดงม้ากระจอก ๘ จำพวก และโทษของม้ากระจอก ๘ ประการ เปรียบเทียบกับภิกษุ กระจอกและโทษของภิกษุกระจอก ๘ ประการ โดยเปรียบเทียบข้อต่อข้อ ดังนี้

ม้ากระจอกและโทษของม้ากระจอก ภิกษุกระจอกและโทษของภิกษุกระจอก

๑. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก สั่งว่า □เดินไป□ ก็ถอยหลัง ดันรถให้ถอยหลัง ๑. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วย อาบัติ ก็อำพรางอาบัติไว้

๒. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก สั่งว่า □เดินไป□ ก็กระโดดข้างหลัง ดัดทูบให้หัก ๒. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วย อาบัติ ก็โต้ตอบภิกษุผู้เป็นโจท

๓. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก สั่งว่า □เดินไป□ ก็ยกขาขึ้นตะกุย งอนรถ ถีบงอนรถ ๓. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วย อาบัติ ก็กลับยกอาบัติขึ้นปรับภิกษุผู้เป็นโจทก์

๔. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก สั่งว่า □เดินไป□ ก็เดินออกนอกทาง นำรถไปผิดทาง ๔. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วย อาบัติ ก็พูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงอาการโกรธ ขัดเคือง และไม่พอใจ

๕. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก สั่งว่า □เดินไป□ ก็เชิดกายส่วนหน้าเผ่นขึ้นไป ๕. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วย อาบัติ ก็กลับแกว่งแขนในท่ามกลางสงฆ์

๖. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก สั่งว่า □เดินไป□ ก็ไม่คำนึงถึงประตัก กัดบังเหียน ๖. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วยอาบัติ ก็ไม่เอื้อเฟื้อสงฆ์ไม่เอื้อเฟื้อภิกษุผู้เป็นโจทก์ ทั้งที่มีอาบัติติดตัว ก็หลีกไปตามความประสงค์

๗. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก ๗. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วย

สั่งว่า □เดินไป□ ก็ไม่ก้าวไป ไม่ถอย อาบัติ ก็กล่าวว่า □ผมไม่ต้องอาบัติเลย□

กลับ ยืนที่ออยู่เหมือนเสาเขื่อน เธอใช้ความนิ่งทำให้สงฆ์ลำบาก

๘. ม้าที่พอนายสารถีแทงด้วยประตัก ๘. ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วยอาบัติ

สั่งว่า □เดินไป□ ก็คุกเท้าหน้าและ ก็กล่าวว่า □ทำไมพวกท่านจึงพยายาม

เท้าหลังลงหมอบทับเท้าทั้ง ๔ กล่าวหาผมนัก เอาละ ผมจักบอกลา

อยู่ตรงนั้นนั่นเอง สิกขา□

๕. มลสูตร ว่าด้วยมลทิน มี ๘ ประการ คือ (๑) มนตร์มีการไม่ท่องบ่นสาธยายเป็นมลทิน (๒) เรือนมีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน (๓) ผิวพรรณมีความเกียจคร้านเป็นมลทิน (๔) ผู้รักษามีความประมาทเป็นมลทิน (เช่น คฤหัสถ์ผู้รักษานา หรือบรรพชิตผู้รักษาทวารทั้ง ๖ - ดู องฺ.อฏฺ□ก.ฏีกา. ๓/๑๕-๑๘/๒๗๙) (๕) สตรีมีความประพฤติชั่วเป็นมลทิน(เช่น ประพฤตินอกใจ ดู องฺ.อฏฺ□ก.ฏีกา ๓/๑๕-๑๘/๒๗๙) (๖) ผู้ให้ทานมีความตระหนี่เป็นมลทิน (๗) บาปอกุศลธรรมเป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (๘) มลทินที่ยิ่งกว่ามลทินนั้น คือ อวิชชา

๖. ทูเตยยสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของทูต คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของภิกษุผู้ควรทำหน้าที่เป็นทูตได้ ๘ ประการ เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตรมี คือ (๑) รู้จักฟัง (๒) สามารถพูดให้ผู้อื่นฟังได้ (๓) ใฝ่ศึกษา (๔) ทรงจำได้ดี (๕) รู้ได้เข้าใจชัด (๖) สามารถพูดให้ผู้อื่นเข้าใจ (๗) ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ (๘) ไม่ก่อการทะเลาะวิวาท

๗-๘. ปฐมพันธนสูตร และทุติยพันธนสูตร ต่างว่าด้วยอาการที่เป็นเครื่องผูกใจ หมายถึงเครื่องผูกใจระหว่างสตรีกับบุรุษมี ๘ อย่าง คือ (๑) รูปร่าง (๒) รอยยิ้ม (๓) วาจา (๔) มารยาท (๕) ดอกไม้ (๖) กลิ่น (๗) รส (๘) ผัสสะ

๙. ปหาราทสูตร ว่าด้วยท้าวปหาราทะจอมอสูร คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถามจอมอสูรปหาราทะที่มาเฝ้าว่า มหาสมุทรมีอะไรเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ที่ทำให้พวกอสูรยินดี จอมอสูรทูลตอบว่า มหาสมุทรมีสิ่งน่าอัศจรรย์ ๘ ประการ แล้วย้อนถามพระผู้มีพระภาคว่า พระธรรมวินัยมีอะไรเป็นธรรมน่าอัศจรรย์ที่ทำให้ภิกษุ ทั้งหลายยินดี ทรงตอบว่า มีธรรมน่าอัศจรรย์ ๘ ประการเช่นกัน ทั้งสิ่งน่าอัศจรรย์ของมหาสมุทรและธรรมน่าอัศจรรย์ของพระธรรมวินัยมีข้อสรุปเปรียบเทียบกันได้ ดังต่อไปนี้

สิ่งที่น่าอัศจรรย์ของมหาสมุทร ธรรมที่น่าอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย

๑. ลาดต่ำลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชัน ๑. มีการศึกษาบำเพ็ญปฏิบัติโดยลำดับ

ลงไปทันที ไม่ใช่จะบรรลุอรหัตตผลได้โดยทันที

๒. มีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง ๒. ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้

๓. ไม่อยู่ร่วมกับซากศพ มีแต่ซัด ๓. สงฆ์ไม่ยอมอยู่ร่วมกับบุคคลผู้ทุศีล

ซากศพขึ้นบกทันที ประชุมกันนำเขาออกไปทันที

๔. มหานทีหลายสาย เช่น คงคา ยมุนา ๔. วรรณะ ๔ เหล่า คือ กษัตริย์

อจิรวดี เมื่อไหลลงไปสู่มหาสมุทรแล้ว พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เมื่อออกจาก

ก็ละชื่อเดิมของตน เรือนบวชในพระธรรมวินัยแล้วก็ละ

ชื่อและโคตรเดิมของตน

๕. แม่น้ำที่ไหลออกจากมหาสมุทรและ ๕. แม้ภิกษุจำนวนมากปรินิพพานด้วย

สายฝนจากฟ้าตกลงสู่มหาสมุทร อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ก็ไม่ทำให้

ก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้ นิพพานพร่องหรือเต็มได้

๖. มีรสเดียว คือ รสเค็ม ๖. มีรสเดียว คือ วิมุตติรส

๗. มีรัตนะมาก คือ แก้วมุกดา แก้วมณี ๗. มีรัตนะมาก คือ สติปัฏฐาน ๔

แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔

เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗

อริยมรรคมีองค์ ๘

๘. เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ๘. เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบัน

ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาบัน

นาค คนธรรพ์ ฯลฯ พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติ

เพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

๑๐. อุโปสถสูตร ว่าด้วยวันอุโบสถ คือ ในวันอุโบสถวันหนึ่ง ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ท่านพระอานนท์กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้ทรงแสดงพระปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย แต่พระองค์ทรงนิ่ง ท่านพระอานนท์กราบทูลอาราธนาถึง ๒ ครั้ง ก็ทรงนิ่ง พอถึง ครั้งที่ ๓ จึงตรัสว่า บริษัทไม่บริสุทธิ์ ทรงหมายถึงในบริษัทนั้นมีภิกษุผู้ทุศีลอยู่ด้วย ถ้าทรงแสดงปาติโมกข์ ศีรษะของภิกษุผู้ทุศีลจะแตกเป็น ๗ เสี่ยง ที่ไม่ทรงแสดงเพราะทรงมุ่งอนุเคราะห์ภิกษุนั้น (ดู องฺ.อฏฺ□ก. อ. ๓/๒๐/๒๔๕) ท่านพระอานนท์กำหนดรู้ว่าภิกษุไม่บริสุทธิ์เป็นใคร จึงขอร้องให้ภิกษุนั้นลุกขึ้นออกไปเสีย ภิกษุนั้นถูกขอร้องถึง ๓ ครั้ง ก็ยังนิ่งอยู่อย่างนั้น ท่านพระอานนท์จึงฉุดแขนดึงออกไปนอกซุ้มประตูแล้วใส่กลอน กราบทูลว่า บริษัทบริสุทธิ์แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถ แสดงอาณาปาติโมกข์(สิกขาบทบัญญัติ) ทรงงดการแสดงโอวาทปาติโมกข์ที่ทรงแสดงเองมาเป็นเวลา ๒๐ ปี ทั้งนี้เพราะทรงปฏิบัติตามพุทธ-ประเพณีที่ว่า เมื่อใด พบว่าบริษัทไม่บริสุทธิ์ เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะ ไม่ทรงทำอุโบสถและแสดงปาติโมกข์ในส่วนพุทธโอวาทอีกต่อไป แต่เพื่อไม่ให้อุโบสถกรรมขาดไป จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์แสดงปาติโมกข์ในส่วนที่เป็นพุทธอาณา แทน (ดู วิ.ม. (แปล) ๔/๑๗๑/๒๕๘ ที.ม. ๑๐/๙๐/๔๓, ขุ.ธ. ๒๕/๔,๓๖/๔๑, องฺ. อฏฺ□ก.ฏีกา ๓/๒๐/๒๘๖-๒๘๗)

จากนั้น ทรงแสดงว่า ธรรมวินัยมีธรรมน่าอัศจรรย์ ๘ ประการเหมือนกับมหาสมุทรมีสิ่งน่าอัศจรรย์ ๘ ประการ รายละเอียดเหมือนในปหาราทสูตร

๓.๑.๓ คหปติวรรค

คหปติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคหบดี ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. ปฐมอุคคสูตร ว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของอุคคคหบดี คือ พระผู้มี พระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่าอุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ ประการ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตในนิเวศน์ของคหบดีได้โอกาสจึงถามเรื่องนี้กับ อุคคคหบดีเอง อุคคคหบดีกราบเรียนว่าตนไม่ทราบเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัส พยากรณ์ตนไว้ แต่ก็มีเรื่องที่จะเรียนถวายว่าตนมีสิ่งอัศจรรย์ ๘ ประการนี้ คือ (๑) ครั้งแรกเมื่อได้เห็นพระผู้มีพระภาคก็เกิดความเลื่อมใส (๒) ได้ฟังอนุปุพพิกถาจากพระผู้มีพระภาค (๓) มีภรรยาสาว ๔ คน ก็ยังบริจาคเป็นทานให้ได้ ไม่มีจิตหวั่นไหว (๔) ได้บริจาคทรัพย์แก่ผู้มีศีล (๕) เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุด้วยความเคารพ (๖) ได้ฟังธรรมจากภิกษุโดยเคารพ (๗) ไม่รู้สึกฟูใจเพราะเหตุที่เทวดาเข้ามาหา (๘) ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้

เมื่อได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ภิกษุนั้นจึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็ทรงยืนยันความนั้นซ้ำอีกครั้ง

๒. ทุติยอุคคสูตร ว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของอุคคคหบดี ซึ่งเป็นชาวเมืองหัตถิคาม มีเนื้อหาสาระเหมือนในปฐมอุคคสูตร มีองค์ธรรมที่เหมือนกัน คือ ประการ

ที่ ๑-๕ และที่ ๗-๘ ส่วนประการที่ ๖ คือ เมื่อนิมนต์พระสงฆ์มาแล้ว ไม่เกิดความรู้สึกว่าจะถวายแก่รูปนี้น้อย จะถวายแก่รูปนั้นมาก มีจิตเป็นกลางสม่ำเสมอกับภิกษุทุกรูป

๓-๔. ปฐมหัตถกสูตร และทุติยหัตถกสูตร ต่างว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของหัตถกอุบาสก แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในสูตรแรก พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๗ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) มีหิริ (๔) มีโอตตัปปะ (๕) เป็นพหูสูต (๖) มีจาคะ (๗) มีปัญญา

ครั้นเวลาเช้า ภิกษุรูปหนึ่งไปบิณฑบาตในนิเวศน์ของหัตถกอุบาสก ถือโอกาสเล่าเรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องนั้นให้อุบาสกฟัง อุบาสกเรียนถามว่า คฤหัสถ์คนอื่นผู้นุ่งขาวห่มขาวที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องไว้เช่นนี้มีอีกหรือไม่ เมื่อได้รับคำตอบว่า □ไม่มี□ จึงเรียนว่า □ดีจริง□ ภิกษุนั้นนำความไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงตรัสชมเชยว่า □หัตถกอุบาสกเป็นผู้มักน้อย ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ว่าตนมีกุศลธรรม□ พระดำรัสนี้จัดเป็นหัวข้อธรรมประการที่ ๘ ในสูตรนี้

ส่วนในสูตรหลัง พระผู้มีพระภาคตรัสถามหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีผู้เข้าไป เฝ้าว่าสงเคราะห์บริวารอย่างไรจึงมีบริวารมาก เมื่อทรงทราบว่า อุบาสกสงเคราะห์บริวารด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ (๑) ทาน (ให้) (๒) ปิยวาจา (พูดคำน่ารัก) (๓) อัตถจริยา (ทำประโยชน์ให้) (๔) สมานัตตา (วางตนสม่ำเสมอ) จึงตรัสย้ำว่า ในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ใครก็ตามที่สงเคราะห์บริวาร ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ เมื่อหัตถกอุบาสกทูลลากลับไปแล้ว ได้ทรงยกย่องหัตถก-อุบาสกว่ามีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ ประการ ซึ่งมีองค์ธรรมเหมือนในปฐมหัตถกสูตร

๕. มหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ คือ เจ้าศากยะ มหานามะทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงเหตุให้ได้ชื่อว่าอุบาสก ตรัสตอบว่า เพราะถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ทูลถามอีกว่า เหตุอะไรทำให้อุบาสกได้ชื่อว่ามีศีล ตรัสตอบว่า การประพฤติตามศีล ๕ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ การ ลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ทูลถามต่อไปอีกว่า เหตุอะไรทำให้อุบาสกได้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่เกื้อกูลผู้อื่น ตรัสตอบว่า ความที่ตนเองมีธรรม ๘ ประการ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้มีเหมือนตน ธรรม ๘ ประการนั้น ได้แก่ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) มีจาคะ (๔) ประสงค์จะเห็นภิกษุ (๕) ประสงค์จะฟังสัทธรรม (๖) ประสงค์จะทรงจำธรรมที่ได้ฟัง (๗) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ได้ฟัง (๘) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ทูลถามต่อไปอีกว่า เหตุอะไรทำให้อุบาสกได้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและเกื้อกูลผู้อื่น ตรัสตอบว่า ความที่ตนเองมีธรรม ๘ ประการ และ ชักชวนผู้อื่นให้มีเหมือนตนด้วย ธรรม ๘ ประการนั้นเหมือนข้างต้น

๖. ชีวกสูตร ว่าด้วยหมอชีวกโกมารภัจ คือ หมอชีวกโกมารภัจทูลถามพระ ผู้มีพระภาคถึงเหตุให้ได้ชื่อว่าอุบาสก เหตุให้อุบาสกได้ชื่อว่ามีศีล เหตุให้อุบาสกได้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่เกื้อกูลผู้อื่น และเหตุให้อุบาสกได้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและเกื้อกูลผู้อื่น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนในมหานามสูตร

๗-๘. ปฐมพลสูตร และทุติยพลสูตร ต่างว่าด้วยกำลัง ซึ่งมี ๘ ประการ แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้ ในสูตรแรก ว่าด้วยกำลังทั่วไป คือ (๑) เด็กมีการร้องไห้ เป็นกำลัง (๒) มาตุคามมีความโกรธเป็นกำลัง (๓) โจรมีอาวุธเป็นกำลัง (๔) พระราชาทรงมีอิสริยยศเป็นกำลัง (๕) คนพาลมีการเพ่งโทษเป็นกำลัง (๖) บัณฑิตมีการไม่เพ่งโทษเป็นกำลัง (๗) คนผู้เป็นพหูสูตมีการพิจารณาเป็นกำลัง (๘) สมณพราหมณ์มีขันติเป็นกำลัง

ส่วนในสูตรหลัง ว่าด้วยกำลังของพระขีณาสพที่เป็นเหตุให้กล้ายืนยันว่า อาสวะ สิ้นแล้ว กำลัง ๘ ประการนั้น คือ (๑) การเห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นสภาวะไม่เที่ยง (๒) การเห็นว่ากามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง (๓) จิตน้อมไปในนิพพานปราศจากตัณหา (๔) เจริญสติปัฏฐาน ๔ (๕) เจริญอิทธิบาท ๔ (๖) เจริญอินทรีย์ ๕ (๗) เจริญโพชฌงค์ ๗ (๘) เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

๙. อักขณสูตร ว่าด้วยขณะที่ไม่สมควรอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขณะที่ไม่ควรอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ๘ ประการ ได้แก่ (๑) ขณะเป็นสัตว์นรก (๒) ขณะเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ขณะเข้าถึงเปรตวิสัย (๔) ขณะเป็นเทพอสัญญีสัตว์ (๕) ขณะเกิดเป็นมนุษย์ในปัจจันตชนบท โง่เขลาไม่รู้เดียง (๖) ขณะเกิด เป็นมนุษย์ในมัชฌิมชนบท แต่เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๗) ขณะเกิดเป็นมนุษย์ในมัชฌิม- ชนบท แต่มีปัญญาทราม โง่เขลา บ้าใบ้ (๘) ขณะเกิดเป็นมนุษย์ในมัชฌิมชนบท มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่บ้าใบ้ สามารถรู้สุภาษิตและทุพภาษิตได้ แต่พระตถาคตไม่อุบัติขึ้นในโลก

นอกจากนี้ยังทรงแสดงว่า ขณะที่สมควรอยู่ประพฤติพรหมจรรย์มีขณะเดียว คือ ขณะที่พระตถาคตอุบัติขึ้นในโลกแล้วทรงแสดงธรรม และบุคคลเกิดในมัชฌิมชนบท มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่บ้าใบ้ สามารถรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตและทุพภาษิตได้

๑๐. อนุรุทธมหาวิตักกสูตร ว่าด้วยมหาวิตกของพระอนุรุทธะ คือ ท่าน พระอนุรุทธะตรึกมหาปุริสวิตกได้ ๗ ประการ ได้แก่ (๑) นี้เป็นธรรมของผู้มักน้อย มิใช่ธรรมของผู้มักมาก (๒) นี้เป็นธรรมของผู้สันโดษ ... (๓) นี้เป็นธรรมของผู้สงัด ... (๔) นี้เป็นธรรมของผู้บำเพ็ญเพียร ... (๕) นี้เป็นธรรมของผู้มีสติตั้งมั่น ... (๖) นี้เป็นธรรมของผู้มีใจตั้งมั่น ... (๗) นี้เป็นธรรมของผู้มีปัญญา ...

ขณะที่ท่านพระอนุรุทธะกำลังคิดคำนึงอยู่นั้น พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้จิตของท่าน จึงเสด็จมาปรากฏพระองค์ต่อหน้าท่านแล้วทรงชื่นชมท่านและตรัสเพิ่มเติมอีกประการหนึ่งว่า □นี้เป็นธรรมของผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรม มิใช่ธรรมของผู้ยินดีในปปัญจธรรม□ รวมเรียกว่า มหาปุริสวิตก ๘ ประการ (คำว่า นิปปปัญจธรรม

หมายถึงนิพพาน, คำว่า ปปัญจธรรม หมายถึงตัณหา มานะ และทิฏฐิ ดู องฺ. อฏฺ□ ก.อ. ๓/๓๐/๒๕๑)

จากนั้นทรงแสดงอานิสงส์แห่งมหาปุริสวิตกว่า จักบรรลุรูปฌาน ๔ เมื่อบรรลุรูปฌาน ๔ แล้ว ปัจจัยเครื่องอาศัย คือ ผ้าบังสุกุลจีวร อาหาร เสนาสนะ คือ โคนไม้ ที่นอน ที่นั่งที่ลาดด้วยหญ้า และยาดองน้ำมูตรเน่า ก็จักปรากฏแก่เธอ

ท่านพระอนุรุทธะบำเพ็ญเพียรปฏิบัติตามวิธีที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ในที่สุดไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล

๓.๑.๔ ทานวรรค

ทานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทาน ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของ พระสูตรที่ ๑-๙ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมทานสูตร และทุติยทานสูตร ต่างว่าด้วยทาน แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้ ในสูตรแรก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุที่ทำให้บุคคลต่าง ๆ ให้ทาน รวม ๘ ประการ คือ (๑) ให้ทานเพราะประสบเข้า คือ เมื่อเห็นว่ามาขอก็ให้ไป (๒) ให้ทานเพราะกลัวถูกตำหนิว่าตระหนี่ (๓) ให้ทานเพราะคิดตอบแทนคนที่เคยให้ (๔) ให้ทานเพราะหวังจะให้เขาให้ตอบ (๕) ให้ทานเพราะคิดว่าเป็นเรื่องดี (๖) ให้ทานเพราะคิดเห็นว่าผู้นี้หุงหากินเองไม่ได้ (๗) ให้ทานเพราะหวังชื่อเสียง (๘) ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต (หมายถึงเพื่อสละความตระหนี่ ทำให้จิตอ่อนโยนเพื่อเจริญกัมมัฏฐาน ดู องฺ.อฏฺ□ก.อ. ๓/๓๑/๒๕๓ ประกอบ)

ส่วนในสูตรหลัง มีเนื้อหาสั้น ๆ เป็นรูปคาถา ทรงมุ่งแสดงอานิสงส์แห่งการให้ทาน ว่า ทานเป็นเหตุให้เข้าถึงเทวโลก และทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้เข้าถึงเทวโลกไว้ เพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ ศรัทธาและหิริ

๓. ทานวัตถุสูตร ว่าด้วยทานวัตถุ คำว่า □ทานวัตถุ□ ในที่นี้หมายถึงเหตุแห่งการให้ทาน คือ ทรงแสดงเหตุที่ทำให้บุคคลต่าง ๆ ให้ทาน รวม ๘ ประการ มีเนื้อหาสาระต่างกับปฐมทานสูตรดังนี้ (๑) ให้เพราะชอบ (๒) ให้เพราะชัง (๓) ให้เพราะหลง (๔) ให้เพราะกลัว (๕) ให้เพราะคิดว่าบรรพบุรุษเคยให้ (๖) ให้เพราะหวังเกิดในสวรรค์ (๗) ให้เพราะคิดว่าให้แล้วสบายใจ (๘) ให้เพื่อเป็นเครื่องประดับปรุงแต่งจิต

๔. เขตตสูตร ว่าด้วยนาดีและนาไม่ดี คือ ทรงแสดงเปรียบเทียบคุณสมบัติของนาที่ไม่ให้ผลผลิตกับของสมณพราหมณ์ที่ไม่ให้เกิดผลานิสงส์ และคุณสมบัติของนาที่ให้ผลผลิตกับของสมณพราหมณ์ที่ให้เกิดผลานิสงส์ คุณสมบัติของนาที่ไม่ให้ ผลผลิตนั้นมี ๘ ประการ ได้แก่ (๑) ลุ่มและดอน (๒) มีหินและกรวด (๓) มีดินเค็ม (๔) ไถลึกลงไม่ได้ (๕) ไม่มีทางน้ำเข้า (๖) ไม่มีทางน้ำออก (๗) ไม่มีเหมือง (๘) ไม่มีคันนา คุณสมบัติของสมณพราหมณ์ที่ไม่ให้เกิดผลานิสงส์มี ๘ ประการ ได้แก่ (๑) มีมิจฉาทิฏฐิ (๒) มีมิจฉาสังกัปปะ (๓) มีมิจฉาวาจา (๔) มีมิจฉากัมมันตะ (๕) มีมิจฉาอาชีวะ (๖) มีมิจฉาวายามะ (๗) มีมิจฉาสติ (๘) มีมิจฉาสมาธิ

ส่วนคุณสมบัติของนาที่ให้เกิดผลผลิตและของสมณพราหมณ์ที่ให้เกิดผลานิสงส์ มีนัยตรงกันข้าม

๕. ทานูปปัตติสูตร ว่าด้วยผลที่เกิดจากการให้ทาน ซึ่งมี ๘ ประการ คือ (๑) ความเกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลคหบดี (๒) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราช (๓) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์ (๔) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นยามา (๕) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นดุสิต (๖) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นนิมมานรดี (๗) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (๘) ความเกิดเป็นเทวดาชั้นพรหมกายิกา

ผลประการที่ ๑-๗ เกิดจากความมีศีล ให้ทานแล้วตั้งความปรารถนาไว้ ส่วนผลประการที่ ๘ เกิดจากความมีศีล ปราศจากราคะ ให้ทาน (คำว่า ปราศจากราคะ ในที่นี้หมายถึงตัดราคะได้ด้วยโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค หรือข่มไว้ด้วยสมาบัติ ดู องฺ.อฏ□ก.อ. ๓/๓๕/๒๕๖)

๖. ปุญญกิริยาวัตถุสูตร ว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุ คำว่า □บุญกิริยาวัตถุ□ แยกศัพท์อธิบายความหมายได้ ๒ ศัพท์ คือ บุญกิริยา หมายถึงเจตนาบำเพ็ญ บุญวัตถุ หมายถึงที่ตั้งแห่งผลหรือเหตุให้เกิดผล ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ หมายถึงเจตนาบำเพ็ญบุญซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งผลหรือเป็นเหตุให้เกิดผล (ดู องฺ.อฏ□ก.อ. ๓/๓๖/๒๕๖, องฺ.อฏ□ก.ฏีกา ๓/๓๖/๒๙๒) ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคล ผู้บำเพ็ญบุญต่างกันได้รับผลต่างกัน จำแนกออกเป็น ๓ กลุ่ม ๘ จำพวก ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ พวกที่ให้ทานน้อย รักษาศีลน้อย และไม่เจริญภาวนาเลย เมื่อตายไปจะไปเกิดในตระกูลต่ำในมนุษยโลก

กลุ่มที่ ๒ พวกที่ให้ทานปานกลาง รักษาศีลปานกลาง แต่ไม่เจริญภาวนาเลย เมื่อตายไป จะไปเกิดในตระกูลสูงในมนุษยโลก

กลุ่มที่ ๓ พวกที่ให้ทานมาก รักษาศีลมาก แต่ไม่เจริญภาวนาเลย เมื่อตายไปจะไปเกิดเป็นเทวดา ๖ พวก ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ คือ จาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี

เมื่ออาศัยผลต่างกันเป็นเกณฑ์กำหนดองค์ธรรม จึงได้องค์ธรรม ๘ ประการ คือ ผลในมนุษยโลก ๒ ประการ และผลในสวรรค์ ๖ ประการ (มนุษย์ ๒ บวกด้วยสวรรค์ ๖ = ผล ๘ ประการ)

๗. สัปปุริสทานสูตร ว่าด้วยสัปปุริสทาน หมายถึงการให้ทานของสัตบุรุษ มี ๘ ประการ คือ (๑) ให้ของสะอาด (๒) ให้ของประณีต (๓) ให้ถูกกาล (๔) ให้ของ ที่ควร (๕) รู้จักเลือกให้ (หมายถึงให้แต่สิ่งที่ดี) (๖) ให้สม่ำเสมอ (๗) เมื่อกำลังให้ ก็ทำใจให้ผ่องใส (๘) ให้แล้ว ก็ดีใจ (ดู องฺ.อฏ□ก.อ. ๓/๓๗/๒๕๖)

๘. สัปปุริสสูตร ว่าด้วยคุณประโยชน์ของสัตบุรุษ คำว่า □คุณประโยชน์□ ในที่นี้หมายถึงความเกื้อกูลและความสุข มี ๘ ประการ คือ (๑) เกิดมาเพื่อประโยชน์

เกื้อกูลและความสุขแก่มารดาบิดา (๒) ...บุตรภรรยา (๓)...ทาส กรรมกร และคนใช้ (๔)...มิตร (๕) ...ญาติ (๖) ...พระราชา (๗) ...เทวดา (๘) ...สมณพราหมณ์

ทรงแสดงเปรียบเทียบว่า การเกิดขึ้นของสัตบุรุษเหมือนกับการตกลงมาของเมฆฝนที่ทำให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม มีประโยชน์แก่คนหมู่มาก

๙. อภิสันทสูตร ว่าด้วยห้วงบุญกุศล คำว่า □ห้วงบุญกุศล□ หมายถึงผลแห่งบุญกุศล ซึ่งหลั่งไหลนำความสุข กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนามาสู่ผู้บำเพ็ญอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย (ดู องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๕๑/๓๔๘, องฺ.จตุกฺก.ฎีกา ๒/๕๑/๓๘๒) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ผลแห่งบุญกุศลซึ่งหลั่งไหลมาไม่ขาดสายนั้นเกิดจากเหตุ ๘ ประการ คือ (๑) การถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ (๒) การถึงพระธรรมเป็นสรณะ (๓) การถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ (๔) การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (๕) การงดเว้นจากการลักทรัพย์ (๖) การงดเว้นจากการประพฤติผิด ในกาม (๗) การงดเว้นจากการพูดเท็จ (๘) การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา

๑๐. ทุจจริตวิปากสูตร ว่าด้วยวิบากแห่งทุจริต คำว่า □วิบาก□ หมายถึงผล คำว่า □ทุจริต□ ในที่นี้หมายถึงกายทุจริตและวจีทุจริต คือ ทรงแสดงผลแห่งกายทุจริต และผลแห่งวจีทุจริตแต่ละประการ มีอย่างละ ๔ ประการ รวม ๘ ประการ ผลแห่งกายทุจริตแต่ละประการ ได้แก่ (๑) การฆ่าสัตว์มีผลให้เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย หรือเป็นผู้มีอายุน้อย เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (๒) การลักทรัพย์ มีผลให้เกิดในนรก ... หรือเป็นผู้มีโภคทรัพย์น้อย เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (๓) การประพฤติผิดในกามมีผลให้เกิดในนรก ... หรือเป็นผู้มีศัตรูมีเวรภัยมาก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (๔) การดื่มสุราเมรัยมีผลให้เกิดในนรก ... หรือเป็นคนวิกลจริต เมื่อเกิดเป็นมนุษย์

ผลแห่งวจีทุจริตแต่ละประการ ได้แก่ (๑) การพูดเท็จมีผลให้เกิดในนรก กำเนิด สัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย หรือถูกกล่าวหาว่าร้าย เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (๒) การพูด ส่อเสียดมีผลให้เกิดในนรก ... หรือเป็นผู้แตกจากมิตร เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (๓) การพูด คำหยาบมีผลให้เกิดในนรก ... หรือได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ (๔) การพูดเพ้อเจ้อมีผลให้เกิดในนรก ... หรือเป็นผู้มีวาจาไม่น่าเชื่อถือ เมื่อเกิดเป็น มนุษย์

๓.๑.๕ อุโปสถวรรค

อุโปสถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุโบสถ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๕. สังขิตตุโปสถสูตร วิตถตุโปสถสูตร วิสาขาสูตร วาเสฏฐสูตร และโพชฌาสูตร ต่างมีองค์ธรรมเหมือนกัน คือ องค์แห่งอุโบสถ ๘ ประการ แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ

สังขิตตุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถโดยย่อ คือ ทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถ ๘ ประการไว้เพียงว่ามีอานิสงส์มาก มิได้ทรงขยายความไว้โดยละเอียด องค์แห่ง อุโบสถ ๘ ประการนั้น คือ (๑) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นการฆ่าสัตว์ตลอดชีวิต ตนเองก็ละ

เว้นการฆ่าสัตว์ตลอดคืนหนึ่งวันหนึ่ง (๒) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นการลักทรัพย์ตลอดชีวิต ตนเองก็ ... (๓) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นประพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ตลอดชีวิต ตนเองก็ ... (๔) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นการพูดเท็จตลอดชีวิต ตนเองก็ ... (๕) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นการการเสพ ของมึนเมาคือสุราและเมรัยตลอดชีวิต ตนเองก็ ... (๖) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันในเวลาวิกาลตลอดชีวิต ตนเองก็ ... (๗) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย เว้นการฟ้อนรำตลอดชีวิต ตนเองก็ ... (๘) รู้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นการนอน บนที่นอนสูงและใหญ่ เลือกนอนบนที่นอนต่ำตลอดชีวิต ตนเองก็ ...

วิตถตุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถโดยพิสดาร คือ ทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถ ๘ ประการเหมือนในสังขิตตุโปสถสูตร และทรงขยายความไว้โดยละเอียดด้วย โดยทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า การรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้น มีผลมากกว่าราชสมบัติในมนุษยโลก เช่น ได้รับสุขอันเป็นทิพย์ในชั้นจาตุมหาราช ๕๐๐ ปี ในชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ ปี ในชั้นยามา ๒,๐๐๐ ปี

วิสาขาสูตร ว่าด้วยนางวิสาขามิคารมาตา คือ ทรงแสดงเรื่ององค์แห่งอุโบสถ ๘ ประการแก่นางวิสาขามิคารมาตา และทรงขยายความไว้โดยละเอียด เหมือนในวิตถตุโปสถสูตร

วาเสฏฐสูตร ว่าด้วยอุบาสกชื่อว่าวาเสฏฐะ มีสาระสำคัญตอนต้นเหมือนในวิสาขาสูตร ต่างกันเพียงบุคคลผู้รับฟังและสถานที่ที่แสดงเท่านั้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่วาเสฏฐะ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ส่วนเนื้อหาสาระตอนปลายมีข้อความว่า วาเสฏฐอุบาสกได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า หากญาติพี่น้องของตน หรือคนเหล่าอื่น ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มารักษาอุโบสถ ก็จะได้รับอานิสงส์เหมือนกันมิใช่หรือ ทรงตอบว่า ใช่ แล้วตรัสย้ำว่า แม้ชาวโลก เทวดา มาร พรหม และสรรพสัตว์อื่นใด เมื่อรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ก็จะได้รับอานิสงส์เช่นเดียวกัน อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้ต้นสาละใหญ่ ถ้ารักษาอุโบสถได้ ก็จะได้รับอานิสงส์เช่นกัน ในสูตรนี้ ทรงแสดงให้เห็นว่าการรักษาอุโบสถนั้นมุ่งที่เจตนามิได้มุ่งที่วรรณะ หรือสภาวะที่แตกต่างกันของสัตว์ ขอเพียงรักษาอุโบสถได้ ก็ได้รับอานิสงส์ (ดู องฺ.อฏ□ก.อ. ๓/๔๔/๒๕๘-๒๕๙)

โพชฌาสูตร ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อว่าโพชฌา คือ ทรงแสดงเรื่ององค์แห่งอุโบสถ ๘ ประการแก่โพชฌาอุบาสิกา และทรงขยายความไว้โดยละเอียดเหมือนในวิตถตุ-โปสถสูตร

๖. อนุรุทธสูตร ว่าด้วยพระอนุรุทธะ คือ เทวดาเหล่ามนาปกายิกา (หมายถึงเทวดาชั้นนิมมานรดี) เข้าไปเรียนท่านพระอนุรุทธะว่า พวกตนเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกาครองความเป็นใหญ่ มีอำนาจ ๓ ด้าน คือ นึกให้เป็นสี เป็นเสียง ให้มีสุขเช่นใด ก็ได้อย่างฉับพลัน ท่านลองนึกให้เทวดาเหล่านั้นสำแดงตามที่ท่านนึกแล้ว ก็เห็นเป็นความจริง จึงนำความไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงตรัสคุณสมบัติ

๘ ประการที่ทำให้มาตุคามไปเกิดเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา คือ (๑) ตื่นก่อนนอนที่หลังสามี (๒) เคารพนับถือคนที่สามีเคารพ ต้อนรับด้วยน้ำและที่นอนที่นั่ง (๓) ขยันทำงานในบ้าน (๔) รู้ว่างานไหนเสร็จแล้ว งานไหนยังไม่เสร็จ (๕) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ (๖) เป็นอุบาสิกาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (๗) มีศีล ๕ (๘) มีใจปราศจากความตระหนี่ เสียสละ

๗-๘. ทุติยวิสาขาสูตร และนกุลมาตาสูตร ต่างกล่าวถึงคุณสมบัติ ๘ ประการที่ทำให้มาตุคามไปเกิดเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา มีเนื้อหาสาระขององค์ธรรมเหมือนในอนุรุทธสูตร ต่างกันเพียงผู้สดับซึ่งเป็นที่มาของชื่อสูตรเท่านั้น คือ ทุติย-วิสาขาสูตร ว่าด้วยนางวิสาขามิคารมาตา หมายถึงนางวิสาขามิคารมาตาเป็นผู้สดับ นกุลมาตาสูตร ว่าด้วยนกุลมาตาคหปตานี หมายถึงนางนกุลมาตาคหปตานีเป็น ผู้สดับ

๙-๑๐. ปฐมอิธโลกิกสูตร และทุติยอิธโลกิกสูตร ต่างว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกนี้และธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกหน้า ธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกนี้ หมายถึงคุณสมบัติของมาตุคามผู้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้ มี ๔ ประการ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง (๓) ปฏิบัติถูกใจสามี (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ และธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกหน้า หมายถึงคุณสมบัติของมาตุคามผู้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกหน้า มี ๔ ประการ คือ (๑) เพียบพร้อมด้วยศรัทธา (๒) เพียบพร้อมด้วยศีล (๓) เพียบพร้อมด้วยจาคะ (๔) เพียบพร้อมด้วยปัญญา

๓.๒ ทุติยปัณณาสก์

๓.๒.๑ โคตมีวรรค

โคตมีวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระนางมหาปชาบดีโคตมี ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และเนื้อหาสาระที่ปรากฏในพระสูตรที่ ๒-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. โคตมีสูตร ว่าด้วยพระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขออุปสมบท คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุณีต่อพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ทรงอนุญาต ต่อมาพระนางได้ตามเสด็จไปจนถึงกูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ท่านพระอานนท์จึงรับอาสาไปทูลขอจนทรงอนุญาต โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้ารับจะประพฤติครุธรรม ๘ ประการได้ ก็ให้ถือว่าการรับจะประพฤติครุธรรมนั้นแหละเป็นการอุปสมบท ครุธรรม ๘ ประการนั้น คือ (๑) ภิกษุณีแม้บวชได้ ๑๐๐ พรรษาก็ต้องกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม และสามีจิกรรมแก่ภิกษุแม้บวชในวันนั้น (๒) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ (๓) ภิกษุณีต้องถามอุโบสถและรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน (๔) ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้วพึงปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (๕) ภิกษุณีล่วงละเมิดครุธรรมแล้ว ต้องประพฤติปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (๖) ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒

ฝ่ายแก่นางสิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อครบ ๒ ปีแล้ว (๗) ภิกษุณีไม่พึงด่า บริภาษภิกษุ (๘) ภิกษุณีไม่พึงสั่งสอนภิกษุ

พระนางมหาปชาบดีทรงรับว่าปฏิบัติได้ จึงได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรก ในพระธรรมวินัยโดยวิธีนี้ ต่อมาพระผู้มีพระภาคทรงแสดงผลแห่งการบัญญัติ ครุธรรมสำหรับสตรีที่จะบวชเป็นภิกษุณีว่า ถ้าให้สตรีบวชโดยไม่ได้บัญญัติครุธรรม ไว้ก่อน เวลาผ่านไป ๕๐๐ ปี ก็จะไม่มีพระอรหันต์บรรลุปฏิสัมภิทา แต่เมื่อบัญญัติ ครุธรรมไว้ก่อนที่สตรีจะบวช ในระยะเวลา ๑,๐๐๐ ปีก็ยังมีพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอรหันต์สุกขวิปัสสกะอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระอนาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระสกทาคามีอยู่ ผ่านไปอีก ๑,๐๐๐ ปี ก็ยังมีพระโสดาบันอยู่ สรุปว่าปฏิเวธธรรมจะดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี แม้ปริยัติสัทธรรมก็ดำรงอยู่ได้ ๕,๐๐๐ ปี เพราะปริยัติกับปฏิเวธต่าง เกื้อกูลกัน (ดู วิ.อ. ๓/๔๐๓/๔๐๖, องฺ.อฏ ก.อ. ๓/๕๑/๒๖๕ ประกอบ)

๒. โอวาทสูตร ว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้จะสอนภิกษุณี คือ ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าภิกษุต้องมีคุณสมบัติอะไรบ้าง สงฆ์จึงควรแต่งตั้งให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี พระองค์ตรัสว่า ต้องมีคุณสมบัติ ๘ ประการ คือ (๑) มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งฝ่ายภิกษุและภิกษุณีได้ (๔) เจรจาไพเราะ (๕) สามารถชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ ปลอบใจ ให้สดชื่นร่าเริง (๖) เป็นที่รักของภิกษุณี (๗) ไม่ล่วงละเมิดครุธรรมในสตรีผู้นุ่งห่มผ้ากาสายะ (หมายถึงไม่เคยจับต้องกายภิกษุณี ดู วิ.อ. ๒/๑๔๕-๑๔๗/๓๑๙, องฺ.อฏ ก. อ. ๓/๕๒/๒๖๕ ประกอบ) (๘) มีพรรษา ๒๐ หรือเกิน ๒๐

๓. สังขิตตสูตร ว่าด้วยลักษณะธรรมวินัยโดยย่อ คือ ทรงแสดงลักษณะที่ไม่ใช่ธรรมวินัยและลักษณะที่เป็นธรรมวินัยอย่างละ ๘ ประการแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ลักษณะที่ไม่ใช่ธรรมวินัย คือ (๑) เป็นไปเพื่อกำหนัด มิใช่คลายกำหนัด (๒) เป็นไปเพื่อประกอบสัตว์ไว้ในภพ มิใช่พรากสัตว์ออกจากภพ (๓) เป็นไปเพื่อการสะสม มิใช่การไม่สะสม (๔) เป็นไปเพื่อมักมาก มิใช่มักน้อย (๕) เป็นไปเพื่อไม่สันโดษ มิใช่สันโดษ (๖) เป็นไปเพื่อคลุกคลี มิใช่สงัด (๗) เป็นไปเพื่อเกียจคร้าน มิใช่บำเพ็ญเพียร (๘) เป็นไปเพื่อเลี้ยงยาก มิใช่เลี้ยงง่าย

ส่วนลักษณะที่เป็นธรรมวินัยมีนัยตรงกันข้าม

๔. ทีฆชาณุสูตร ว่าด้วยโกฬิยบุตรชื่อว่าชาณุ คือ โกฬิยบุตรชื่อว่าชาณุเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พวกตนเป็นคฤหัสถ์ ขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพนี้และประโยชน์ในภพหน้า พระองค์จึงทรงแสดงธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพนี้ ๔ ประการ และธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพหน้า ๔ ประการ ธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพนี้ ๔ ประการนั้น คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา หมายถึง ความขยัน ไม่เกียจคร้านในการงาน (๒) อารักขสัมปทา หมายถึงการรู้จักเก็บรวบรวมรักษา

ทรัพย์ไว้ (๓) กัลยาณมิตตตา หมายถึงการคบคนดีมีศีล ศรัทธา จาคะ และปัญญา (๔) สมชีวิตา หมายถึงการเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก

ธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพหน้า ๔ ประการนั้น คือ (๑) สัทธาสัมปทา หมายถึงเชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) (๒) สีลสัมปทา หมายถึงมีศีล ๕ (๓) จาคสัมปทา หมายถึงมีใจปราศจากความตระหนี่ เสียสละ (๔) ปัญญาสัมปทา หมายถึงมีปัญญาพิจารณาเห็นความเกิดและความดับของสังขาร ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

นอกจากนี้ยังทรงแสดงทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์และทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ฝ่ายละ ๔ ประการไว้ด้วย ทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ คือ (๑) เป็นนักเลงหญิง (๒) เป็นนักเลงสุรา (๓) เป็นนักเลงการพนัน (๔) มีมิตรชั่ว

ส่วนทางเจริญแห่งโภคทรัพย์มีนัยตรงกันข้าม

สรุปว่า ในสูตรนี้มีหมวดธรรม ๔ หมวด หมวดละ ๔ ประการ จัดเป็น หมวดธรรมคู่ได้ ๒ คู่ คู่ละ ๘ ประการ คือ

คู่ที่ ๑ ธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพนี้ ๔ ประการกับธรรมที่เป็นประโยชน์ในภพหน้า ๔ ประการ (รวมเป็นธรรม ๘ ประการ)

คู่ที่ ๒ ทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ ๔ ประการกับทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ ๔ ประการ (รวมเป็นธรรม ๘ ประการ)

๕. อุชชยสูตร ว่าด้วยอุชชยพราหมณ์ มีเนื้อหาสาระเหมือนในทีฆชาณุสูตรต่างกันเพียงบุคคลเท่านั้น คือ จากทีฆชาณุโกฬิยบุตร มาเป็นอุชชยพราหมณ์ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อสูตร

๖. ภยสูตร ว่าด้วยภัย ซึ่งเป็นชื่อที่ ๑ ของกามในจำนวน ๘ ชื่อ ส่วนชื่อ ที่ ๒-๘ ได้แก่ ทุกข์ โรค ฝี ลูกศร เครื่องข้อง เปือกตม และการอยู่ในครรภ์ คือ ทรงแสดงว่ากามที่ได้ชื่อตามภาวะเช่นนั้น เพราะสัตว์ยินดีกามราคะ ถูกฉันทราคะเกี่ยวพันไว้ ย่อมไม่พ้นจากภาวะนั้น ๆ ของกาม (คำว่า ฉันทราคะ หมายถึงตัณหา ดู องฺ.ติก.อ. ๒/๑๑๓/๒๖๐)

๗-๘. ปฐมอาหุเนยยสูตร และทุติยอาหุเนยยสูตร ต่างว่าด้วยอาหุไนยบุคคล ได้แก่ ผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของอาหุไนยบุคคลเหมือนกัน มีองค์ธรรมเหมือนกัน ๔ ประการ ต่างกัน ๔ ประการ ดังนี้

	ปฐมอาหุเนยยสูตร		ทุติยอาหุเนยยสูตร
๑.	มีศีล	๑.	มีศีล
๒.	เป็นพหูสูต	๒.	เป็นพหูสูต
๓.	มีมิตรใหายดี	๓.	ปรารภความเพียร ไม่ทอดธุระ
๔.	เป็นสัมมาทิฏฐิ	๔.	อยู่ป่าเป็นวัตร
๕.	บรรลุฌาน ๔	๕.	ทนต่อความยินร้ายและความยินดี

๖. บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๖. ทนต่อภัยที่น่ากลัว

๗. บรรลุจตูปปาตญาณ ๗. บรรลุฌาน ๔

๘. บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ๘. บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๙-๑๐. ปฐมปุคคลสูตร และทุติยปุคคลสูตร ต่างว่าด้วยบุคคลผู้เป็นนาบุญของโลก มี ๘ จำพวก คือ (๑) พระโสดาบัน (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล (๓) พระสกทาคามี (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุสกทาคามี (๕) พระอนาคามี (๖) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามิผล (๗) พระอรหันต์ (๘) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผล พระสูตรทั้ง ๒ สูตรนี้ต่างกันที่คาถาสรุปเท่านั้น

๓.๒.๒ ภูมิจาลวรรค

ภูมิจาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อและเนื้อหาสาระของพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อิจฉาสูตร ว่าด้วยความอยากได้ลาภ คำว่า □ลาภ□ ในที่นี้หมายถึงปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความอยากได้ลาภเกิดขึ้นแก่บุคคล ๘ จำพวกผู้อยู่อย่างสงัดกาย แต่มิได้เจริญวิปัสสนาให้ ต่อเนื่องผลแห่งความอยากได้ลาภทำให้แบ่งบุคคล ๘ จำพวกนี้ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เคลื่อนจากสัทธรรม ๔ จำพวก และฝ่ายที่ไม่เคลื่อนจากสัทธรรม ๔ จำพวก โดยถือเอาความเศร้าโศก ความไม่เศร้าโศก และความมัวเมา ความไม่มัวเมา เป็นเกณฑ์กำหนดการแบ่ง

ฝ่ายที่เคลื่อนจากสัทธรรม ๔ จำพวก คือ

๑. พวกที่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อไม่ได้ ก็เศร้าโศก

๒. พวกที่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อได้ ก็มัวเมา

๓. พวกที่ไม่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อไม่ได้ ก็เศร้าโศก

๔. พวกที่ไม่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อได้ ก็มัวเมา

ฝ่ายที่ไม่เคลื่อนจากสัทธรรม ๔ จำพวก คือ

๑. พวกที่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เศร้าโศก

๒. พวกที่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อได้ ก็ไม่มัวเมา

๓. พวกที่ไม่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เศร้าโศก

๔. พวกที่ไม่พยายามให้ได้ลาภ เมื่อได้ ก็ไม่มัวเมา

๒. อลังสูตร ว่าด้วยผู้สามารถ คำว่า □ผู้สามารถ□ ในที่นี้หมายถึงภิกษุผู้ฉลาดเฉียบแหลมในการบำเพ็ญประโยชน์ คือ ทรงแสดงธรรมที่เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนเอง แต่ไม่สามารถบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น และแสดงธรรมที่เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่สามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนเอง ฝ่ายละ ๔ ประการ รวมเป็นองค์ธรรม ๘ ประการ ธรรมที่เป็น

คุณสมบัติของภิกษุผู้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนเอง แต่ไม่สามารถบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นนั้น คือ (๑) ใคร่ครวญกุศลธรรมได้เร็ว (๒) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วได้ (๓) พิจารณาความหมายแห่งธรรมที่ทรงจำได้ รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม (๔) ไม่มีวาจางาม ไม่เจรจาถ้อยคำไพเราะ ทั้งยังชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเข้าใจไม่ได้

ธรรมที่เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น แต่ไม่สามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนเองนั้น คือ (๑) ใคร่ครวญกุศลธรรมได้เร็ว (๒) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วได้ แต่ไม่พิจารณาความหมายแห่งธรรมที่ทรงจำได้ ทั้งไม่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๔) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเข้าใจได้

นอกจากนี้ยังทรงขยายองค์ธรรม ๔ ประการ ทั้งที่เป็นฝ่ายคุณสมบัติของภิกษุผู้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ตนเองและที่เป็นฝ่ายคุณสมบัติของภิกษุผู้สามารถบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นให้เป็นฝ่ายละ ๕ ประการ และ ๖ ประการ ตลอดถึงทรงย่อองค์ธรรมฝ่ายละ ๔ ประการนั้นให้เป็น ๓ ประการ และ ๒ ประการ

๓. สังขิตตสูตร ว่าด้วยภิกษุทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกไปบำเพียรผู้เดียว พระองค์ตรัสว่า □โมฆบุรุษก็อย่างนี้ ชอบเชื้อเชิญให้แสดงธรรมอย่างที่เขาทำกันมา แต่เมื่อเราแสดงแล้วก็คอยติดตามเราเรื่อยไป□ (ที่ตรัสอย่างนี้ เพราะเมื่อก่อนภิกษุรูปนี้ชอบฟังธรรม ฟังแล้วก็ยังประมาท ไม่บำเพ็ญสมณธรรม) แต่เพราะทรงทราบว่าเธอมี อุปนิสสัยที่จะบรรลุอรหัตตผล จึงทรงให้โอวาทโดยให้บำเพ็ญธรรมขั้นสมถะ คือ (๑) เมตตาเจโตวิมุตติ (๒) กรุณาเจโตวิมุตติ (๓) มุทิตาเจโตวิมุตติ (๔) อุเบกขาเจโต-วิมุตติ และให้บำเพ็ญธรรมขั้นวิปัสสนา คือ เจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ (๑) พิจารณาเห็นกายในกาย (๒) ...เวทนาในเวทนา (๓) ...จิตในจิต (๔) ...ธรรมในธรรม รวมเป็น องค์ธรรม ๘ ประการ ภิกษุนั้นรับพระโอวาทแล้วก็หลีกไปอยู่บำเพ็ญเพียร ไม่นานนัก ได้บรรลุพระอรหัตตผล

๔. คยาสีสสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่คยาสีสะ คือ ขณะประทับอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ เขตเมืองคยา พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องการบรรลุญาณทัสสนะแต่ละขั้นรวม ๘ ขั้น โดยแต่ละขั้นนั้นมีองค์ธรรมเพิ่มขึ้น ๑ ประการ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ บรรลุทิพพจักขุญาณ ขั้นที่ ๒ บรรลุทิพพจักขุญาณ และอิทธิวิธ-ญาณ ขั้นที่ ๓ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ ขั้นที่ ๔ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ และยถากัมมูปคญาณ ขั้นที่ ๕ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ และ อนาคตังสญาณ ขั้นที่ ๖ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และปัจจุปปันนังสญาณ ขั้นที่ ๗ บรรลุทิพพ-จักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ปัจจุปปันนังสญาณ และอตีตังสญาณ ขั้นที่ ๘ บรรลุ

ทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ปัจจุปปันนังสญาณ อตีตังสญาณ และปุพเพนิวาสญาณ (ดู องฺ.อฏฺ□ก. อ. ๓/๖๔/๒๗๐)

ในที่นี้ขอแสดงวิธีการบรรลุญาณทัสสนะเพียง ๒ ขั้นเป็นตัวอย่างดังนี้

ขั้นที่ ๑ ก่อนแต่ตรัสรู้ เรายังมิได้ตรัสรู้ กำลังเป็นโพธิสัตว์อยู่ รู้โอภาส (ทิพพจักขุ-ญาณ) แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย(อิทธิวิธญาณ) ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า ถ้าเรารู้โอภาสและเห็นรูปทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้ ญาณทัสสนะนี้ของเราก็จะบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

ขั้นที่ ๒ สมัยต่อมา เรานั้นเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ รู้โอภาสและเห็นรูปทั้งหลาย แต่เราไม่ได้ยืนเจรจาปราศรัยกับเทวดา(เจโตปริยญาณ)

๕. อภิภายตนสูตร ว่าด้วยอภิภายตนะ คำว่า □อภิภายตนะ□ หมายถึงเหตุครอบงำ กล่าวคือ ญาณ หรือฌานที่เป็นเหตุครอบงำนิวรณ์ ๕ ประการ และอยู่เหนืออารมณ์ทั้งหลาย อภิภายตนะมี ๘ ประการ คือ (๑) มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดเล็ก (๒) มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดใหญ่ (๓) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดเล็ก (๔) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดใหญ่ (๕) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปเขียวภายนอก (๖) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปเหลืองภายนอก (๗) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปแดงภายนอก (๘) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปขาวภายนอก (ดู องฺ.อฏฺ□ก.อ. ๓/๖๕/๒๗๐)

๖. วิโมกขสูตร ว่าด้วยวิโมกข์ คำว่า □วิโมกข์□ หมายถึงภาวะที่จิตหลุดพ้นจากสิ่งรบกวน และน้อมดิ่งไปในอารมณ์นั้น ๆ มี ๘ ประการ

๗-๘. อนริยโวหารสูตร และอริยโวหารสูตร ต่างกล่าวถึงโวหาร แต่เป็นโวหารต่างกัน คือ อริยโวหารสูตร ว่าด้วยอนริยโวหาร คำว่า □อนริยโวหาร□ หมายถึงถ้อยคำของผู้ไม่ใช่อริยะ มี ๘ ประการ และอริยโวหารสูตร ว่าด้วย อริยโวหาร มี ๘ ประการ

๙. ปริสาสูตร ว่าด้วยบริษัท ๘ จำพวก คือ (๑) ขัตติยบริษัท (๒) พราหมณ-บริษัท (๓) คหบดีบริษัท (๔) สมณบริษัท (๕) จาตุมหาราชบริษัท (๖) ดาวดึงส-บริษัท (๗) มารบริษัท (๘) พรหมบริษัท

๑๐. ภูมิจาลสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ คือ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขาร ได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ขึ้น ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงสาเหตุแห่งการเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ จึงตรัสเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว ครั้งใหญ่ ๘ ประการ คือ (๑) น้ำกระเพื่อม เพราะดินตั้งอยู่บนน้ำ (๒) สมณพราหมณ์ ผู้มีฤทธิ์เจริญปฐวีสัญญาน้อย แต่เจริญอาโปสัญญามาก (๓) พระโพธิสัตว์จุติจากภพดุสิตลงสู่พระครรภ์ (๔) ...ประสูติจากพระครรภ์ (๕) ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๖) ... ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม (๗) ทรงปลงอายุสังขาร (๘) ... ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

๓.๒.๓ ยมกวรรค

ยมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่กัน หมายถึงหมวดธรรมที่ประมวลพระสูตรซึ่งมีเนื้อหาเหมือนกันหรือคล้ายกันไว้เป็นคู่ ๆ เช่น พระสูตรที่ ๑ กับที่ ๒ เป็นคู่หนึ่ง ที่ ๓ กับที่ ๔ เป็นคู่หนึ่ง ที่ ๕ กับที่ ๖ เป็นคู่หนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีพระสูตรที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กันในลักษณะตรงกันข้ามกัน เช่น เจริญกับเสื่อม เกียจคร้านกับบำเพ็ญเพียร ชื่อวรรคนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของชื่อพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมสัทธาสูตร และทุติยสัทธาสูตร ต่างว่าด้วยศรัทธา ที่เป็นองค์ประกอบของธรรมประการที่ ๑ ในธรรม ๘ ประการ และเป็นที่มาของชื่อสูตรด้วย ในสูตรทั้ง ๒ นี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคลผู้มีศรัทธา แต่ยังขาดธรรม อื่น ๆ ก็ชื่อว่ายังไม่สมบูรณ์ ควรบำเพ็ญธรรมนั้นให้สมบูรณ์ด้วย จึงทรงแสดงเพิ่มขึ้นทีละประการจนถึง ๘ ประการ ซึ่งเหมือนกันถึง ๗ ประการ ต่างกันเพียงประการ ที่ ๗ เท่านั้น ธรรม ๘ ประการในปฐมสัทธาสูตร คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เข้าไปสู่บริษัท (๖) กล้าแสดงธรรมแก่บริษัท (๗) บรรลุฌาน ๔ (๘) บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

ธรรมประการที่ ๗ ในทุติยสัทธาสูตร คือ สัมผัสสันตวิโมกข์

๓-๔. ปฐมมรณัสสติสูตร และทุติยมรณัสสติสูตร ต่างว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ คือ ทรงแสดงว่า มรณัสสติที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วมีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ สามารถบรรลุอมตธรรมได้ แต่มีรายละเอียดต่างกันดังนี้

ในปฐมมรณัสสติสูตร ตรัสถามภิกษุ ๘ รูป ไล่เรียงไปทีละรูปว่าเจริญมรณัสสติอย่างไร ภิกษุแต่ละรูปทูลตอบว่า ตนมีชีวิตอยู่ได้ชั่วเวลาเล็กน้อย จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ช่วงเวลาของการมีชีวิตอยู่ได้ที่ภิกษุแต่ละรูปทูลตอบตามลำดับมีดังนี้ (๑) คืนหนึ่งและวันหนึ่ง (๒) วันหนึ่ง (๓) กึ่งวัน (๔) ชั่วขณะฉันอาหารมื้อหนึ่ง (๕) ชั่วขณะฉันอาหารครึ่งหนึ่ง (๖) ชั่วขณะฉันข้าว ๔-๕ คำ (๗) ชั่วขณะฉันข้าว ๑ คำ (๘) ชั่วขณะลมหายใจเข้าออก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปที่ ๑-๖ ยังประมาท อยู่ ส่วนรูปที่ ๗-๘ เป็นผู้ไม่ประมาท เจริญมรณัสสติอย่างแรงกล้าเพื่อความสิ้น อาสวะทั้งหลาย

ในทุติยมรณัสสติสูตร ทรงสอนภิกษุว่า วันหนึ่ง ๆ ทั้งกลางคืนและกลางวันควรเจริญมรณัสสติดังนี้ ในเวลากลางคืน ควรเจริญมรณัสสติตามหลักเกณฑ์ ๔ ประการ คือ (๑) พิจารณาเห็นเหตุแห่งความตาย (๒) พิจารณาว่าบาปอกุศลธรรม มีอยู่หรือไม่ (๓) ถ้าพิจารณาเห็นว่ามีอยู่ ควรพยายามละบาปอกุศลธรรมนั้น (๔) ถ้าพิจารณาเห็นว่าไม่มี ควรมีปีติและปราโมทย์

ส่วนในเวลากลางวันก็ควรเจริญมรณัสสติตามหลักเกณฑ์ ๔ ประการเช่นเดียวกันนี้

๕-๖. ปฐมสัมปทาสูตร และทุติยสัมปทาสูตร ต่างว่าด้วยสัมปทา ซึ่งมี ๘ ประการเหมือนกัน ต่างกันเพียงในสูตรแรก ทรงแสดงไว้โดยย่อ ส่วนในสูตรหลัง ทรง

แสดงไว้โดยพิสดาร สัมปทา ๘ ประการนั้น คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา ความ ถึงพร้อมด้วยความหมั่น (๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา (๓) กัลยาณมิตตตา ความมีมิตรดี (๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม (๕) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๖) สีลสัมปทา ความถึงพร้อม ด้วยศีล (๗) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยจาคะ (๘) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อม ด้วยปัญญา

๗. อิจฉาสูตร ว่าด้วยความอยากได้ลาภ มีเนื้อหาสาระเหมือนในอิจฉาสูตรแห่งภูมิจาลวรรค ในปัณณาสก์และนิบาตเดียวกันนี้

๘. อลังสูตร ว่าด้วยผู้สามารถ มีเนื้อหาสาระเหมือนในอลังสูตรแห่งภูมิจาล-วรรค ในปัณณาสก์และนิบาตเดียวกันนี้

๙. ปริหานสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้พระเสขะเสื่อม คือ ทรงแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมและที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่พระเสขะฝ่ายละ ๘ ประการ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อม คือ (๑) ชอบการงาน (๒) ชอบการพูดคุย (๓) ชอบการ นอนหลับ (๔) ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่คุ้มครองอินทรีย์ (๖) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๗) ชอบธรรมเป็นเครื่องข้อง (๘) ชอบปปัญจธรรม

ส่วนธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมมีนัยตรงกันข้าม

๑๐. กุสีตารัมภวัตถุสูตร ว่าด้วยเหตุเกียจคร้านและเหตุปรารภความเพียร เหตุเกียจคร้านมี ๘ ประการ คือ (๑) อ้างว่าจะต้องทำการงาน เดี๋ยวร่างกายจะเมื่อยล้า (๒) อ้างว่าทำการงานแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า (๓) อ้างว่าจะต้องเดินทาง ร่างกายจะเมื่อยล้า (๔) อ้างว่าเดินทางแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า (๕) อ้างว่าบิณฑบาตไม่พอฉัน ร่างกายเมื่อยล้า (๖) อ้างว่าได้ฉันบิณฑบาตเต็มอิ่มจนอึดอัด (๗) อ้างว่าอาพาธ (๘) อ้างว่าเพิ่งหายอาพาธ

ส่วนเหตุปรารภความเพียรมีนัยตรงกันข้าม

๓.๒.๔ สติวรรค

สติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสติสัมปชัญญะ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตร ที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สติสัมปชัญญสูตร ว่าด้วยผลแห่งสติสัมปชัญญะ หมายถึงผลแห่งความ ไม่มีสติสัมปชัญญะและความมีสติสัมปชัญญะ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๘ ประการ ฝ่ายอกุศลเป็นตัวเหตุกำจัดกุศล ฝ่ายกุศลเป็นตัวเหตุให้กุศลสมบูรณ์ ฝ่ายอกุศลนั้น ได้แก่

๑. ความไม่มีสติและสัมปชัญญะ เป็นตัวเหตุ
๒. ความไม่มีสติและสัมปชัญญะ กำจัดหิริและโอตตัปปะ
๓. ความไม่มีหิริและโอตตัปปะ กำจัดอินทรียสังวร
๔. ความไม่มีอินทรียสังวร กำจัดศีล
๕. ความทุศีล กำจัดสัมมาสมาธิ
๖. ความไม่มีสัมมาสมาธิ กำจัดยถาภูตญาณทัสสนะ

๗. ความไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ กำจัดนิพพิทาและวิราคะ

๘. ความไม่มีนิพพิทาและวิราคะ กำจัดวิมุตติญาณทัสสนะ

ทรงแสดงเปรียบเทียบว่า เหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบเสีย แม้เปลือก กระพี้ และแก่นก็ไม่สมบูรณ์ไปด้วย ส่วนธรรมที่มีเหตุสมบูรณ์มีนัยตรงกันข้าม

๒. ปุณณิยสูตร ว่าด้วยพระปุณณิยะ คือ ท่านพระปุณณิยทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นเหตุให้พระธรรมเทศนาของพระตถาคตแจ่มแจ้งในบางคราว แต่บางคราวกลับไม่แจ่มแจ้ง ทรงตอบว่า เหตุให้พระธรรมเทศนาแจ่มแจ้งมี ๘ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) เข้าไปหา (๓) เข้าไปนั่งใกล้ (๔) สอบถาม (๕) เงี่ยโสตฟังธรรม (๖) ฟังธรรมแล้วทรงจำไว้ได้ (๗) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๘) รู้อรรถและธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้พระธรรมเทศนาไม่แจ่มแจ้งมีนัยตรงกันข้าม

๓. มูลกสูตร ว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรมทั้งปวง ซึ่งเป็นคำเฉลยที่ ๑ ในคำเฉลย ๘ ประการ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกมาถามว่า ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นมูลเหตุ จะตอบว่าอย่างไร ภิกษุทั้งหลายจึงทูล ขอให้พระองค์ทรงเฉลย พระองค์ทรงเฉลยว่า (๑) ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล (๒) ธรรมทั้งปวงมีมนสิการเป็นแดนเกิด (๓) ธรรมทั้งปวงมีผัสสะเป็นเหตุเกิด (๔) ธรรมทั้งปวงมีเวทนาเป็นที่ประชุม (๕) ธรรมทั้งปวงมีสมาธิเป็นที่ประมุข (๖) ธรรมทั้งปวงมีสติเป็นใหญ่ (๗) ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นยิ่ง (๘) ธรรมทั้งปวง มีวิมุตติเป็นแก่น

๔. โจรสูตร ว่าด้วยเหตุเสื่อมของโจร คือ ทรงแสดงเหตุเสื่อมของโจร ๘ ประการที่ทำให้โจรเสื่อมอย่างเร็วพลัน ได้แก่ (๑) ทำร้ายคนที่ไม่โต้ตอบ (๒) ปล้นไม่เหลือ (๓) ฆ่าผู้หญิง (๔) ข่มขืนเด็กหญิง (๕) ปล้นนักบวช (๖) ปล้นท้องพระคลัง (๗) ปล้นใกล้ถิ่น (๘) ไม่ฉลาดในการเก็บทรัพย์

นอกจากนี้ยังทรงแสดงเหตุให้โจรเสื่อมช้าอีก ๘ ประการซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๕. สมณสูตร ว่าด้วยสมณะ ซึ่งเป็นพระนามที่ ๑ ในพระนาม ๘ ประการของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ (๑) สมณะ (๒) พราหมณ์ (๓) เวทคู (๔) ภิสักกะ (๕) นิมมละ (๖) วิมละ (๗) ญาณี (๘) วิมุตตะ

๖. ยสสูตร ว่าด้วยยศ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระนาคิตะผู้เป็นอุปัฏฐากอยู่ในขณะนั้นว่า พระองค์ไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดพระองค์ มีเนื้อหาสาระเหมือนในนาคิตสูตร ในปัญจังคิกวรรคแห่งปฐมปัณณาสก์ ปัญจกนิบาต อังคุตตร-นิกาย เล่มที่ ๒๒ (ดูบทนำเล่มที่ ๒๒ หน้าพิเศษ ๒๑)

๗. ปัตตนิกุชชนสูตร ว่าด้วยเหตุแห่งการคว่ำบาตร คำว่า □คว่ำบาตร□ ในที่นี้ หมายถึงการสวดกรรมวาจาเพื่อไม่รับไทยธรรมของอุบาสกผู้ประพฤติไม่สมควรต่อสงฆ์ (องฺ.อฏ□ก.อ. ๓/๘๗/๒๘๓) คือ ทรงอนุญาตให้สงฆ์คว่ำบาตรต่ออุบาสกผู้มีพฤติกรรมดังนี้ (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๒) ...ไม่ใช่

ประโยชน์... (๓) ...ความอยู่ไม่ได้... (๔) ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย (๕) ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน (๖) ติเตียนพระพุทธเจ้า (๗) ...พระธรรม (๘) ...พระสงฆ์

นอกจากนี้ยังทรงอนุญาตให้สงฆ์หงายบาตรแก่อุบาสกผู้มีพฤติกรรมตรงกันข้าม กับข้างต้น คำว่า "หงายบาตร" มีนัยตรงกันข้ามกับคำว่า "คว่ำบาตร"

๘. อัปปสาทปเวทนียสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ถูกประกาศว่าไม่ควรเลื่อมใส คือ ทรงอนุญาตให้อุบาสกประกาศว่าไม่เลื่อมใสภิกษุผู้มีพฤติกรรมดังนี้ (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๒) ...ไม่ใช่ประโยชน์... (๓) ด่าบริภาษคฤหัสถ์ (๔) ยุยงคฤหัสถ์ให้แตกกัน (๕) ติเตียนพระพทธเจ้า (๖) ...พระธรรม (๗) ...พระสงฆ์ (๘) อยู่ในที่อโคจร

นอกจากนี้ยังทรงอนุญาตให้อุบาสกประกาศว่าเลื่อมใสภิกษุผู้มีพฤติกรรมในทางตรงกันข้าม

๙. ปฏิสารณียสูตร ว่าด้วยองค์แห่งภิกษุที่ควรลงปฏิสารณียกรรม คำว่า "ปฏิสารณียกรรม" แปลว่า กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้จะพึงถูกสั่งให้กลับไป หมายถึง ให้สำนึก ให้กลับไปขอขมา พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้สงฆ์ลงปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุผู้มีพฤติกรรม ๘ ประการ พฤติกรรมประการที่ ๑-๗ เหมือนในอัปปสาทปเวทนียสูตร ส่วนประการที่ ๘ คือ รับคำที่ชอบธรรมของคฤหัสถ์แล้ว ไม่ทำตาม

นอกจากนี้ยังทรงอนุญาตให้ระงับปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุผู้มีพฤติกรรมตรงกันข้าม

๑๐. สัมมาวัตตนสูตร ว่าด้วยการประพฤติชอบ คือ ทรงบัญญัติให้ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงตัสสปาปิยสิกากรรมพึงประพฤติชอบในธรรม ๘ ประการ คือ (๑) ไม่พึงให้อุปสมบท (๒) ไม่พึงให้นิสสัย (๓) ไม่พึงให้สามเณรอุปัฏฐาก (๔) ไม่พึงได้รับแต่งตั้งให้สอนภิกษุณี (๕) ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ไม่ควรสอน (๖) ไม่พึงรับแต่งตั้งอะไร ๆ จากสงฆ์ (๗) ไม่พึงเป็นหัวหน้าในกิจต่าง ๆ (๘) ไม่พึงให้ประพฤติวุฏฐานวิธี

๓.๒.๕ สามัญญวรรค

สามัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบุคคลทั่วไป ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของบุคคลในพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๒๖ สูตร แต่ไม่มีรายละเอียดของแต่ละสูตร มีเพียงชื่อบุคคลของแต่ละสูตรเท่านั้น ซึ่งอรรถกถาอ้างว่า ชื่อ เหล่านั้นเป็นชื่อของสูตรด้วย เช่น โพชฌาสูตร ว่าด้วยโพชฌาอุบาสิกา (สูตรที่ ๕ แห่งอุโปสถวรรค ปฐมปัณณาสก์ นิบาตเดียวกันนี้) เนื้อหาของแต่ละสูตรกล่าวถึงองค์แห่งอุโบสถ ๘ ประการ ดังที่แสดงไว้ในโพชฌาสูตรนั้น (องฺ.อฏฺ"ก.อ. ๓/๙๑/๒๘๔)

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล แปลว่า หมวดธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อมีราคะเป็นต้น หมายความ ว่า นอกจากราคะแล้ว ยังมีอกุศลธรรมอีก ๑๖ ประการ รวมเป็น ๑๗ ประการ คือ

๑. ราคะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ

๔. โกธะ ๕. อุปนาหะ

๖. มักขะ

๗. ปฬาสะ ๘. อิสสา ๙. มัจฉริยะ

๑๐. มายา ๑๑. สาเถยยะ ๑๒. ถัมภะ

๑๓. สารัมภะ๑๔. มานะ ๑๕. อติมานะ

๑๖. มทะ ๑๗. ปมาทะ

แต่ละประการมีเป้าหมาย ๑๐ เป้าหมาย (๑๐ เพื่อ เช่น เพื่อรู้ยิ่ง) เป้าหมายละ ๑ สูตร รวมเป็น ๑๗๐ สูตร (๑๐ เป้าหมาย x อกุศลธรรม ๑๗ ประการ) นี้เป็นการคำนวณพระสูตรจากการเจริญธรรม ๘ ประการ หมวดที่ ๑ แต่ในราคเปยยาลแห่งอัฏฐกนิบาตนี้มีหมวดธรรมที่ควรเจริญ ๓ หมวด จึงรวมเป็น ๕๑๐ สูตร (๑๗๐ สูตร x ๓ หมวดธรรม) เช่น ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๑ คือ มรรคมีองค์ ๘ มีความเต็มดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมา-สมาธิ

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อกำหนดรู้ราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความสิ้นราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อละราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความเสื่อมไปแห่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความคลายไปแห่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความดับไปแห่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความสละราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๑๐ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อความสละคืนราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ...

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๒ คือ วิโมกข์ ๘ มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น วิโมกข์ ๘ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุรูปหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอก ขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๒. ภิกษุรูปหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอก ขนาดใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๓. ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอก ขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๔. ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอก ขนาดใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๕. ภิกษุรูปหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วย ของเขียว มีสีเขียวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๖. ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๗. ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

๘. ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า □เรารู้ เราเห็น□

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๓ คือ อภิภายตนะ ๘ มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ และวิโมกข์ ๘ มาเป็นอภิภายตนะ ๘ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๘ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย

๒. ภิกษุผู้มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก

๓. ภิกษุเป็นผู้น้อมใจเชื่อไปว่า □งาม□ เท่านั้น

๔. ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า □อากาศหาที่สุดมิได้□ อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๕. ภิกษุล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตน-ฌานโดยกำหนดว่า □วิญญาณหาที่สุดมิได้□ อยู่

๖. ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตน-ฌาน โดยกำหนดว่า □ไม่มีอะไร□ อยู่

๗. ภิกษุล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานา-สัญญายตนฌานอยู่

๘. ภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญา-เวทยิตนิโรธอยู่

พระสูตรอีก ๔๘๐ สูตรต่อไป ต่างว่าด้วยการเจริญธรรมทั้ง ๓ หมวดนี้ เพื่อจัดการกับอกุศลธรรมที่เหลือ ๑๖ ประการ ประการละ ๓๐ สูตร (อกุศลธรรม ๑๖ ประการ x ๓๐ สูตร = ๔๘๐ สูตร เช่นเดียวกับ ๓๐ สูตรแรก

นวกนิบาต

๑. จำนวนวรรคและพระสูตรในนวกนิบาต

นวกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๙ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๓๒ สูตร แบ่งเป็น ๒ ปัณณาสก์ ๙ วรรค กับ ๑ หัวข้อ เปยยาล มีรายละเอียดดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สัมโพธิวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	สัมโพธิสูตร	๒.	นิสสยสูตร
๓.	เมฆิยสูตร	๔.	นันทกสูตร
๕.	พลสูตร	๖.	เสวนาสูตร
๗.	สุตวาสูตร	๘.	สัชฌสูตร
๙.	ปุคคลสูตร	๑๐.	อาหุเนยยสูตร

๒. สีหนาทวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	สีหนาทสูตร	๒.	สอุปาทิเสสสูตร
๓.	โกฏฐิตสูตร	๔.	สมิทธิสูตร
๕.	คัณฑสูตร	๖.	สัญญาสูตร
๗.	กุลสูตร	๘.	นวังคุโปสถสูตร
๙.	เทวตาสูตร	๑๐.	เวลามสูตร

๓. สัตตาวาสวรรค มี ๑๑ สูตร คือ

๑.	ติฏฐานสูตร	๒.	อัสสขฬุงกสูตร
๓.	ตัณหามูลกสูตร	๔.	สัตตาวาสสูตร

๕. ปัญญาสูตร ๖. สิลายูปสูตร
๗. ปฐมเวรสูตร ๘. ทุติยเวรสูตร
๙. อาฆาตวัตถุสูตร ๑๐. อาฆาตปฏิวินยสูตร
๑๑. อนุปุพพนิโรธสูตร
๔. มหาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. อนุปุพพวิหารสูตร ๒. อนุปุพพวิหารสมาปัตติสูตร
๓. นิพพานสุขสูตร ๔. คาวีอุปมาสูตร
๕. ฌานสูตร ๖. อานันทสูตร
๗. โลกายติกสูตร ๘. เทวาสุรสังคามสูตร
๙. นาคสูตร ๑๐. ตปุสสสูตร
๕. สามัญญวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. สัมพาธสูตร ๒. กายสักขิสูตร
๓. ปัญญาวิมุตตสูตร ๔. อุภโตภาควิมุตตสูตร
๕. สันทิฏฐิกธัมมสูตร ๖. สันทิฏฐิกนิพพานสูตร
๗. นิพพานสูตร ๘. ปรินิพพานสูตร
๙. ตทังคนิพพานสูตร ๑๐. ทิฏฐธัมมนิพพานสูตร
ทุติยปัณณาสก์ มี ๔ วรรค
๑. เขมวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. เขมสูตร ๒. เขมัปปัตตสูตร
๓. อมตสูตร ๔. อมตัปปัตตสูตร
๕. อภยสูตร ๖. อภยัปปัตตสูตร
๗. ปัสสัทธิสูตร ๘. อนุปุพพปัสสัทธิสูตร
๙. นิโรธสูตร ๑๐. อนุปุพพนิโรธสูตร
๑๑. อภัพพสูตร
๒. สติปัฏฐานวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. สิกขาทุพพัลยสูตร ๒. นีวรณสูตร
๓. กามคุณสูตร ๔. อุปาทานักขันธสูตร
๕. โอรัมภาคิยสูตร ๖. คติสูตร
๗. มัจฉริยสูตร ๘. อุทธัมภาคิยสูตร
๙. เจโตขีลสูตร ๑๐. เจโตวินิพันธสูตร
๓. สัมมัปปธานวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. สิกขาสูตร ๒-๑๐. เจโตวินิพันธสูตร
๔. อิทธิปาทวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. สิกขาสูตร ๒-๑๐. เจโตวินิพันธสูตร

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล มี ๓๔๐ สูตร

๒. ชื่อและที่มาของพระสูตรในนวกนิบาต

๒.๑ ชื่อของพระสูตร

ในนวกนิบาตมีพระสูตร ๔๓๒ สูตร แต่มีชื่อปรากฏเพียง ๗๖ สูตร ไม่ปรากฏชื่อ ๓๕๖ สูตร กล่าวคือ ในปฐมปัณณาสก์ ๕๑ สูตร ปรากฏชื่อสูตรทั้งหมด ในทุติยปัณณาสก์ ๔๑ สูตร ปรากฏชื่อสูตร ๒๕ สูตร ไม่ปรากฏชื่อ ๑๖ สูตร ในราคเปยยาล ๓๔๐ สูตร ไม่ปรากฏชื่อสูตรทั้ง ๓๔๐ สูตร

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

ในนวกนิบาต พระสูตรที่มีนิทานวจนะ กล่าวคือที่มาซึ่งปรารภทั้งบุคคลและสถานที่ หรือปรารภเฉพาะบุคคลอย่างเดียวบ้าง ปรารภเฉพาะสถานที่อย่างเดียวบ้าง ปรากฏเพียง ๑๙ สูตร ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ ปรากฏ ๑๙ สูตร คือ

ในสัมโพธิวรรค ๗ สูตร ได้แก่ (๑) สัมโพธิสูตร (๒) นิสสยสูตร (๓) เมฆิยสูตร (๔) นันทกสูตร (๕) เสวนาสูตร (๖) สุตวาสูตร (๗) สัชฌสูตร

ในสีหนาทวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) สีหนาทสูตร (๒) สอุปาทิเสสสูตร (๓) โกฏฐิตสูตร (๔) สมิทธิสูตร (๕) เวลามสูตร

ในสัตตาวาสวรรค ๒ สูตร ได้แก่ (๑) สิลายูปสูตร (๒) ปฐมเวรสูตร

ในมหาวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) นิพพานสุขสูตร (๒) อานันทสูตร (๓) โลกายติกสูตร (๔) ตปุสสสูตร

ในสามัญญวรรค ๑ สูตร ได้แก่ สัมพาธสูตร

๓. ความหมายและใจความสำคัญของแต่ละวรรคในนวกนิบาต

๓.๑ ปฐมปัณณาสก์

๓.๑.๑ สัมโพธิวรรค

สัมโพธิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสัมโพธิ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สัมโพธิสูตร ว่าด้วยสัมโพธิ คำว่า □สัมโพธิ□ ในที่นี้หมายถึง มรรค ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ตอบคำถามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก คือ ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า อะไรเป็นเหตุแห่งการเจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิ ควรตอบว่า ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ความมีกัลยาณมิตร (๒) ความมีศีล (๓) การได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง เช่น อัปปิจฉกถา สันตุฏฐิกถา (๔) การปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม (๕) ความมีปัญญาชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

ทรงแสดงว่า ธรรมประการที่ ๑ เป็นเหตุให้ได้ธรรมประการต่อ ๆ มา ทรงสอนให้ภิกษุดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล้วเจริญธรรมอีก ๔ ประการ คือ (๑) เจริญอสุภะเพื่อละราคะ (๒) เจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท (๓) เจริญ อานาปานสติเพื่อตัดวิตก (๔) เจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสมิมานะ

ทรงเน้นว่า ภิกษุผู้ได้อนิจจสัญญา อนัตตสัญญาจะปรากฏ ผู้ได้อนัตตสัญญาจะบรรลุนิพพานที่ถอนอัสมิมานะได้ในปัจจุบัน

๒. นิสสยสูตร ว่าด้วยนิสสัย คำว่า □นิสสัย□ แปลว่า อาศัย หมายถึงธรรม ที่เป็นที่อาศัย แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ หมวดแรกเป็นที่อาศัยสำหรับละอกุศลเจริญ กุศล หมวดหลังเป็นที่อาศัยสำหรับพิจารณา ธรรมหมวดแรกมี ๕ ประการ คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตัปปะ (๔) วิริยะ (๕) ปัญญา ธรรมหมวดหลังมี ๔ ประการ คือ (๑) พิจารณาแล้วเสพ (๒) พิจารณาแล้วอดกลั้น (๓) พิจารณาแล้วเว้น (๔) พิจารณาแล้วบรรเทา

๓. เมฆิยสูตร ว่าด้วยพระเมฆิยะ คือ ท่านพระเมฆิยะผู้เป็นอุปัฏฐากของพระ ผู้มีพระภาคกราบทูลลาพระองค์ไปบำเพ็ญสมณธรรมที่ป่ามะม่วง แต่พระผู้มีพระภาค ทรงทัดทานไว้จนถึงวาระที่ ๓ จึงอนุญาตให้ไปได้ ขณะที่ท่านบำเพ็ญสมณธรรมอยู่เกิดอกุศลวิตก ๓ ประการ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก จึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรม ๕ ประการที่เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ ทรงสอนให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล้วเจริญธรรม ๔ ประการ รวมเป็น ๙ ประการ ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้เหมือนในพระสูตรที่ ๑ คือ สัมโพธิสูตร

๔. นันทกสูตร ว่าด้วยพระนันทกะแสดงธรรม คือ ท่านพระนันทกะกำลังแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่ พระผู้มีพระภาคเสด็จมาออยู่ที่ซุ้มประตูด้านนอก ทรงได้ยินธรรมเทศนานั้นด้วย เมื่อท่านพระนันทกะแสดงธรรมจบ ได้ตรัสชมเชยท่านพระนันทกะว่าปฏิบัติดีแล้ว กุลบุตรผู้มีศรัทธาบวชแล้วควรทำกิจ ๒ อย่าง คือ การแสดงธรรม หรือการอยู่นิ่งอย่างพระอริยะ จากนั้นทรงสอนว่า ภิกษุควรปฏิบัติธรรมให้เจริญยิ่งขึ้นไปโดยเริ่มต้นที่มีศรัทธา พัฒนาขึ้นเป็นลำดับ คือ มีศรัทธา และศีล มีศรัทธา ศีล และเจโตสมาธิ มีศรัทธา ศีล เจโตสมาธิ และเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น

หลังจากพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าพระวิหารแล้ว ท่านพระนันทกะได้เล่าเรื่องทั้งหมดนั้นให้ภิกษุทั้งหลายฟัง แล้วกล่าวเพิ่มเติมว่า การฟังธรรมและการสนทนาธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการ

๕. พลสูตร ว่าด้วยพละ มี ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาพละ หมายถึงปัญญาสำหรับพิจารณาธรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว (๒) วิริยพละ หมายถึงความเพียรสำหรับละธรรมฝ่ายชั่วและเจริญธรรมฝ่ายดี (๓) อนวัชชพละ หมายถึงความไม่มีโทษทางกาย ทางวาจา และทางใจ (๔) สังคหพละ หมายถึงธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว ๔

ประการ คือ การให้ทาน การพูดจาไพเราะ การประพฤติประโยชน์ และการ วางตน สม่ำเสมอ

ทรงแสดงว่า อริยสาวกผู้มีพละ ๔ ประการนี้ จะข้ามพ้นภัย ๕ ประการ คือ (๑) อาชีวิตกภัย (ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ) (๒) อสิโลกภัย (ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง) (๓) ปริสสารัชชภัย (ภัยคือความครั้นคร้ามในบริษัท) มรณภัย (ภัยคือความตาย) (๕) ทุคคติภัย (ภัยคือทุคติ)

๖. เสวนาสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ คือ ท่านพระสารีบุตรแสดงสิ่งที่ควรเสพและที่ไม่ควรเสพ โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้าสิ่งนั้นเสพแล้วทำให้กุศล เจริญ อกุศลเสื่อมไป ก็ควรเสพ ถ้าให้ผลตรงกันข้ามก็ไม่ควรเสพ สิ่งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ได้แก่ บุคคล จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ บ้านและนิคม ชนบทและประเทศ

๗. สุตวาสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อสุตวา คือ สุตวาปริพาชกกราบทูลว่าตนได้สดับมาจากพระผู้มีพระภาคว่าพระอรหันต์ไม่ทำกรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์ (๒) ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย (๓) ไม่อาจเสพเมถุนธรรม (๔) ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ (๕) ไม่อาจสะสมบริโภคกามเหมือนที่เคยเป็นคฤหัสถ์มาก่อน

พระผู้มีพระภาคทรงยืนยันว่าพระองค์ตรัสเช่นนั้นจริง แล้วตรัสธรรม ๕ ประการนั้นซ้ำพร้อมทั้งตรัสเพิ่มเติมอีก ๔ ประการ ได้แก่ ไม่มีอคติ ๔ ประการ

๘. สัชฌสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อสัชฌะ ใจความของพระสูตรนี้เหมือนในสุตวาสูตร ต่างกันเพียงหัวข้อธรรม ๔ ประการสุดท้าย ได้แก่ ไม่อาจบอกคืนพระ พุทธเจ้า ... พระธรรม ... พระสงฆ์ และไม่อาจบอกคืนสิกขา

๙. ปุคคลสูตร ว่าด้วยบุคคล มี ๙ จำพวก คือ (๑) พระอรหันต์ (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (๓) พระอนาคามี (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๕) พระสกทาคามี (๖) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๗) พระโสดาบัน (๘) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๙) ปุถุชน

๑๐. อาหุเนยยสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ซึ่งหมายรวมถึงผู้ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก มี ๙ จำพวกเหมือนในปุคคลสูตร ต่างกันเพียงจำพวกที่ ๙ คือ โคตรภูบุคคล

๓.๑.๒ สีหนาทวรรค

สีหนาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการบันลือสีหนาท ชื่อวรรคนี้ตั้งตาม ชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สีหนาทสูตร ว่าด้วยการบันลือสีหนาท คือ ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวหาว่า ท่านพระสารีบุตรกระทบตนแล้วไม่ยอมขอโทษก่อนจาริกไป พระองค์จึงรับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งไปตามท่านพระสารีบุตรมา ในระหว่างนั้นท่านพระมหาโมคคัลลานะและท่านพระอานนท์ได้ถือโอกาสเที่ยวประกาศเชิญชวนให้ประชาชนไปฟังท่าน พระสารบุตรบันลือ

สีหนาท ณ เบื้องพระพักตร์ เมื่อท่านพระสารีบุตรเข้ามาเฝ้า และทราบเรื่องแล้วจึงบันลือสีหนาทว่า ภิกษุที่ไม่ตั้งกายคตาสติไว้ในกายเท่านั้นที่กระทบเพื่อนพรหมจารีแล้วไม่ขอโทษก่อนจากไป แต่ท่านไม่มีความประพฤติเช่นนั้น แล้วกล่าวเปรียบเทียบว่าท่านเองมีความรู้สึกไม่รังเกียจของไม่สะอาด เหมือนดิน น้ำ ไฟ ลม ผ้าเช็ดธุลี มีความรู้สึกเจียมตัวเหมือนเด็กจัณฑาล มีความคิดไม่ทำลาย ใคร ๆ เหมือนโคผู้เขาหักมีความรู้สึกอึดอัด ระอา รังเกียจกายอันเปื่อยเน่า เหมือน หนุ่มสาวแต่งตัวเสร็จเรียบร้อยรังเกียจซากสัตว์ต่าง ๆ ต้องบริหารกายที่มีทวาร ๙ ช่องซึ่งมีการขับถ่ายของเสียออกมา เหมือนคนประคองถาดมันข้นที่มีช่องไหลเข้าออกได้

เมื่อท่านแสดงธรรมจบ ภิกษุนั้นรู้ว่าตนผิดจึงกราบขอโทษท่านพระสารีบุตร

๒. สอุปาทิเสสสูตร ว่าด้วยสอุปาทิเสสบุคคล คือ ท่านพระสารีบุตรได้ นำคำกล่าวของอัญเดียรถีย์ปริพาชกที่ได้สดับมาไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลผู้เป็นสอุปาทิเสส(ยังมีอุปาทิเหลือ) เมื่อตายไปล้วนไม่พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบาย ทุคติ และวินิบาต พระองค์จึงทรงแสดงว่า บุคคล ผู้เป็นสอุปาทิเสส ๙ จำพวก เมื่อตายไป ก็พ้นจากอบายภูมิมีนรกเป็นต้น ได้แก่ (๑) อันตราปรินิพพายี (๒) อุปหัจจปรินิพพายี (๓) อสังขารปรินิพพายี (๔) สสังขารปรินิพพาย (๕) อุทธังโสตอกนิฏฐคามี (๖) สกทาคามี (๗) เอกพีชี (๘) โกลังโกละ (๙) สัตตักขัตตุปรมะ

๓. โกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระมหาโกฏฐิตะ คือ ท่านพระมหาโกฏฐิตะถาม ท่านพระสารีบุตรว่า การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคว่ามีจุดประสงค์ดังต่อไปนี้ใช่หรือไม่ คือ กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน ขอจงให้ผลในอนาคต กรรมที่ให้ ผลในอนาคต ขอจงให้ผลในปัจจุบัน กรรมที่ให้ผลเป็นสุข ขอจงให้ผลเป็นทุกข์ กรรมที่ให้ผลเป็นทุกข์ ขอจงให้ผลเป็นสุข กรรมที่ให้ผลสำเร็จแล้ว ขอจงไม่ให้ผลสำเร็จ กรรมที่ยังไม่ให้ผลสำเร็จ ขอจงให้ผลสำเร็จ กรรมที่ให้ผลมาก ขอจงให้ผลน้อย กรรมที่ให้ผลน้อย ขอจงให้ผลมาก กรรมที่ให้ผล ขอจงไม่ให้ผล กรรมที่ไม่ให้ผล ขอจงให้ผล

ท่านพระสารีบุตรตอบปฏิเสธทุกข้อ ท่านพระมหาโกฏฐิตะจึงย้อนถามอีกว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค มีจุดประสงค์อะไร ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า มีจุดประสงค์ เพื่อรู้ เห็น บรรลุ ทำให้แจ้ง ตรัสรู้ อริยสัจ ๔

๔. สมิทธิสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิ คือ ท่านพระสารีบุตรถามท่านพระสมิทธิเกี่ยวกับสังกัปปวิตก(วิตกอันเป็นความดำริ) ซึ่งมีคำถามและคำตอบ ดังนี้

คำถาม	คำตอบ
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นอารมณ์	นามรูป
สังกัปปวิตกต่างกันที่ไหน	ที่ธาตุ
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นเหตุเกิด	ผัสสะ
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นที่ประชุมลง	เวทนา
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นประมุข	สมาธิ
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นใหญ่	สติ

สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นยิ่ง ปัญญา
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นแก่นสาร วิมุตติ
สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นที่หยั่งลง นิพพาน

ท่านพระสารีบุตรชมว่า ท่านพระสมิทธิสามารถตอบปัญหาของท่านได้ทุกข้อ แต่เตือนว่า อย่าทะนงตนว่าตอบปัญหาของอัครสาวกได้

๕. คัณฑสูตร ว่าด้วยฝีมีแผล ๙ แห่ง คำว่า ฝี หมายถึงร่างกาย คำว่า แผล หมายถึงทวาร ๙ คือ ทรงสอนภิกษุทั้งหลายว่า แผล ๙ แห่งเป็นที่ไหลออกของสิ่งไม่สะอาดต่าง ๆ ภิกษุควรเบื่อหน่ายกายนี้

๖. สัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญา หมายถึงสัญญา ๙ ประการที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วมีผลมาก คือ สามารถบรรลุนิพพานได้ องค์ธรรมประการที่ ๑-๗ เหมือนในปฐมสัญญาสูตรในมหายัญญวรรคแห่งปฐมปัณณาสก์ สัตตกนิบาต ส่วนประการที่ ๘-๙ ได้แก่ ปหานสัญญา และวิราคสัญญา

๗. กุลสูตร ว่าด้วยตระกูล หมายถึงตระกูลที่ภิกษุไม่ควรเข้าไปหาและตระกูล ที่ภิกษุควรเข้าไปหา ตระกูลที่ภิกษุไม่ควรเข้าไปหา ได้แก่ ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ธรรม ๙ ประการ องค์ธรรมประการที่ ๑-๗ เหมือนในกุลสูตรในอนุสยวรรคแห่งปัณณาสก์ สัตตกนิบาต ประการที่ ๘-๙ ได้แก่ ไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม และ ไม่ยินดีภาษิตของภิกษุนั้น ส่วนตระกูลที่ภิกษุควรเข้าไปหามีนัยตรงกันข้าม

๘. นวังคุโปสถสูตร ว่าด้วยการรักษาองค์อุโบสถ ๙ คือ ทรงแสดงว่าอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ซึ่งบุคคลรักษาแล้วมีผลมาก องค์ที่ ๑-๘ เหมือนในสังขิตตุ-โปสถสูตรในอุโปสถวรรคแห่งปฐมปัณณาสก์ อัฏฐกนิบาต ส่วนองค์ที่ ๙ ได้แก่ การแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสรรพสัตว์ทั่วทุกทิศ

๙. เทวตาสูตร ว่าด้วยผลแห่งการต้อนรับของเทวดา คือ เทวดา ๙ จำพวกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทีละพวก กราบทูลถึงผลกรรมของตนที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ ผลกรรมของแต่ละจำพวก คือ การทำสามีจิกรรมต่อบรรพชิตที่มาสู่เรือนของตนในชาติที่เป็นมนุษย์ แต่ทำไม่สมบูรณ์ ขาดไปพวกละ ๑ ประการ ดังนี้ พวกที่ ๑ ลุกรับ แต่ไม่กราบไหว้ พวกที่ ๒ ลุกรับ กราบไหว้ แต่ไม่ให้อาสนะ พวกที่ ๓ ลุกรับ... แต่ไม่บริจาคทานตามกำลังทรัพย์ พวกที่ ๔ ลุกรับ...แต่ไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม พวกที่ ๕ ลุกรับ... แต่ไม่เงี่ยโสตฟังธรรม พวกที่ ๖ ลุกรับ... แต่ไม่ทรงจำธรรมไว้ พวกที่ ๗ ลุกรับ... แต่ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ พวกที่ ๘ ลุกรับ... แต่ไม่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติสมควรแก่ธรรม พวกที่ ๙ ทำกรรมเหมือน ๘ จำพวกแรก แต่ทำครบทุกอย่าง จึงส่งผลให้ไปเกิดในหมู่เทพชั้นประณีต

๑๐. เวลามสูตร ว่าด้วยเวลามพราหมณ์ คือ ทรงแสดงธรรมปรารภอนาถ-บิณฑิกเศรษฐีเรื่องการถวายทานว่า วัตถุทานจะดีหรือเลวไม่สำคัญ แต่สำคัญที่ใจของผู้ถวาย คือ ถ้าถวายทานโดยไม่เคารพ ก็จะได้ผลไม่ดี ในทางตรงกันข้าม ถ้าถวายโดย

เคารพ ก็จะได้ผลดี แล้วทรงยกเรื่องการถวายทานของเวลามพราหมณ์ เป็นตัวอย่างว่า พราหมณ์นั้นได้ถวายมหาทาน ๙ อย่าง คือ (๑) ถาดทองคำเต็ม ด้วยรูปิยะ ๘๔,๐๐๐ ถาด (๒) ถาดรูปิยะเต็มด้วยทองคำ ๘๔,๐๐๐ ถาด (๓) ถาด สำริดเต้มด้วยเงิน ๘๔,๐๐๐ ถาด (๔) ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๕) รถ ๘๔,๐๐๐ คัน พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๖) แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๗) หญิงสาว ๘๔,๐๐๐ คน พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๘) บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ชุด พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๙) ผ้า ๘๔,๐๐๐ พับ

ทรงแสดงเปรียบเทียบให้เห็นผลต่างระหว่างการให้มหาทานกับการให้ทาน แก่พระอริยบุคคล ระหว่างการให้ทานแก่พระอริยบุคคลชั้นต่ำกับการให้ทานแก่พระอริยบุคคลชั้นสูง ระหว่างการให้ทานกับการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ระหว่างการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะกับการรักษาศีล ๕ ระหว่างการรักษาศีล ๕ กับการเจริญเมตตาจิต และระหว่างการเจริญเมตตาจิตกับการเจริญอนิจจสัญญา

๓.๑.๓ สัตตาวาสวรรค

สัตตาวาสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสัตตาวาส ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. ติฐานสูตร ว่าด้วยฐานะ ๓ คำว่า □ฐานะ□ ในที่นี้หมายถึงเหตุ คือ ทรงแสดงบุคคล ๓ จำพวก ต่างมีเหตุพวกละ ๓ ประการ ที่ทำให้เหนือกว่ากัน ได้แก่พวกที่ ๑ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหนือกว่าหมู่เทพชั้นดาวดึงส์และมนุษย์ชาว ชมพูทวีปด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) ไม่มีความเห็นแก่ตัว (๒) ไม่มีความ หวงแหน (๓) มีอายุแน่นอน พวกที่ ๒ หมู่เทพชั้นดาวดึงส์เหนือกว่ามนุษย์ ชาวอุตตรกุรุทวีปและมนุษย์ชาวชมพูทวีปด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) อายุทิพย์ (๒) วรรณะทิพย์ (๓) สุขทิพย์ พวกที่ ๓ มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) แกล้วกล้า (๒) มีสติ (๓) อยู่ประพฤติพรหมจรรย์

๒. อัสสขฬุงกสูตร ว่าด้วยม้ากระจอกกับคนกระจอก คือ ทรงแสดงลักษณะของบุคคลเปรียบเทียบกับลักษณะของม้าเป็นคู่ ๆ มี ๓ คู่ คู่ละ ๓ ประการ รวมเป็น ๙ ประการ คือ (๑) ม้ากระจอกกับคนกระจอก (๒) ม้าดีกับคนดี (๓) ม้าอาชาไนย กับบุรุษอาชาไนย ลักษณะของม้ากระจอกกับของคนกระจอกที่เหมือนกัน ได้แก่ (๑) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและ ความใหญ่ (๒) มบูรณ์ด้วยเชาว์ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (๓) มบูรณ์ด้วยเชาว์ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และสมบูรณ์ด้วยความสูง และความใหญ่ แต่มีความหมายต่างกัน คือ ลักษณะของม้ากระจอกมีความหมาย ในทางคดีโลก ส่วนของคนกระจอกมีความหมายในทางคดีธรรม

ลักษณะของคนกระจอกแต่ละข้อมีความหมายดังนี้

ข้อที่ ๑ หมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้อริยสัจ ๔ แต่ตอบปัญหาธรรมไม่ได้ และไม่ได้ปัจจัย ๔

ข้อที่ ๒ หมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้อริยสัจ ๔ ตอบปัญหาธรรมได้ แต่ ไม่ได้ปัจจัย ๔

ข้อที่ ๓ หมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้อริยสัจ ๔ ตอบปัญหาธรรมได้ และ ได้ปัจจัย ๔

ลักษณะของม้าดีกับของคนดีเหมือนกับลักษณะของม้ากระจอกและของคนกระจอก ต่างกันเพียงความหมายของคนดีในลักษณะที่ ๓ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้จะเป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้น เพราะสังโยชน์ เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ตอบปัญหาธรรมได้ และได้ปัจจัย ๔

ลักษณะของม้าอาชาไนยกับของบุรุษอาชาไนยเหมือนกับลักษณะของม้ากระจอกและของคนกระจอก ต่างกันเพียงความหมายของบุรุษอาชาไนยในลักษณะ ที่ ๓ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตอบปัญหาธรรมได้และได้ปัจจัย ๔

๓. ตัณหามูลกสูตร ว่าด้วยตัณหามูลธรรม คือ ทรงแสดงธรรมที่มีตัณหาเป็นมูลเหตุให้เกิดธรรมอื่นๆ ซึ่งเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ดังนี้ (๑) ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดการแสวงหา (๒) การแสวงหาเป็นเหตุให้เกิดการได้ (๓) การได้เป็นเหตุให้เกิดการวินิจฉัย (๔) การวินิจฉัยเป็นเหตุให้เกิดฉันทราคะ (๕) ฉันทราคะเป็นเหตุให้เกิดความหลงใหล (๖) ความหลงใหลเป็นเหตุให้เกิดความหวงแหน (๗) ความหวงแหนเป็นเหตุให้เกิดความตระหนี่ (๘) ความตระหนี่เป็นเหตุให้เกิดการรักษา (๙) การรักษา เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทกัน

๔. สัตตาวาสสูตร ว่าด้วยสัตตาวาส คำว่า □สัตตาวาส□ หมายถึงภพเป็น ที่อยู่ของสัตว์ มี ๙ ประการ โดยมีองค์ธรรม ๗ ประการที่เหมือนกันในสัตต- วิญญาณัฏฐิติสูตร ในมหายัญญวรรคแห่งปัณณาสก์ สัตตกนิบาต คือ ประการ ที่ ๑-๔ และประการที่ ๖-๘ เหมือนประการที่ ๕-๗ ในที่นี้แสดงแต่ประการที่ ต่างกัน คือ ประการที่ ๕ ได้แก่ สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา คือ เทวดาชั้นอสัญญีสัตตพรหม และประการที่ ๙ ได้แก่ สัตว์ผู้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

๕. ปัญญาสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อบรมจิตดีด้วยปัญญา คือ ทรงแสดงว่า เมื่อใดภิกษุอบรมจิตดีด้วยปัญญา เมื่อนั้นภิกษุนั้นควรกล่าวว่า □เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป □ คำว่า □ภิกษุผู้อบรมจิตดีด้วยปัญญา□ หมายถึงภิกษุอบรมจิตดีถึงขั้นที่รู้ว่า (๑) จิตปราศจากราคะ (๒) ...โทสะ (๓) ...โมหะ (๔) จิตไม่มีราคะ (๕) ...โทสะ (๖) ...โมหะ (๗) จิตไม่กลับมาในกามภพ (๘) ...ในรูปภพ (๙) ...ในอรูปภพ

๖. สิลายูปสูตร ว่าด้วยจิตเปรียบด้วยเสาหิน คือ ท่านพระสารีบุตรสนทนากับท่านพระจันทิกาบุตรเรื่องการอบรมจิตว่า จิตที่อบรมแล้วของพระขีณาสพเป็น จิตที่ไม่หวั่นไหวเพราะอารมณ์อย่างหยาบแต่ละอย่างในอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส

โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่ผ่านมาทางอายตนะภายใน เปรียบเหมือน เสาหินที่ฝังลงในหลุม ๘ ศอก ไม่สั่นคลอนเพราะลมอย่างแรงที่พัดมาจากทิศแต่ละทิศในทิศทั้ง ๔

๗-๘. ปฐมเวรสูตร และทุติยเวรสูตร ต่างว่าด้วยภัยเวร พระสูตรทั้ง ๒ สูตรนี้ต่างกันเพียงบุคคลผู้สดับเท่านั้น คือ ในสูตรแรก อนาถบิณฑิกคหบดีเป็น ผู้สดับ ส่วนในสูตรหลัง ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้สดับ ในสูตรทั้ง ๒ นี้ ทรงแสดงว่า เมื่ออริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประการได้ และประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ ก็กล่าวได้ว่าหมดสิ้นอบายภูมิแล้ว เป็นพระโสดาบัน จะตรัสรู้ในอนาคต

จากนั้นทรงแสดงเหตุที่ทำให้บุคคลประสพภัยเวรในปัจจุบันและในสัมปรายภพ คู่กับเหตุที่ทำให้บุคคลไม่ประสพภัยเวรในปัจจุบันและในสัมปรายภพ รวม ๕ ประการ เหตุที่ทำให้บุคคลประสพภัยเวร คือการล่วงละเมิดศีลแต่ละประการ ได้แก่ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมา

ส่วนเหตุที่ทำให้บุคคลไม่ประสพภัยเวรมีนัยตรงกันข้าม และทรงแสดงองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ (๒) ...ในพระธรรม (๓) ...ในพระสงฆ์ (๔) มีอริยกันตศีล

๙. อาฆาตวัตถุสูตร ว่าด้วยอาฆาตวัตถุ หมายถึงเหตุผูกอาฆาต ๙ ประการ โดยแบ่งตามกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต กาลละ ๓ เหตุ เช่น เหตุผูกอาฆาตในอดีต (๑) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๒) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๓) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

เหตุผูกอาฆาตในปัจจุบันและในอนาคตก็เหมือนกัน ต่างกันเพียงเปลี่ยนกริยาจากอดีตเป็นปัจจุบันและอนาคตเท่านั้น

๑๐. อาฆาตปฏิวินยสูตร ว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต คือ ทรงสอนให้กำจัดเหตุผูกอาฆาตแต่ละประการ(ที่ปรากฏในสูตรที่ ๙) รวม ๙ ประการ ด้วยการมองศัตรูในแง่ดี เช่น ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน

๑๑. อนุปุพพนิโรธสูตร ว่าด้วยอนุปุพพนิโรธ คำว่า □อนุปุพพนิโรธ□ แปลว่า ความดับไปตามลำดับ หมายถึงความดับไปแห่งองค์ธรรมแต่ละอย่างในอนุปุพพ- วิหาร ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ เช่น กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป

๓.๑.๔ มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเรื่องใหญ่ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อนุปุพพวิหารสูตร ว่าด้วยอนุปุพพวิหารธรรม คำว่า □อนุปุพพวิหารธรรม□ แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ที่ต้องเข้าสมาบัติตามลำดับ มี ๙ ประการ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑

๒. อนุปุพพวิหารสมาปัตติสูตร ว่าด้วยอนุปุพพวิหารสมาบัติ มี ๙ ประการ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ คือ ทรงแสดงธรรมที่ดับไปในอนุปุพพวิหารสมาบัติแต่ละอย่าง และยกย่องบุคคลผู้ดับธรรมแต่ละอย่างได้ด้วยฌานนั้น ๆ ว่า □เป็นผู้ควรนมัสการ ควรไหว้ และควรเข้าไปนั่งใกล้□

๓. นิพพานสูตร ว่าด้วยนิพพานเป็นสุข ซึ่งเป็นคำที่ท่านพระสารีบุตรกล่าว แต่ท่านพระอุทายีแย้งว่า □นิพพานไม่มีเวทนา จะเป็นสุขได้อย่างไร□ ท่านพระสารีบุตรย้ำว่าเป็นได้ แล้วแสดงกามคุณ ๕ และสุขโสมนัสที่อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้น เรียกว่า กามสุข และแสดงว่า ในฌานสมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ แต่ละอย่างยังมีสิ่งกดดัน เช่น ในปฐมฌานมีสัญญามนสิการที่ประกอบด้วยกาม เป็นสิ่งกดดัน แต่ในองค์ธรรมประการที่ ๙ คือ สัญญาเวทยิตนิโรธ ไม่มีสิ่งกดดัน เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า นิพพานเป็นสุขได้อย่างไร

๔. คาวีอุปมาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่โค คือทรงเปรียบเทียบภิกษุผู้โง่เขลากับแม่โคที่โง่เขลาและภิกษุผู้ฉลาดกับแม่โคที่ฉลาดว่า ภิกษุผู้โง่เขลาที่ไม่สามารถบรรลุปฐมฌานได้ ก็จะบรรลุทุติยฌานไม่ได้ เหมือนแม่โคโง่เขลาที่ไม่สามารถ หากินบนภูเขาขรุขระในถิ่นตนได้ ก็จะไปหากินในที่ต่างถิ่นไม่ได้ ส่วนภิกษุผู้ฉลาด ที่สามารถบรรลุปฐมฌานได้ ก็สามารถบรรลุฌานขั้นสูงขึ้นไปจนถึงสัญญาเวทยิต-นิโรธได้ เหมือนแม่โคฉลาดที่สามารถหากินบนภูเขาขรุขระในถิ่นตนได้ ก็สามารถ ไปหากินในที่ต่างถิ่นได้ องค์ธรรมในสูตรนี้ คือ อนุปุพพวิหาร ๙ ประการ

นอกจากนี้ยังทรงแสดงธรรมอื่น ๆ คือ อิทธิวิธญาณ ทิพพโสตะ เจโต- ปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จตูปปาตญาณ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ไว้โดยละเอียดอีกด้วย

๕. ฌานสูตร ว่าด้วยฌาน คือ ทรงแสดงว่า อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะธรรมแต่ละอย่าง คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ โดยทรงแสดงเป็นบทมาติกา ๙ บท เช่น □อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะ ปฐมฌาน□ แล้วทรงนำบทมาติกาแต่ละบทมาตั้งเป็นคำถามว่าเพราะเหตุไรจึงกล่าวไว้เช่นนั้น จากนั้นทรงอธิบายขยายความมาติกาแต่ละบทโดยละเอียด

๖. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ คือ ท่านพระอานนท์ยกย่องพระผู้มี พระภาคว่า ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเพื่อความบริสุทธิ์และพ้นทุกข์ โดยทรงแสดงว่าอายตนะ คือ จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย แต่ละอย่างก็เป็นอิสระแก่ ตัวเอง ไม่รับรู้สิ่งที่คู่กัน เช่น จักษุไม่รับรู้รูป ท่านพระอุทายีถามว่า คนมีสัญญา หรือคนไม่มีสัญญา ไม่รับรู้อายตนะนั้น ท่านตอบว่า คนทั้ง ๒ พวกนั้นไม่รับรู้ อายตนะได้ ถามว่า คนมีสัญญาอย่างไร จึงไม่รับรู้อายตนะนั้น ตอบว่า ท่านผู้ได้ อรูปฌานที่ ๑-๓ เป็นผู้มีสัญญา แต่

ไม่รับรู้อายตนะนั้น จากนั้นท่านแสดงองค์ธรรมสุดท้าย คือ สมาธิขั้นอรหัตตผล รวมองค์ธรรม ๙ ประการในสูตรนี้ คือ อายตนะ ๕ ประการ อรูปฌาน ๓ ประการ และสมาธิขั้นอรหัตตผล ๑ ประการ

๗. โลกายติกสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ผู้ชำนาญคัมภีร์โลกายัต คำว่า □โลกายัต□ หมายถึงศิลปะในเชิงวาทศิลป์ คือ พราหมณ์ผู้ชำนาญคัมภีร์โลกายัต ๒ คนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลว่า ปูรณะ กัสสปะ และนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นสัพพัญญู เห็นสิ่งทั้งปวง ยืนยันการรู้เห็นอย่างเบ็ดเสร็จว่า เมื่อท่านเดิน ยืน หลับ และตื่นอยู่ ญาณทัสสนะปรากฏอยู่ตลอดเวลา และกล่าวว่า รู้เห็นโลกอันไม่มีที่สุดด้วยญาณ อันไม่มีที่สุด บุคคล ๒ ท่านนี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระองค์จึงตรัสว่าเรื่องนั้น พักไว้ก่อน แล้วทรงยกบุคคลต่าง ๆ ที่มีความสามารถในด้านความเร็วขึ้นแสดงเปรียบเทียบว่า เขาพยายามจะเดินทางไปให้ถึงที่สุดโลก โดยไม่กินอาหาร ไม่ถ่าย ไม่พักผ่อน เดินไปได้ ๑๐๐ ปี ยังทันไม่ถึง ก็ตายเสียก่อน เพราะบุคคลไม่อาจรู้ เห็น และถึงที่สุดโลกได้ด้วยการเดินไปอย่างนี้ แต่บุคคลที่ยังไม่ถึงที่สุดโลกก็จะทำที่สุดทุกข์ไม่ได้ และทรงอธิบายว่า โลกในอริยวินัย หมายถึง กามคุณ ๕ จากนั้น ทรงแสดงว่า บุคคลผู้ได้บรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เป็นผู้ถึงที่สุดโลก แต่ยังเกี่ยวข้องกับโลก ยังสลัดออกจากโลกไม่ได้ ส่วนบุคคลผู้ได้บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ เป็นผู้ถึงที่สุดโลก ข้ามพ้นโลกได้

๘. เทวาสุรสังคามสูตร ว่าด้วยสงครามระหว่างเทวดากับอสูร คือ ทรงเล่าว่าเทวดากับอสูรรบกันถึง ๓ ครั้ง และพวกอสูรก็ชนะทุกครั้ง พวกเทวดาที่พ่ายแพ้จึงหนีไปยังเทพบุรี พวกอสูรทำอะไรต่อพวกเทวดาไม่ได้ ต่อมาเทวดากับอสูรรบกันอีก พวกอสูรพ่ายแพ้ หนีไปยังอสูรบุรี พวกเทวดาทำอะไรต่อพวกอสูรไม่ได้

เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า การที่ภิกษุได้บรรลุธรรมแต่ละอย่าง คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ ทำให้ตนได้เครื่องป้องกันภัย เหมือนกับ การที่พวกเทวดาหนีไปยังเทพบุรี และการที่พวกอสูรหนีไปยังอสูรบุรี ทำให้ต่างได้เครื่องป้องกันภัย

๙. นาคสูตร ว่าด้วยพญาช้าง คือ ทรงเปรียบเทียบว่า การที่ภิกษุอยู่คลุกคลีกับคณะบุคคลต่าง ๆ ทำให้เกิดความไม่สงบ เหมือนกับการที่พญาช้างอยู่คลุกคลีกับช้างพลาย ช้างพัง และลูกช้าง ทำให้รู้สึกอึดอัด ระอา และรังเกียจ ต่อมา ภิกษุออกจากคณะบุคคลต่าง ๆ ไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าผู้เดียวจึงได้รับความสงบ เหมือนพญาช้างออกจากโขลงไปอยู่ในป่าผู้เดียวจึงไม่รู้สึกอึดอัด ระอา และรังเกียจ จากนั้นทรงแสดงว่า ภิกษุละกิเลสธรรมต่าง ๆ ได้ แล้วได้บรรลุอนุปุพพวิหาร ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ ตามลำดับ

๑๐. ตปุสสสูตร ว่าด้วยตปุสสคหบดี คือ ท่านพระอานนท์พาตปุสสคหบดีที่มาหาท่านไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องที่คหบดีนั้นเล่าให้ฟังว่า พวกเขาเป็นคฤหัสถ์มีความยินดีรื่นรมย์บันเทิงในกาม เนกขัมมะ(การออกบวช) ปรากฏแก่พวกเขาเหมือนเหวใหญ่ จิตของภิกษุหนุ่ม ๆ ยินดีในเนกขัมมะ เมื่อพิจารณาเห็นว่า เนกขัม

มะเป็นธรรมสงบ ภิกษุมีธรรมที่ต่างกับคฤหัสถ์คือเนกขัมมะ พระองค์ตรัสว่า ข้อนั้นเป็นความจริง แม้พระองค์เองก่อนตรัสรู้ก็มีความดำริว่า เนกขัมมะเป็นความดี ความสุขเป็นความดี แต่จิตของพระองค์ก็ไม่น้อมไปในเนกขัมมะ เมื่อพิจารณาเห็นว่าเนกขัมมะเป็นธรรมสงบ จึงดำริว่า อะไรเป็นเหตุให้เป็นเช่นนั้น รู้ว่า เพราะยังไม่เห็นโทษในกาม และยังไม่ได้รับอานิสงส์ในเนกขัมมะ ถ้าได้เห็นโทษในกาม และได้รับอานิสงส์ในเนกขัมมะ จิตก็จะน้อมไปในเนกขัมมะ แล้วทรงแสดงว่า พระองค์ทรงบรรลุอนุปุพพวิหาร ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ ตามลำดับ แต่อนุปุพพวิหารธรรมแต่ละอย่างยังมีสัญญามนสิการต่าง ๆ รบกวน กดดันอยู่ พระองค์จึงออกจากฌานชั้นต่ำแล้วเลื่อนขึ้นไปสู่ฌานชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ จนถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ

ทรงสรุปว่า เมื่อใด พระองค์เข้าหรือออกจากอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ประการนี้ได้ตามปรารถนา ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม เมื่อนั้น พระองค์จึงกล้ายืนยันว่า ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกทั้งปวง

๓.๑.๕ สามัญญวรรค

สามัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสามัญญธรรม ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สัมพาธสูตร ว่าด้วยวิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ คือ ท่านพระอุทายีถามท่านพระอานนท์ว่า □ที่คับแคบเป็นอย่างไร วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบเป็นอย่างไร □ ท่านพระอานนท์ตอบว่า ที่คับแคบ มีความหมาย ๒ นัย คือ ที่คับแคบสำหรับปุถุชนผู้ครองเรือน ได้แก่ กามคุณ ๕ และที่คับแคบสำหรับผู้บำเพ็ญฌาน ได้แก่ นิวรณ์ ๕ เป็นต้น วิธีบรรลุช่องว่าง หมายถึงทางหลุดพ้น กล่าวคือภาวะที่ทำให้เกิด ช่องว่างหรือที่ปลอดจากกิเลสต่าง ๆ ที่เรียกว่า □ที่คับแคบ□ ในสูตรนี้หมายเอา รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ แต่ละภาวะก็สามารถทำให้เกิดช่องว่างหรือที่ปลอดจากกิเลสต่างกัน จัดเป็นคู่ ๆ ดังนี้

๑. ปฐมฌาน ว่างจาก กามคุณ□๕ และนิวรณ์ ๕
๒. ทุติยฌาน □ วิตก และวิจาร
๓. ตติยฌาน ว่างจาก ปีติ
๔. จตุตถฌาน □ สุขและทุกข์
๕. อากาสานัญจายตนฌาน □ รูปสัญญา
๖. วิญญาณัญจายตนฌาน □ อากาสานัญจายตนสัญญา
๗. อากิญจัญญายตนฌาน □ วิญญาณัญจายตนสัญญา

๘. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน □ อากิญจัญญายตนสัญญา

๙. สัญญาเวทยิตนิโรธ □ เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา

และกิเลสทั้งหลายทั้งปวง

(ดู องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๒๖/๑๒๔, นวก.ฏีกา ๓/๓๗/๓๖๙,๔๒-๕๑/๓๗๕ ประกอบ)

๒-๑๐. กายสักขิสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เป็นกายสักขี ปัญญาวิมุตตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุต อุภโตภาควิมุตตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุต สันทิฏฐิกธัมมสูตร ว่าด้วยสันทิฏฐิกธรรม สันทิฏฐิกนิพพานสูตร ว่าด้วยสันทิฏฐิก-นิพพาน นิพพานสูตร ว่าด้วยนิพพาน ปรินิพพานสูตร ว่าด้วยปรินิพพาน ตทังคนิพพานสูตร ว่าด้วยตทังคนิพพาน ทิฏฐธัมมนิพพานสูตร ว่าด้วยทิฏฐธัมม-นิพพาน ต่างมีองค์ธรรม ๙ ประการเหมือนกัน และมีท่านพระอุทายีเป็นผู้ถาม ท่านพระอานนท์เป็นผู้ตอบ ต่างกันเพียงชื่อบุคคลซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตรแต่ละสูตรเท่านั้น เช่น

ในกายสักขีสูตร ท่านพระอุทายีถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกบุคคลว่า กายสักขี ด้วยเหตุเท่าไร ท่านพระอานนท์จึงแสดงธรรมแต่ละอย่างที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเรียกบุคคลว่า กายสักขี รวม ๙ ประการ กล่าวโดยย่อ คือ การบรรลุอนุปุพพวิหารธรรมและได้สัมผัสธรรมนั้น ๆ ด้วยนามกาย อนุปุพพ-วิหารธรรม ๙ ประการ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑

พระสูตรที่ ๓-๑๐ ก็ดำเนินความตามนัยนี้

๓.๒ ทุติยปัณณาสก์

๓.๒.๑ เขมวรรค

เขมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเขมะ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๑๐. เขมสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่าเขมะ เขมัปปัตตสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า เขมัปปัตตะ อมตสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่าอมตะ อมตัปปัตต-สูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อมตัปปัตตะ อภยสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อภัย อภยัปปัตตสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่าอภยัปปัตตะ ปัสสัทธิสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า ปัสสัทธิ อนุปุพพปัสสัทธิสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อนุปุพพปัสสัทธินิโรธสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า นิโรธ อนุปุพพนิโรธสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่าอนุปุพพนิโรธ มีองค์ธรรม ๙ ประการเหมือนในพระสูตร ที่ ๒-๑๐ ในสามัญญวรรค และการดำเนินความก็เหมือนกัน ต่างกันแต่เพียงชื่อ บุคคลต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตรแต่ละสูตร

๑๑. อภัพพสูตร ว่าด้วยผู้อาจและไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผล คือ ทรง แสดงว่า ถ้าภิกษุยังละธรรม ๙ ประการไม่ได้ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ ในทางตรงกัน

ข้าม ถ้าละธรรม ๙ ประการได้ก็อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ ธรรม ๙ ประการ คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ (๔) โกธะ (๕) อุปนาหะ (๖) มักขะ (๗) ปลาสะ (๘) อิสสา (๙) มัจฉริยะ

๓.๒.๒ สติปัฏฐานวรรค

สติปัฏฐานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสติปัฏฐาน ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๑๐. สิกขาทุพพัลยสูตร ว่าด้วยเหตุท้อแท้ในสิกขา นีวรณสูตร ว่าด้วย นิวรณ์ กามคุณสูตร ว่าด้วยกามคุณ อุปาทานักขันธสูตร ว่าด้วยอุปาทานขันธ์ โอรัมภาคิยสูตร ว่าด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์ คติสูตร ว่าด้วยคติ มัจฉริยสูตร ว่าด้วย มัจฉริยะ อุทธัมภาคิยสูตร ว่าด้วยอุทธัมภาคิยสังโยชน์ เจโตขีลสูตร ว่าด้วย กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู เจตโสวินิพันธสูตร ว่าด้วยกิเลสเครื่องผูกใจ ต่างมีธรรม ๒ หมวดที่เป็นคู่ตรงกันข้าม คือ ฝ่ายอกุศลกับฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศลมี ๕ ประการ ฝ่ายกุศลมี ๔ ประการ ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเหมือนกันทุกสูตร ต่างกันเพียงธรรมฝ่ายอกุศลในแต่ละสูตรเท่านั้น โดยทรงแสดงอกุศลธรรม ๕ ประการ แล้วแสดงการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอกุศลธรรมนั้น ๆ

ธรรมฝ่ายอกุศล ๕ ประการ ในแต่ละสูตรมีดังนี้ ในสิกขาทุพพัลยสูตร ได้แก่ การล่วงละเมิดศีล ๕ ประการ ในนีวรณสูตร ได้แก่ นิวรณ์ ๕ ประการ ใน กามคุณสูตร ได้แก่ กามคุณ ๕ ประการ ในอุปาทานักขันธสูตร ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ ในโอรัมภาคิยสูตร ได้แก่ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ในคติสูตร ได้แก่ คติ ๕ ประการ ในมัจฉริยสูตร ได้แก่ มัจฉริยะ ๕ ประการ ในอุทธัมภาคิย- สูตร ได้แก่ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการ ในเจโตขีลสูตร ได้แก่ กิเลสเครื่องตรึงจิต ดุจตะปู ๕ ประการ ในเจโตวินิพันธสูตร ได้แก่ กิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ

๓.๒.๓ สัมมัปปธานวรรค

สัมมัปปธานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสัมมัปปธาน ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีชื่อสูตร การดำเนินความ และหมวดธรรมฝ่ายอกุศลเหมือนในสติปัฏฐานวรรค ต่างกันแต่เนื้อหาที่เป็นหมวดธรรมฝ่ายกุศลเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔ มาเป็นการเจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการ

๓.๒.๔ อิทธิปาทวรรค

อิทธิปาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอิทธิบาท ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๑๐. สิกขาสูตร ว่าด้วยเหตุท้อแท้ในสิกขา ฯลฯ เจตโสวินิพันธสูตร ว่าด้วย กิเลสเครื่องผูกใจ พระสูตรทั้ง ๑๐ ในวรรคนี้มีชื่อเหมือนในสติปัฏฐานวรรค และการ

ดำเนินความก็เหมือนกัน ต่างกันเพียงเปลี่ยนหมวดธรรมฝ่ายกุศลเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ มาเป็นการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล แปลว่า หมวดธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อมีราคะเป็นต้น หมายความ ว่า นอกจากราคะแล้ว ยังมีอกุศลธรรมอีก ๑๖ ประการ รวมเป็น ๑๗ ประการ คือ

๑. ราคะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ

๔. โกธะ ๕. อุปนาหะ

๖. มักขะ

๗. ปฬาสะ ๘. อิสสา ๙. มัจฉริยะ

๑๐. มายา ๑๑. สาเถยยะ ๑๒. ถัมภะ

๑๓. สารัมภะ๑๔. มานะ ๑๕. อติมานะ

๑๖. มทะ ๑๗. ปมาทะ

แต่ละประการมีเป้าหมาย ๑๐ เป้าหมาย (๑๐ เพื่อ เช่น เพื่อรู้ยิ่ง) เป้าหมายละ ๑ สูตร รวมเป็น ๑๗๐ สูตร (๑๐ เป้าหมาย x อกุศลธรรม ๑๗ ประการ) นี้เป็นการคำนวณพระสูตรจากการเจริญธรรม ๙ ประการ หมวดที่ ๑ แต่ในราคเปยยาลแห่งนวกนิบาตนี้มีหมวดธรรมที่ควรเจริญ ๒ หมวด จึงรวมเป็น ๓๔๐ สูตร (๑๗๐ สูตร x ๒ หมวดธรรม) เช่น ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๑ คือ สัญญา ๙ ประการ มีความเต็มดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อสุภสัญญา (๒) มรณสัญญา (๓) อาหาเรปฏิกูลสัญญา (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๕) อนิจจสัญญา (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา (๘) ปหานสัญญา (๙) วิราคสัญญา

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อกำหนด รู้ราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความ สิ้นราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อละราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความเสื่อมไปแห่งราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความคลายไปแห่ราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความดับไปแห่งราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความสละ ราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๑๐ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อความสละคืนราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ...

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๒ คือ นิโรธสมาบัติ ๙ มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดธรรมที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากสัญญา ๙ ประการ มาเป็นนิโรธสมาบัติ ๙ ประการ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๙ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๙ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน (๕) อากาสานัญจายตนฌาน (๖) วิญญาณัญจายตนฌาน (๗) อากิญจัญญายตนฌาน (๘) เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (๙) สัญญา-เวทยิตนิโรธ

พระสูตรอีก ๓๒๐ สูตรต่อไป ต่างว่าด้วยการเจริญธรรมทั้ง ๓ หมวดนี้ เพื่อจัดการกับอกุศลธรรมที่เหลือ ๑๖ ตัว ตัวละ ๓๐ สูตร เช่นเดียวกับ ๓๐ สูตรแรก

ข้อสังเกต

จากคำแนะนำข้างต้น ท่านผู้อ่านคงเห็นแล้วว่า อังคุตตรนิกายเล่มนี้มีการ จัดหมวดหมู่พระสูตร การตั้งชื่อวรรค และการขยายองค์ธรรมให้เป็นหมวดธรรม ต่าง ๆ เหมือนหรือคล้ายกันกับอังคุตตรนิกายเล่มอื่น ๆ จึงไม่ขอกล่าวถึงเรื่องนี้อีก ในที่นี้ขอเสนอข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระน่าสนใจเป็นพิเศษ เพื่อเป็นตัวตั้งในการศึกษาพระสูตรอื่น ๆ ต่อไป เช่น

๑. สารันททสูตร วัสสการสูตร และปฐมสัตตกสูตร แห่งวัชชีสัตตกวรรค ในสัตตกนิบาต แสดงหลักธรรมของนักปกครอง ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักร กล่าวคือสารันททสูตรและวัสสการสูตร แสดงหลักธรรมของนักปกครองฝ่ายอาณาจักร ที่เรียกว่า ราชอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ถ้านักปกครองฝ่ายอาณาจักรถือปฏิบัติมั่นตามหลักธรรมนี้ ตัวเองจะเจริญรุ่งเรืองใน หน้าที่ทั้งทำให้ประเทศชาติเจริญมั่นคง และทำให้ประชาชนในชาติอยู่เย็นเป็นสุข ส่วนปฐมสัตตกสูตร แสดงหลักธรรมของนักปกครองฝ่ายพุทธจักร ที่เรียกว่า ภิกขุอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ถ้านักปกครองฝ่ายพุทธจักรถือปฏิบัติมั่นตาม หลักธรรมนี้ ตัวเองก็จะเจริญรุ่งเรือง พระพุทธศาสนาจะเจริญมั่นคง คณะสงฆ์ ตลอดจน พุทธบริษัทก็จะมีความเจริญในธรรมเป็นนิตย์ ไม่มีความเสื่อม (ดูหน้า ๓๗)

๒. เวรัญชสูตร และสีหสูตร แห่งมหาวรรค ปฐมปัณณาสก์ อัฏฐกนิบาต และพระสูตรอื่น ๆ อีกหลายสูตร แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถในเชิงวาทศิลป์ของ

พระผู้มีพระภาค ที่ทรงตอบปัญหาหลายรูปแบบของบุคคลต่างลัทธิ จนบุคคลเหล่านั้นยอมทิ้งลัทธิเดิม หันมานับถือพระพุทธศาสนา (ดูหน้า ๒๑๙-๒๓๔)

๓. ปหาราทสูตร และอุโปสถสูตร แห่งมหาวรรค ปฐมปัณณาสก์ อัฏฐกนิบาต และพระสูตรอื่น ๆ อีกจำนวนมาก แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถในธรรมบรรยายเชิงอุปมาโวหารของพระผู้มีพระภาค คือทรงยกเอารูปธรรมคือสิ่งที่คนมองเห็นได้ รู้ได เข้าใจง่าย มาแสดงเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรมที่คนมองไม่เห็น รู้ยาก เข้าใจยาก ให้รู้ได้ เข้าใจง่าย (ดูหน้า ๒๔๖-๒๕๖)

๔. โคตมีสูตร แห่งโคตมีวรรค ทุติยปัณณาสก์ อัฏฐกนิบาต และพระสูตรอื่น ๆ อีกหลายสูตร ที่แสดงให้เห็นว่าพระผู้มีพระภาคทรงมีอนาคตังสญาณ หรือที่เรียกว่า วิสัยทัศน์อันกว้างไกล กล่าวคือมิได้ทรงมุ่งแต่จะเผยแผ่พระศาสนาเพื่อแสวงหาศาสนิกให้ได้ปริมาณมากอย่างไร้กฎเกณฑ์กติกา แต่ทรงใช้กฎเกณฑ์กติกาในการเลือก สรรศาสนิกที่มีคุณภาพเพื่อความมั่งคงแห่งพระพุทธศาสนา (ดูหน้า ๓๓๑-๓๓๗)

๕. เวลามสูตร แห่งสีหนาทวรรค ปฐมปัณณาสก์ นวกนิบาต และพระสูตร อื่น ๆ อีกจำนวนมาก ที่แสดงหลักการและวิธีการบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนาตามหลักการที่ทรงแสดงไว้เดิม คือ ทาน ศีล และภาวนา □โดยทรงเปรียบเทียบให้เห็นผลต่างระหว่างทานกับทาน ทานกับศีล ศีลกับภาวนา และภาวนากับภาวนาตามลำดับ (ดูหน้า ๔๗๐-๔๗๔)

นอกจากนี้ยังมีพระสูตรอีกจำนวนมากในอังคุตตรนิกายเล่มนี้ ที่มีสารธรรมและแง่มุมน่าศึกษา จึงควรศึกษาต่อไป